

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ŞÂH VELİYYULLÂH ED-DİHLEVÎ'NİN
SİYASET ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED EMİN EMRE

İZMİR-2022

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ŞÂH VELİYYULLÂH ED-DİHLEVÎ'NİN
SİYASET ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED EMİN EMRE

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMET RAŞİT BATUR

İZMİR-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî'nin Siyaset Anlayışı” adlı çalışmanın tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13\04\2022

Muhammed Emin EMRE

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ŞÂH VELİYYULLÂH ED-DİHLEVÎ'NİN SİYASET ANLAYIŞI

Muhammed Emin EMRE

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Peygamberimizin vefatının ardından başlayan imâmet-hilâfet tartışmaları, Hz. Ali ve sonrası dönemde şiddetlenerek devam etmiş ve Müslümanların bölünmesine sebep olmuştur. Günümüzde de tartışmaların sıcaklığını koruduğu imâmet-hilâfet konusu, mezheplerin ayrışmasına ve radikal kesimlerin istismar ettiği bir mesele olarak Müslümanların gündeminde olmaya devam etmiştir. Dolayısıyla İslâm'da yönetim her devirde tartışılmış, konu hakkında âlimler görüş bildirmiş ve birçok eser kaleme almıştır. Hint Altkıtasının önemli âlimlerinden olan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de İslâm'da yönetim hakkında görüşlerini belirtmiştir.

Dihlevî, Şia'nın yayılmasını önlemek dört ciltlik *İzâletu'l-Hafâ 'an Hilâfeti'l-Hulefâ* adlı eserini kaleme alarak hilâfet hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur. Şah Veliyyullah, Sünnî bir âlim olmakla birlikte hilâfet-imâmet konusunda Ehl-i Sünnet'in hilâfına birtakım görüşler benimsemiştir. Hilâfeti, âm ve hâs olarak ikiye ayıran Dihlevî, ilk dört halifeyi hâssa kabul ederek bunların hilâfetinin nasla tayin edildiğini söylemiştir. Ancak Şia'nın aksine Hz. Ali'nin ilk halife değil, dördüncü halife olması gerektiğini kabul etmiş, görüşlerini de âyet ve hadislerle desteklemiştir. Hilâfet-i hâssayı kabulü îtikat meselesi olarak gören Dihlevî, onların halifeliğinin levh-i mahfuzda yazıldığını, âyet ve hadisler ile bildirildiğini söylemiştir. Sahabe de âyet ve hadislerin işaretine göre ilk dört halifeyi tayin etmiştir. Dihlevî, ilk dört halifenin İslâm'ı tamamlama görevinin bulunduğunu, onların verdikleri hükümlerin asıl sahibinin Allah olduğunu,

cennetle müjdelenmeleri sebebiyle büyük günah işlemekten berî olduklarını belirterek Ehl-i Sünnet'ten farklı görüşlere sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, Hindistan, İmâmet, Hilâfet-i Âmme, Hilâfet-i Hâssa

ABSTRACT

Master's Thesis

Şah Veliyyullah Ed-Dihlevî'nin Siyaset Anlayışı

MUHAMMED EMİN EMRE

Izmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

The imamate-caliphate debates that started after the death of our Prophet, Hz. It continued intensifying in the period after Ali and caused the division of Muslims. The issue of imamate-caliphate, which is still hotly debated today, continued to be on the agenda of Muslims as an issue that was exploited by the sects and radical groups. Therefore, the administration in Islam has been discussed in every period, scholars have expressed their opinions on the subject, and many works have been written. Shah Waliullah Dehlawi, one of the important scholars of the Indian Subcontinent, also expressed his views on the administration in Islam.

Dihlevî, conveyed his views on the caliphate by penning his four-volume work titled *Izaletu'l-Hafâ 'an Khilafeti'l-Hulefâ* to prevent the spread of Shia. Although Shah Veliyyullah is a Sunni scholar, he expressed opinions contrary to Ahl as-Sunnah on the issue of caliphate and imamate. Dihlavi, who divided the caliphate into two as *âm* and *hâs*, took the first four caliphs as sensitive and said how their caliphate was determined. However, unlike the Shia, He accepted that Hz. Ali should be the fourth caliph, not the first caliph, and supported his views with verses and hadiths. Dihlevî, who sees the acceptance of the caliphate as a matter of belief, said that their caliphate was written in the *Lawh-i Mahfuz*, and that it was declared with verses and hadiths. The Companions also appointed the first four caliphs according to the signs of the verses and hadiths. Dihlavi had different views from the Ahl al-Sunnah, stating that the first four caliphs had the task of completing Islam, that the real owner of the judgments they gave was Allah, and that they were free from committing major sins because they were given the good news of Paradise.

Keywords: Shah Waliullah Dehlawi, India, Imamate, Khilafah-i Âmme,
Khilafah-i Hâssa

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR	ix
ÖN SÖZ	x
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	7
ŞAH VELİYYULLAH ED DİHLEVÎ VE 18.YY'DA HİNDİSTAN	7
1.1.HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	7
1.1.1. Hayatı	7
1.1.2. İlmî Kişiliği	8
1.1.3. Eserleri.....	11
1.1.3.1. Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri.....	11
1.1.3.2. Kelâm'a Dair Eserleri	13
1.1.3.3. Hadis İle İlgili Eserleri.....	13
1.1.3.4. Tasavvuf İle İlgili Eserleri	14
1.1.3.5. Fıkıh İle İlgili Eserleri.....	15
1.1.3.6. Diğer Eserleri.....	15
1.2. XVIII. YÜZYILDA HİNDİSTAN	16
1.2.1. Siyasi Durum	17
1.2.2. Ekonomik ve Sosyal Durum.....	24
1.2.3. Dinî Durum.....	25
1.2.3.1.Hindistan'a İslâm'ın Girişi	25
1.2.3.2. Hindistan'daki Diğer Dinler	26
1.2.3.3. Hint Altkıtasında Hanefî-Sünnî Anlayışın Yayılması	26

1.2.3.4. Hint Altkıtasında Şîi Anlayışın Yayılması	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
İMÂMET-HİLÂFET KONUSUNDAKİ TEMEL MESELELER.....	32
2.1. İMÂMET-HİLÂFET KAVRAMI.....	32
2.2.İMÂMETİN ŞARTLARI.....	32
2.2.1. Din	33
2.2.2. Cinsiyet.....	34
2.2.3. Sağlık.....	37
2.2.4. İlim	38
2.2.5. Kureyşlik	39
2.2.6. Hürriyet.....	41
2.2.7. Ehliyet.....	42
2.2.8. Adalet	43
2.2.9. Masumiyet	43
2.2.10. Zâhir Olma.....	45
2.2.11. Efdal Olma.....	46
2.3. HALİFENİN GÖREVLERİ	48
2.4. HALİFENİN VUCUBİYETİ.....	50
2.5.HALİFENİN SEÇİMİ.....	51
2.6. AYNI ANDA İKİ İMÂM.....	54
2.7. İMAMIN AZLİ.....	55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	52
DİHLEVİNİN SİYASET ANLAYIŞI.....	52
3.1. HALİFENİN TAYİNİ	52
3.2. HALİFENİN GEREKLİLİĞİ.....	53
3.3. İMÂMET-İ ÂMME VE İMÂMET-İ HÂSSA AYRIMI	55
3.4. HİLÂFETLE İLGİLİ İLKE VE ESASLAR	55
3.5. HALİFEYE İTAATİN VUCUBİYETİ.....	57

3.6.HİLÂFET-İ ÂMME’NİN ŞARTLARI.....	58
3.6.1. Müslüman Olmalı.....	59
3.6.2. Akıllı ve Bâliğ Olmalı	59
3.6.3. Erkek Olmalı	59
3.6.4. Hür Olmalı.....	60
3.6.5. Sağlıklı Olmalı.....	60
3.6.6. Cesur ve Âdil Olmalı.....	61
3.6.7. Müctehit Olmalı.....	61
3.6.8. Kureyş’ten Olmalı	62
3.6.9. Okur-Yazar Olmalı	63
3.7. HALİFENİN AZLİ.....	64
3.8. HİLÂFET-İ HÂSSANIN ŞARTLARI	65
3.8.1. Peygamber Dönemi Önemli Olaylara Tanıklık Etme	66
3.8.2.Cennetle Müjdelene.....	69
3.8.3. Ümmetin En Üst Tabakasından Olma	70
3.8.4. Peygamber Tarafından Görevlendirilme	71
3.8.5. Kur’an’daki Bazı Müjdelerin Halifenin Elinde Gerçekleşmesi	73
3.8.6. Halifenin Sözü'nün Dinde Hüccet Olması	73
3.8.7. Efdal Olma.....	75
3.9. HALİFE OLMA YOLLARI.....	76
3.9.1. Bey’at	76
3.9.2. İstihlaf.....	76
3.9.3. Şûrâ.....	77
3.9.4. İsti’la.....	77
3.10. ŞEHİR YÖNETİMİ VE HÜKÜMDARLAR.....	78
3.10.1.Şehir.....	78
3.10.2.Hükümdarlar	81
3.10.3.Hükümdarların Yardımcıları	82

3.11.4.Hükümdarın Beş Temel Yardımcısı	82
SONUÇ	85
KAYNAKÇA.....	89

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
A.y.	: Aynı Yer
b.	: İbn (oğul)
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	:Celle Celâluhû
çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	:Hicrî
H.No:	:Hadis numrası
İfav.	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
m.	:Mîlâdî
r.a.	:Radiyahâhü anh
s.	:Sayfa
ss.	:Sayfa aralığı
s.a.v.	:Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
thk.	:Tahkik
t.y.	: Basım tarihi yok
Yay.	:Yayınları
y.y.	: Basım yeri yok
Yy.	:Yüzyıl

ÖNSÖZ

İslam'da yönetim konusu Peygamberimizin vefatından sonra tartışılmaya başlamış, zamanla büyüyen tartışmalar mezheplerin ortaya çıkış sebeplerinin en önemlilerinden biri olmuştur. İmâmet-hilâfet meselesinde görüş birliğinin sağlanmaması telâfisi mümkün olmayan ayrışmalara yol açmıştır. Âlimler de konunun önemine binâen İslam devletini yönetenlerin vasıfları başta olmak üzere birçok hususu tartışmış ve eserler yazmıştır. Bu âlimlerden birisi de 18. asırda Hint altkıtasında yaşamış ilmi ve fikriyle döneme damgasını vurmuş Kutbiddîn Ahmed b. Abdurrahîm Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî'dir. Dihlevî, Hint altkıtasının en önemli âlimlerindedir. Küçük yaşta babasının kurduğu Rahimiye medresesinin başına geçmiş, birçok öğrenci yetiştirmiş, yazdığı ellinin üzerinde eserle Hint altkıtasında etkili olmuştur.

182 milyon gibi yüksek bir Müslüman nüfusuna sahip olan Hindistan'ın itikâdî mezhep anlayışına etki eden pek çok âlim tarih içinde gelip geçmiştir. Bunlardan birisi olan Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, üç asır önce bölgede yaşamasına rağmen onun izinden giden kurum ve kuruluşlarla hâlen bölgede etkisinin devam ettiği büyük bir şahsiyettir. Bundan dolayı onun fikirlerini bilmek bölgenin mezhep anlayışına etki eden unsurları anlamada oldukça önemlidir.

Şah Veliyyullâh Sünnî bir âlimdir. Fıkıhta mezhepler üstü bir bakışı olmasına rağmen Rahimiye medresesindeki tedrisatında Hanefî fikhını esas almıştır. Şah Veliyyullâh ve eserleri, birer âlim olan oğulları ve öğrencileri vasıtasıyla Hint altkıtasında etkili olmuştur.

“*Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî'nin Siyaset Anlayışı*” adlı bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, yöntemi, amacı ve kaynaklarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Şâh Veliyyullâh'ın hayatı, eğitimi, eserleri, çocukları, öğrencileri, yaşadığı dönem Hint altkıtasındaki sosyal, siyasal ve dînî durum incelenmiştir.

İkinci bölümde hilâfet-imâmet kavramları ve bu konuda tartışılan meseleler mezheplerin öne çıkan görüşleri çerçevesinde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Dihlevî'nin Hilâfet hakkındaki temel meselelere bakışını, hilâfet-i âmme ve hilâfet-i hâssa ayrımını yaparak halifede aranan şartları ve Hulefâ-i Râşidîn hakkındaki görüşleri *İzâletu'l-Hafâ* eseri esas alınarak incelenmiştir. Ardından Dihlevî'nin siyasetle ilgili diğer görüşleri şehir yönetimi ve hükümdarlar konusundaki fikirleriyle birlikte ele alınmıştır.

Bu çalışmamda bana rehberlik yapan, yakın alâkasını, destek ve teşviklerini gördüğüm, katkılarından müstefid olduğum tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Raşit BATUR hocama teşekkür ederim. Ayrıca maddî-manevî desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve eşime şükranlarımı sunarım.

Muhammed Emin EMRE

İzmir-2022

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Hint altkıtasının en önemli âlimlerindedir. Yazdığı ellinin üzerindeki eserle bölgede etkili olmuştur. Ülkemizde de bu eserlere dayanarak, Şah Veliyyullah hakkında birçok yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmıştır. İslâm Mezhepleri Tarihî açısından hareketli ve zengin bir bölge olan Hint altkıtasındaki mezhep kimliğinin oluşmasında ve son zaman tecdîd hareketlerindeki ihya anlayışının şekillenmesinde, Şah Veliyyullah ve onun gibi âlim olan dört oğlu ve onların öğrencilerinin büyük etkisi olmuştur. Biz onun Şia'nın yayılmasını durdurmak için yaptığı çalışmalar üzerinde duracağız.

Şah Veliyyullah kendi imâmet-hilâfet görüşünü ortaya koyan *İzâletu'l-Hafâ 'an Hilâfeti'l Hulefâ* adlı dört cilt hacimli eserini Şia'nın imâmet anlayışını reddetmek için yazmıştır. Bu eser onun *Huccetüllâhi'l-Bâliğa*'dan sonraki en önemli eseri sayılmıştır. Fakat eser, Farsça olduğu için ülkemizde yeterli ilgiyi görmemiş ve henüz Türkçeye tercümesi yapılmamıştır. Ancak eser, 2013 yılında Arapça'ya çevrilmesiyle birlikte kütüphanelerdeki yerini almaya başlamıştır.

Biz çalışmamızda, bu ve diğer eserleri çerçevesinde Şâh Veliyyullâh'ın siyaset anlayışını aktarmaya çalışacağız. Amacımız bölgenin mezhep kimliğine, tarihî süreçte etki eden ve önemli şahsiyetlerden olan Şâh Veliyyullâh'ın, Şia'ya karşı imâmet-hilâfet bağlamındaki görüşlerini ve etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca son dönem bazı araştırmacıların; “Dihlevî, *İzâletu'l-Hafâ* adlı eserini, Ehl-i Sünnet ve Şia'yı uzlaştırmak için yazmıştır” şeklindeki iddialarının hatalı olduğunu, eserin böyle bir amacının olmadığını ortaya koymak olacaktır. Çünkü Dihlevî, kaleme almış olduğu mukaddimesinde bu eseri Şia'nın, kıtada yayılmasını durdurmak için yazdığını açıkça belirtmekte ve bu meyanda görüşlerini aktarmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin siyaset anlayışını araştırdığımız bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin siyaset anlayışının önemini, araştırmayı yapmamızın sebeplerini ve araştırmayı yaparken izlediğimiz yolu aktardık. Ardından faydalandığımız eserleri ve özellikle konu hakkında temel kaynak olarak başvurduğumuz Dihlevî'nin *İzâletu'l-Hafâ an Hilâfeti'l Hulefâ* isimli eserini tanıttık.

Birinci bölümde Şah Veliyyullah'ın görüşlerini daha iyi kavrayabilmek için onun hayatını, ilmî kişiliğini, eserlerini ve 18. yüzyılda Hint alkıtasındaki durumu inceledik. Zorlu bir dönemde yaşamış olan Dihlevî'nin görüşlerine etki eden temel unsurları anlamak açısından araştırdığımız bölgede ki siyasi, dinî ve sosyal durumu, detaya inmeden genel bir resmini çizmeye çalıştık.

İkinci bölümde Dihlevî'nin siyaset anlayışının hangi mezheplere yakın ve uzak olduğunu kıyaslayabilmek için Kelam ve Mezhepler Tarihinde tartışılan imâmet-hilâfet meselesindeki temel konuları araştırdık. Konuyu, ihtilâf edilen başlıkları zikredip başlıkların altında mezheplerin öne çıkan görüşlerini belirterek ele aldık.

Üçüncü bölümde Dihlevî'nin imâmet-hilâfet görüşlerini ve siyaset anlayışıyla alakalı eserlerinde belirttiği diğer hususları anlattık. Dört ciltlik *İzâletu'l-Hafâ an Hilâfeti'l Hulefâ* isimli eserini esas alarak aktardığımız siyaset anlayışını diğer ciltlerin, dört halifenin faziletleri hakkında çok kapsamlı bilgiler içermesi ve alanımızdan ziyâde tefsir ve hadis ilmini daha çok ilgilendirmesinden dolayı konunun kapsamından çıkmamak bakımından eserin birinci cildindeki konumuzla alakalı hususları inceledik.

Araştırmamız bir Mezhepler Tarihi araştırmasıdır. Dolayısıyla çalışmamız bu alanın araştırma yöntem ve metotlarına riâyet edilerek gerçekleştirildi. Dihlevî'nin hayatını ve Hindistan'daki durumu tespit etmek için onun yaşadığı 18. yüzyılda hüküm süren sultanların dönemlerinde meydana gelen önemli hâdiseler araştırıldı. Elde edilen veriler tasvîri bir metodla ele alındı. İmâmet-hilâfet hakkında tartışılan temel meseleler zikredilip mezheplerin görüşleri, objektif bir bakış açısıyla zaman-mekan bağlamında ve fikir-hâdis irtibâtı çerçevesinde aktarıldı. Tespit edilen

görüşler mukayeseli bir şekilde değerlendirildi. Dihlevî'nin imâmet-hilâfet görüşleri aklî ve naklî dayanaklarıyla beraber tespit edilmeye çalışıldı. Ortaya koyduğu görüşlerle yakınlaştığı ve aykırı düştüğü mezheplerin görüşleri kıyas edilerek tam olarak durduğu nokta belirtilmeye gayret edildi. Fazla bilinmeyen ve açıklamaya ihtiyaç duyulan kavramlar konuyu bağlamından koparmamak için metinde değil dipnot kısmında açıklandı. Kısacası araştırmamız, kaynak taraması, anlama, yorumlama, karşılaştırma, yöntemleriyle tarafgirlikten uzak objektif bir anlayışla tamamlandı.

Kaynak araştırmasına öncelikle Ahmed Aydın'ın *Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'yi Konu Alan Çalışmalar* adlı makalesini inceleyip Şah Veliyyullah hakkında yapılan çalışmaları tespit ederek başladık. Ardından alanımız açısından önemli olan Mehmet İlhan ve İsmail Bulut'un *Şâh Veliyyullâh Dihlevî'nin Kelâmî Görüşleri* adlı doktora tezlerini okuyarak Dihlevî'nin kelâmî görüşlerini öğrenmeye ve tezlerde başvurulan kaynakları öğrenmeye çalıştık.

Birinci bölümde Dihlevî hakkında yazılmış sair eserlerden onun hayatı hakkında bilgi edindik. Bu eserlerin başında Muhammed Beşir es-Siyâlkûtî'nin eş-Şâh Veliyyullâh: *Hayâtuhû ve Da'vâhu* adlı eseri vardır. Hindistan'daki durumu anlatmak için Yusuf Hikmet Bayur'un *Hindistan Tarihi* eserinden ve *Diyanet İslam Ansiklopedisin*'deki konuyla ilgili makalelerden faydalandık.

İkinci bölümde hilâfet- imâmet meselesinin tartışılan başlıca konularını Kelam ve Mezhepler Tarihînin ana kaynaklarını esas alarak aktarmaya çalıştık. Cüveynî, *Giyâsu'l-Ümem fî Tiyâsi'z-Zülem*, Ebû Berakât en-Nesefî, *Tefsiri Nesefî Medariku't Tenzil ve Hakâiku't Te'vil*, el-Pezdevî, *Usûlu'd Din*, eş-Şehristânî, *el-Milel*, Hillî, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, Ebû'l Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tebziratu'l Edille*, Nevbahtî, *Firaku'ş-Şia*, Sâbûnî, *Maturidiyye Akâidi*, eserlerinin genellikle son bölümlerinde yer alan hilâfet hakkında ki konuları inceleyerek mezheplerin öne çıkan görüşlerini aktardık.

Üçüncü bölümde Dihlevî'nin imâmet-hilâfet görüşlerini aktarmak için kaleme aldığı *İzâletu'l-Hafâ an Hilâfeti'l Hulefâ* adlı eserini esas alarak konuyu araştırdık. Şah Veliyyullah'ın en meşhur ve önemli eseri tartışmasız *Huccetullahi'l-Bâligâ*'dır. Şiblî Nu'mani'ye göre bu eser Gazzâlî, Râzî ve İbn Rüşd'ün eserlerini geride bırakmıştır. Dinin hükümlerinin konuluş amacını, hikmetini, sebebini konu

alan bu eserden sonra Şah Veliyyullah'ın diğer hacimli eseri *İzâletu'l Hafâ 'an Hilâfeti'l Hulefâ* adlı eseridir. Bu eserde Şâh Veliyyullâh hilâfet kurumunun dini ve tarihî yönlerini ortaya koymuş, hilâfetin tarihî bir olgudan öte bizzat Müslümanların siyasi ve sosyal hayatının merkezinde olması gereken bir müessese olduğunu eserinde anlatmıştır.¹

Dihlevî eserinde Hulefâ-i Râşidîn'in hilâfetinin hak olduğunu ve buna inanmanın dini bir akîde konusu olduğunu söylemiştir. Âyet ve hadislerden delil getirerek de bu görüşünü desteklemiştir.²

Şah Veliyyullah eserin mukaddimesinde Şia'nın hilâfet anlayışının Hint altkıtasında hızla yayıldığını, insanların kalplerinde Hulefâ-i Râşidîn hakkında şüpheler oluştuğunu anlattıktan sonra Hulefâ-i Râşidîn'in hilâfetine inanmanın bir îtikat meselesi olduğunu, eserini bu nedenle kaleme aldığını söylemiştir.³ Şah Veliyyullah'ın döneminde, Şia, görüşlerini Hint altkıtasında hızla yaymış, ehl-i beyt sevgisi adı altında bâtil fikirlerini topluma aktarmıştır. Dönemin âlimleri, ilmî faaliyetlerinde Hanefî eserlerini şerh ve hâşiyeye yoğunlaştırdıklarından, fikir-düşünce alt yapılarını da Yunan felsefesi ve mantık kitaplarından öğrendikleriyle sınırlandırdıklarından dolayı Şia'nın yayılmacı politikasına yeterince cevap verememişlerdir.⁴

Şah Veliyyullah'ın Râfîzîlik ve Şîliğe karşı Ehl-i Sünneti koruma çabasıyla yazdığı bu eser, oğlu Şah Abdulaziz tarafından *Tuhfe-i İsnâ Aşeriye* ile geliştirilmiştir. Bu eser, Şia üzerinde o kadar etkili oldu ki Şia'nın ileri gelen âlimleri bu esere cevap vermek için kitaplar yazmak zorunda kaldılar.⁵

Şâh Abdulaziz'in *Tuhfe-i İsnâ Aşeriye*'sinin bölgeye etkisi hakkında Hasan en-Nedvi şöyle demiştir: Haydarâbâd Nizamlığı eski Din İşleri Başkanı

¹ Abdülhamit Birişik, "Hint Alt-Kıtasında İslâm araştırmalarının dünü bugünü: Kurumlar, ilmi faaliyetler, Şâhîslar, eserler", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı 17, 2004, s. 60.

² G.N Celbanî, *Şâh Veliyyullâh Dihlevî Hayatı ve Eserleri*, (çev. Hasan Nureddin), Gelenek Yayınları. İstanbul, 2002, s. 40.

³ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *İzâle-tu'l Hafâ'an Hilâfeti'l Hulefâ*, Dârul Kalem Yayınları, Dimeşk, 2013, s. 79: Eser Dihlevî tarafından Farsça olarak yazılmış, 2013 yılında Feyruz Ahtar tarafından Arapçaya tercüme edilmiş, Takiyyüddin en-Nedvi tahkikini yapmıştır.

⁴ Muhammed Beşir Siyalkütî, *el-İmâmu'l-Müceddîd el-Muhaddis Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî Hayâtuhû ve Da'vetuhû*, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 1999, s. 15-16.

⁵ Ebu'l Hasen Ali en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, (çev. Yusuf Karaca), Kayihan Yayınları, c. V, s. 379.

Habiburrahman Şirvani'nin bizzat şöyle dediğini işittim: “*Bu kitabın yazılması kabarıp gelen, Şiilik seline karşı çok sağlam bir set görevi yapmıştır.*”⁶

Şâh Veliyyullâh mukaddimesinde eseri iki maksatla yazdığını söylemiştir. Birinci maksadı, hilâfet-i âmme ve hilâfet-i hâssa'yı açıklamak, bunların şartlarını ortaya koymak, Hulefâ-i Râşidîn'in halife olmasındaki delilleri sıralamak ve halife tayini nasla mı, icthatla mı olduğunu açıklamak ikinci maksadı ise Hulefâ-i Râşidîn'in Halifelik dönemlerindeki başarılarını anlatmak olmuştur.⁷

Şah Veliyyullah, mukaddimesinde Hulefâ-i Râşidîn'in hilâfetinin levh-i mahfûzda yazıldığını, bu mananın Kur'ân'da mücmel âyetlerle inzâl edildiğini, hilâfet konusunda perdenin kalkması için de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hilâfet hakkındaki mücmel âyetleri tafsilatlı olarak ya da işaretle açıkladığını söylemiştir.⁸ Müteahhir Eş'âri'lerin bu konudaki düşüncesinin “hilâfetin nasla değil icthatla olduğu” yönünde olmasına rağmen, kendi görüşünün bunun hilafına olduğunu da aktarmıştır. Ayrıca, Şia'nın ilk üç halifeyi dünyalık çıkarlarından dolayı reddettiklerini de eserinde dile getirmiştir.⁹

Kitabı incelediğimizde edindiğimiz bu bilgilere rağmen G.N. Celbanî¹⁰ eseri şöyle tarif eder: “*Bu eser Hulefâ-i Râşidîn'in hilâfetinin hak olduğunu ve buna imânın, dînî esaslardan biri olduğunu sahih hadislere dayanarak açıklar. Eserin en önemli özelliği ise hiçbir ön yargılı cümle içermemesidir. Şah Veliyyullah hem Sünnîleri hem de Şiîleri tatmin eder ikisinden birini tercih etmez. Onun en büyük arzusu, Müslümanları güçlü bağlarla bağlanmış görmektir.*”¹¹ “Hulefâ-i Râşidîn'in hilâfetlerini dinin esası kabul ettiğini zikredip ardından önyargılı ifadelerle yer vermeden, Şiîleri de tatmin eder.” şeklinde bir tanım kendi içerisinde çelişkili, kitabı okuduğumuzda da hatalıdır. Müellif, eserin mukaddimesinde, Şiîliğin yayılmasını engellemek için yazdığını zikretmiş eserini de bu minvalde kaleme almıştır.

⁶ Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, c. V, s. 382.

⁷ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 82.

⁸ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 80.

⁹ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 81.

¹⁰ Sindli âlim Celbanî, 1938 yılında gittiği Hac ziyaretinde Şâh Veliyyullâh'ın eserleriyle tanışmış ve 1958 yılında üçüncü hac ziyaretinin ardından Dihlevî üzerine müstakil eseri kaleme almıştır. Dihlevî'nin eserlerini neşretmiş, aynı zamanda İngilizce ve Hintçe'ye tercüme etmiştir.

¹¹ Celbanî, *Şâh Veliyyullâh Dihlevî Hayatı ve Eserleri*, s. 40.

Dihlevî, hilâfet konusunu eserinde iki kısma ayırarak ele almıştır. Hilâfet-i âmme ve hilâfet-i hasa ayırımına gitmiş, sonra bunların şartlarını ve bu şartlara bağlı diğer şartları zikretmiştir. Arkasından Hulefâ-i Râşidî'nin hilâfetlerinin hak olduğunu ve bunların delillerini aktarmıştır. Dört halifenin nasla mı ictihatla mı belirlendikleri konusunda görüşlerini söyledikten sonra halife için gereken şartları sıralamıştır. Dihlevî, dört halifenin hilâfetlerinin hak olduğunu âyet, hadis ve aklî delillerle desteklemiştir. Dört halifeden sonra ortaya çıkacak fitnelerle ilgili rivâyetleri aktarmıştır. Eserinin son bölümünde fazilet-i Şeyhayn yani Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in faziletlerine değinmiştir. Bu bölümde istifâde ettiğimiz diğer önemli eser Dihlevî'nin *Huccetullahi'l-Baliğa* isimli eseridir. Eserde imâmet-hilâfet ve siyaset hakkında ele aldığı şehir ve hükümdarlar konularını inceleyerek İslâm devlet yönetimine dair görüşlerini aktardık. Dihlevî'nin hayatı ve görüşleri üzerine müstakil eser yazan en-Nedvî'nin, *İslâm Önderleri Tarihî: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, kitabından faydalanarak Dihlevî'nin diğer eserlerinde konumuz hakkındaki görüşlerini tespite çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAH VELİYYULLAH ED DİHLEVÎ VE 18.YY'DA HİNDİSTAN

1.1.HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1.1. Hayatı

Asıl ismi Kutbuddîn Ahmed Veliyyullâh b. Abdirrahim b. Vecuhiddîn el-Ömerî ed-Dihlevî olan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî 4 Şevval 1114 (21 Şubat 1703) tarihinde Bâbürlü devletinin başkenti olan Delhi şehrine bağlı Muzaffernagar'ın Pürle köyünde doğmuştur.¹² Nesebi baba tarafından Hz. Ömer'e, anne tarafından İmâm Mûsâ el-Kâzım'a ulaşır. Dedesi Vecîhüddin ve babası Abdürrahim, Delhi'de tanınmış âlimlerdendir. Annesi Fahrunnisâ, Şeyh Muhammed Pühletî'nin kızı olup dini ilimlere vâkıftır.¹³

Hz. Ömer'e ulaşan nesep silsilesi Hz. Ömer'in oğlu Abdullah ve onun da oğlu Muhammed Abdullah'a dayanmaktadır. Nesep silsilesinden onun Arap ve Kureyşi olduğu anlaşılır. Onuncu kuşaktan dedesi Müfti Şemsüddîn Hindistan'ın Delhi yakınlarındaki Rohetek kasabasına gelmiş, orada bir medrese kurmuş ve kendisinden sonra da çocukları; Kemaleddin Kutbettin ve Şeyh Abdülmelik medreseyi yaşatmışlar, ayrıca bu iki âlim, kadılık vazifelerini de bölgede üstlenmişlerdir.¹⁴

Şâh Veliyyullâh, on dört yaşına geldiğinde babası tarafından dayısı Şeyh Abdullah Sıddîkî'nin kızı ile evlendirilmiştir. Bu evliliğinden Şeyh Muhammed doğmuştur. Şeyh Muhammed, babasının vefatından sonra Burhâne kasabasına

¹² Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtur*, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 1999, c. II. s. 858; Siyalkutî, *Hayâtuhû ve Da'vetuhû*, s. 25.

¹³ Siyalkutî, *Hayâtuhû ve Da'vetuhû*, s. 25; Mehmet Erdoğan, "Şâh Veliyyullâh", *DİA*, İstanbul, c.XXXVIII, 2010, s. 260.

¹⁴ Siyalkutî, *Hayâtuhû ve Da'vetuhû*, s. 17; Hasan Basri Çantay, "Müceddid Büyük Alimlerden Şâh Veliyyullâh'ı Dehlevî", *Hilal Dergisi*, c. I, Sayı 8, 1959, s. 11.

göçerek hayatını burada geçirmiş hicrî 1208’de vefat etmiştir.¹⁵ Şâh Veliyyullâh’ın ikinci evliliği, Sonipetli Seyyid Senâullah’ın kızı İrâdet hanımla olmuştur.

Ömrünü ilim, irşat müslümanların ihyası ve ıslahına adayan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî hicri 1176 yılının 29 Muharrem Cumartesi günü 62 yaşında vefat etti. Şah Veliyyullâh, annesinin ve babasının da meftun olduğu aile kabristanına defnedildi. Menhediler mahallesindeki bu kabristan birçok hadis âliminin mezarlarının bulunmasından dolayı muhaddisler kabristanı olarak meşhur olmuştur.¹⁶

1.1.2. İlmî Kişiliği

Şah Veliyyullah Delhi’de ve Hac için gittiği Hicaz’da eğitim almıştır. Şâh Veliyyullâh küçük yaşlardan itibaren babası Şâh Abdurrâhim tarafından eğitilmiş, henüz on beş yaşına varmadan birçok dînî ve fennî kitapları okumuştur. Hac için gittiği Hicaz’da on dört ay kalmış, burada farklı âlimlerden ders almıştır.

Şâh Veliyyullâh, beş yaşında medreseye başladığını, yedi yaşında hafız olduğunu, on yaşında Şerh-i Molla okumasıyla okuma arzusunun arttığını, sonra on beş yaşına kadar memleketteki bütün Fen ilimlerini okuduğunu aktarmaktadır. Yine hadis ilmiyle ilgili olarak *Mişkâtü’l-Mesâbih*, *Sahîh-i Buharî’nin* Kitabı’t-Tahâret’e kadar olan bölümünü, tefsirde *Beyzavî* ve *Medârik’i*, fıkıhta *Hidâye* ve *Vikâye*, mantıkta *Şerh-i Şemsiyye* ve *Şerh-i Metâli*, kelâmla ilgili olarak *Şerh-i Akâid’in* tamamı ile *Hayâlî’nin* ve *Şerh-i Mevâkif’in* bir bölümünü sülûk (tasavvuf) ilmi ile ilgili olarak *Avârif*’ten bir bölüm ile *Resâilü Nakşibendiyye*’den bazı bölümleri okuduğunu da ifade etmektedir. Şâh devamında hendese, tıp, nahivle ilgili kitaplar okuduğunu aktarır.¹⁷ Dihlevî’nin Rahimiye medresesinin usûlu gereği kitapların tamamını değilde eksik kaldığı bölümleri okuyarak eğitimini tamamladığı medreseye müderris olduğunda da aynı usûlle fennî ve dînî ilimleri okuttuğu bilinmektedir.

Şah Veliyyullah otuz yaşına kadar Rahimiye medresesinde ders okuttuktan sonra, Hac yolculuğu için gittiği Hicaz’da on dört ay kalmış ve buradaki âlimlerden

¹⁵ Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, s. 119.

¹⁶ Muhammed Beşir Siyalkûltî, *Hayâtuhû ve Da’vetuhû*, s. 25; Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, s. 136-137.

¹⁷ Özgür Kavak, “Zor Zamanda Âlim Olmak: Şâh Veliyyullâh Dihlevî’nin Kendi Kaleminden Hayatı” *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı 17, 2004, s. 123-130.

ağırlıklı olarak hadis kitaplarını okuyarak *Kütüb-ü Sitte*'yi ve *Muvattâ*'yı bu süre içinde bitirmiştir.¹⁸

Şah Veliyyullah'ın ilk ve en önemli hocası, babası Şâh Abdurrahim'dir (ö. 1719). Şah Abdurrahim Kur'ân ilimleri, hadis, fıkıh, Arap ve Fars edebiyatı, tasavvuf felsefe, mantık alanlarında kendisini yetiştirmiş bölgenin en yetkin âlimlerindendir.¹⁹ Şâh Abdurrahim, aklî ve naklî ilimleri büyük abisi Şeyh Ebû er-Rıza'dan aldı. Sonra meşhur âlim ve filozof Mir Muhammed'den dersler alarak fıkıh, hadis, tasavvuf ve Kur'ân ilimlerinde söz sahibi bir âlim oldu. Eğitimini tamamlayınca kendi adına nisbetle Rahimiyye medresesini Delhi'de kurdu.²⁰ Sultan Evrengzîb Âlemgîr'in nezaretinde büyük âlimler tarafından te'lif edilen *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*²¹ eserinin komisyonunda da yer alması onun ilmî seviyesini kanıtlamaktadır.²²

Şâh Veliyyullâh, 30 yaşlarında hac farîzası için gittiği Mekke ve Medine'de dönemin büyük âlimlerinden dersler almıştır. İlk olarak Haremeyn'de Vefdullâh b. Muhammed el-Mâlikî el-Mağribî'den *Muvattâ*'nın Yahya b. Yahya rivâyetini okumuş ve hadisleri nakletme konusunda icâzet almıştır. Yine diğer hocası Mekke müftüsü Tacüddin el-Kali'den *Muvatta*'yı nakletme ve hadis öğretme konusunda icâzet almıştır. *Kütüb-i Sitte* ve *Mişkât*'ı okutma icâzetini ise Ebû Tâhir el-Kurdî el-Medenî'den almıştır.²³ Hicaz'da kaldığı süre içinde ihyâ hareketleriyle ilişkili hocalardan dersler almıştır. Mekke ve Medine'de Muhammed b. Abdilvehhâb ile Şah Veliyyullah'ın ders aldığı çevre aynıdır.²⁴

Şah Veliyyullah amelde bir mezhebe intisap konusunda mutedil bir tavır sergilemiştir. Bir mezhebe intisabın gereksiz olduğu, İslâm'ın ana kaynakları dışında mezheplerin görüşlerinin geçersiz olduğunu savunan anlayışla, tek bir mezhebe

¹⁸ Siyalkultî, *Hayâtuhû ve Da'vetuhû*, s. 28-29.

¹⁹ Siyalkultî, *Hayâtuhû ve Da'vetuhû*, s. 21.

²⁰ Siyalkultî, *Hayâtuhû ve Da'vetuhû*, s. 22; Çantay, "Müceddid Büyük Alimlerden Şâh Veliyyullâh Dehlevî" s. 11

²¹ *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*: Hanefilerin muteber eseri *el-Hidâye*'nin tertibine riâyet ederek, Hanefi eserlerindeki dağınık halde bulunan mezhebin fetvâlarını, Âlemgîr'in emriyle dönemin (m.1664-1672) âlimlerinin derlemesiyle oluşan eserdir. Bkz. Ahmet Özel, "el-Âlemgîriyye", *DİA*, İstanbul, 1989. c. II. s. 365-366.

²² Ahmet Özel, "el-Âlemgîriyye", s. 365-366; Çantay, "Müceddid Büyük Alimlerden Şâh Veliyyullâh'ı Dehlevî", s. 11; Siyalkultî, *Hayâtuhû ve Da'vetuhû*, s. 24.

²³ Celbanî, *Şâh Veliyyullâh Dihlevî Hayatı ve Eserleri*, s. 27-30.

²⁴ Ahmet Aydın, *Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 48.

intisâp edip, onun sınırlarının dışına çıkmanın haram olduğunu savunan iki uç görüş arasında bir anlayışa sahip olmuştur. Şah Veliyyullah, *Tefhîmâtu'l-Îlahiyye* adlı eserinde sahih hadisleri mezheplerine ters düştüğü için reddeden aşırı taklitçilerle, fıkıh imamlarını kabul etmeyen zahirilerin hatalı olduklarını, doğru yöntemin bu ikisi arasında bir yol olduğunu belirtmiştir.²⁵

Şah Veliyyullah'a göre tafsilî delillerden fer'î hükümleri çıkaracak kişilerin ümmet içinde bulunması vâciptir. Bu zorunluluk farklı şekillerde giderilebiliyorsa kişi dilediği şekilde üzerine vacip olan (tafsilî delillerden fer'î hüküm çıkarma) bu görevi yerine getirebilir. Ancak bu vücûbiyet için farklı yollar bulunmazsa mümkün olan tek yolla bu farz yerine getirilir. Bu yol da günümüzde bir mezhebe intisâp etmektir. Bu tıpkı açlığını avlanmak, yiyecek satın almak, meyve toplamakla gideren birinin bunlardan dilediğini tercih etmesiyle giderebilirken, bu üçünden sadece birinin bulunmasıyla zarûreten hep biriyle giderilmesi gibidir. Yani mezhebe intisâp zarûret sebebiyledir.²⁶

Şah Veliyyullah'ın eserleri bütüncül olarak incelendiğinde onun Selefiyye, Eş'ârîyye ve Mâtûrîdiyye çizgisinde bir yol takip ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Ancak son dönem bazı araştırmacılar Dîhlevî'nin eserlerinin bazı bölümlerdeki ifade ve görüşlerini ele alarak onun Şia'ya sempati duyduğunu belirtirler. Bu araştırmacılardan Celbanî²⁷ Şah Veliyyullah'ın *Îzâletu'l-Hafâ 'an Hilâfeti'l-Hulefâ* adlı eserini, ön yargılar sebebiyle birbiriyle çatışan Sünnîlerle Şiilerin arasını bulmak, tartışmaları bitirmek için yazdığını söyler.²⁸ Aynı şekilde Daudî'de *Îzâletu'l-Hafâ'nın* Şia'nın yanlış anlayışının izâlesini ve aşırı Sünnîlerin görüşlerini yumuşatmayı hedeflediğini savunur. Hz. Ali'yi övmeye de Şia'dan geri durmadığını, Şah Veliyyullah'ın Hz. Ali'yi çok sevdiğine dair sözlerini ifade ederek onun Sünnî ve Şiileri uzlaştırmaya yönelik bir tavır sergilediğini belirtir.²⁹ Esere bütüncül olarak baktığımızda kanaatimizce bu araştırmacıları bu fikre götüren birkaç husus vardır. Bunlar; Dîhlevî'nin Şia'ya benzer bir şekilde Emevî ve Abbâsilere karşı tavır alması,

²⁵ Şâh Veliyyullah, *et-Tefhîmâtu'l-Îlahiyye*, c.1, s. 209.

²⁶ Aydın, *Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, s. 160-161.

²⁷ Şâh Veliyyullâh'ın eserlerini Hintçe'ye ve İngilizce'ye çeviren: Urdu âlimi, bkz. *Şâh Veliyyullâh Dîhlevî Hayatı ve Eserleri*, (mukaddime), s. 10.

²⁸ G.N Celbanî, *Şâh Veliyyullâh Dîhlevî Hayatı ve Eserleri*, s. 50.

²⁹ Zaferullâh Daudî, *Şâh Veliyyullah'tan Günümüzde Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 138-139.

imamların ictihatla değil nasla tayin edildiğini kabul etmesidir. Ancak Ehl-i Sünnetle Şia'yı ayıran temel husus bu saydıklarımız değildir. Bu maddeler onların Hz. Ali'nin hilâfetinin sabitliğini ileri sürüp ilk üç halifeyi reddetmek için ürettikleri maddelerdir. Asıl mesele Şia'nın Hz. Ali'nin efdal olup diğerlerinin, hilâfeti gasp ettiklerini iddia etmeleridir. Zaten Dihlevî de bu görüşü iptal etmek için eseri yazmıştır.

Nitekim Şah Veliyyullah, bu eserin mukaddimesinde Şia'nın hilâfet anlayışının Hint altkıtasında hızla yayıldığını, insanların kalplerinde Hulefâ-i Râşidîn hakkında şüpheler oluştuğunu anlattıktan sonra Hulefâ-i Râşidîn'in hilâfetine inanmanın bir itikat meselesi olduğunu ve bundan dolayı eseri yazdığını söyler.³⁰ Şah Veliyyullah'ın mukaddimesindeki ifadesinden eserini, Sünnî-Şiî uzlaştırmasından öte Şia'nın görüşlerini bertaraf etmek için yazdığı aşikârdır. Ayrıca Hulefâ-i Raşidinin hilâfet sıralamasına iman etmeyi itikat seviyesine çıkarması, “aşırı Sünnilerin” görüşlerini yumuşatmak bir yana onlardan daha aşırı bir tutum sergileyerek tam bir Şia karşıtı tutum takındığının göstergesidir.

1.1.3. Eserleri

Şah Veliyyullah, eserlerini Arapça ve Farsça olarak yazmıştır. İslâmî ilimlerin her alanında ki eserlerinin çoğu matbû olarak günümüze gelmiştir. Ancak bazı eserlerinin öğrencileri tarafından yazılıp ona atfedildiği ifade edilir.³¹

1.1.3.1. Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri

1-el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr: Kur'ân-ı Kerim'in konularını, amaçlarını, üslubunu ve bazı âyetlerin sebebi nüzulünü içeren tefsir usulü kitabıdır.³² Kur'ân'ın konuları üzerine çok yönlü bilgiler içeren eser Farsça olup, Arapça'ya

³⁰ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *İzâletu'l-Hafâ'an Hilâfeti'l-Hulefâ*, s. 79: Eser Dihlevî tarafından Farsça olarak yazılmış, 2013 yılında Feyruz Ahtar tarafından Arapça'ya tercüme edilmiş ve Takiyyüddîn en-Nedvî tahkikini yapmıştır.

³¹ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, eserlerinin çoğunu Hac yolculuğundan sonra yazmıştır. Otuz yıl boyunca kesintisiz eser yazan Dihlevî'nin elliye yakın eseri matbû olarak mevcuttur. Bu eserleri tek tanıtan kitaplar olduğundan biz burada sadece başlıklarını vermekle yetineceğiz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Hasen Ali en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, c. 5. s. 411-424; G.N Celbanî, *Şâh Veliyyullâh Dîhlevî Hayatı ve Eserleri*, s. 35-41

³² Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, s. 162.

Selman Hüseyinî tarafından tercüme edilmiş ve yine Mehmet Sofuoğlu tarafından da aynı adla Türkçe'ye çevirmiştir³³

2-ez-Zehrevân: Bakara ve Ali İman surelerinin tefsiridir.

3-Fethu'l-Habîr Bimâ lâ Büdde min Hıfzihî fî't-Tefsîr: *el-Fevzü'l-Kebîr*'in devamı niteliğinde olan risâle Abdullah b. Abbas'ın garîbü'l-Kur'ân'la ilgili açıklamalarını içerir.

4- Te'vîlü'l- Ehâdis fî Rumûzi Kısasi'l- Enbiyâ: Gulâm Mustafa el-Kâsımî tarafından neşredilen eser, Kur'ân-ı Kerîm'deki peygamber kıssalarına dair tasavvufî yorumları içerir.³⁴ Peygamberlerin gelişini hazırlayan sebepler ve peygamberlerin zamanında olan olayların arka planı hakkında bilgi veren önemli bir eserdir.³⁵

5-Fethu'r-Rahmân fî Tercümeti'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Farsça tercümesi olan eser 1743 yılında basılmıştır.³⁶ Mevlânâ Muhammed Hayreddin Hindî Haydarâbâdî eseri *et-Tefsîrû'l-Cemâlî ale't-Tenzîli'l-Celâlî* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir.³⁷ Kur'an'ı anlamak için birçok ilim tahsili yapmak gerektiğinden halkın çoğu Kur'an'ı anlamaktan mahrum kalmıştır. Bu durum birçok din ve kültürü içinde barındıran Hindistan'da Müslümanların farklı kesimlerden kolaylıkla etkilenmelerine hatta özellikle dinî merasimler başta olmak üzere bazı inançlarını benimsemesine sebep olmuştur. Kur'an ile doğrudan bağ kuramayan Müslümanların sadece araçlar ile Kur'an'ı anlayabilmeleri din istismarcılarının ve sömürge için gelen batının kendi menfaatlerine göre toplumu yönlendirebilmelerine büyük kolaylık sağlamıştır. Müslümanların sorunlarının Kur'an ile doğrudan bağ kuramamasından kaynaklandığını çözümün ise ancak Kur'an'ı tercüme ile mümkün olacağını düşünen ed-Dihlevî Müslümanları bir araya getirmek için Farsça tercüme yazmıştır.³⁸

³³ J.M.S Baljon, *Modernist Düşüncenin Şekillenışı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 28.

³⁴ Erdoğan, "Şâh Velîyyullâh" s.260.

³⁵ Celbanî, *Şâh Velîyyullâh Dihlevî Hayatı ve Eserleri*, s. 37.

³⁶ Baljon, *Modernist Düşüncenin Şekillenışı*, s. 27.

³⁷ Erdoğan, "Şâh Velîyyullâh" s. 260.

³⁸ Dihlevî'nin Kur'ân'ı tercüme ettiği dönemde Müslümanların Kur'ân'la ilgisi, hastalara okumaktan ileri gitmiyordu. Kur'ân'ı tanıma ve anlama çabası yoktu. Dihlevî, ailesinin eksikliği fark edip Kur'an'ın anlaşılması için gayretleri neticesinde, Kur'an'a karşı şevk oluştu, tercüme ve tefsir faaliyetleri hızlandı. Süreyya Dâr, *Şâh Abdulaziz Muhaddis Dihlevî*, Lahor, 1991, s. 81 den naklen

6-Muqaddime Der Fenn-i Terceme-i Qur'an (Muqaddime fi Kavânînit-Terceme): Kur'an mütercimlerinin dikkat etmesi gereken hususlara dair bir risâledir.

1.1.3.2. Kelâm'a Dair Eserleri

1-Husnü'l-Akîde veya el-Akîdetü'l-Hasene: Teshîmat-ı İlâhiyye içerisinde yer alan itikâdi görüşlerini özetlediği eserdir.

2-Îzâletü'l-Hafâ an Hilâfeti'l-Hulefâ:

Giriş kısmında kitabı ayrıntılı olarak tanıttık.

3-Kurretu'l-Ayneyn fi Tafdîli Şeyhayn: Şia'nın Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in faziletlerinden bahsederek Şiîlerin iddialarına reddiye şeklinde yazılmış bir eserdir.³⁹

4-el-Mektebû'l-Medenî fi Hakâiki't-Tevhîd,

5-el-Mukaddimetu's-Seniyye fi İntisâri'l-Fırkati's-Sunniyye: İmâm-ı Rabbânî'nin bazı Şiî âlimlerinin aşırı görüşlerine cevap mahiyetindeki (*Risâle Der Redd-i Revâfîz* adlı eserinin Arapça tercümesi ve şerhi olup, Şah Veliyyullah eseri Medine'deki hocası Şeyh Ebû Tâhir'in ricası üzerine kaleme almıştır.

6-Tuhfetu'l-Muvahhidîn,

7-el-Belâgu'l-Mubîn fi Ahkâm-ı Rabbi'l-Âlemîn ve İttibâ-i Hatemi'n-Nebiyyîn.

1.1.3.3. Hadis İle İlgili Eserleri

1-el-Musevvâ fi Ehâdîsi'l-Muvatta: İmâm Mâlik'in *el-Muvaţta*'sının Arapça şerhi sayılabilecek bu çalışmada, eseri düzenleyerek çeşitli kolaylıklar sağlanmış, Mâlikî fikhına aykırı olan bazı Hanefî ve Şâfiî görüşlerine de yer verilerek mukayese etme imkanı oluşturulmuştur.⁴⁰

2-en-Nevâdir min Ehâdîsi Seyyidi'l-Evâhir,

Abdulhamit Birışık, "Urduca Kur'an Tercümelerinin Tarihi Gelişiminde Batının Etkisi" *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3, 2003, ss. 378-390; Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullah Dehlevî*, s. 147-150.

³⁹ Baljon, *Modernist Düşüncenin Şekillenışı*, s. 28.

⁴⁰ Erdoğan, "Şâh Veliyyullah" s. 260.

3-el-Erbâin: Müellifin Medine’de bulunduğu sırada hocası Ebû Tâhir Muhammed el-Medenî’den aldığı, Hz. Ali’ye ulaşan muttasıl senetli kırk hadisi içermektedir⁴¹

4-er-Risâle Basîta fî’l-Esânîd,

5-Şerhu Terâcimi’l-Ebvâb li’l-Buhârî,

6-ed-Durru’s-Semîn fî Mübessirâti’n-Nebiyyi’l-Emîn,

7-Fazlu’l-Mübîn fî’l-Müsel el min Hadisi’n-Nebiyyi’l-Emîn,

8-el-İrşâd ilâ Muhimmâti İlmi’l-İsnâd

1.1.3.4. Tasavvuf İle İlgili Eserleri

1-et-Tefhimâtu’l-İlahiyye: Tasavvuf ve kelâm alanında müellife yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır

2-Altâfu’l-Kuds fî Letâifi’n-Nefs,

3-el-Budûru’l-Bâziga: Eser bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tasavvuf, hikmet-i teşri, kelâm ve İslâm felsefesiyle ilgili konuları ele alan eser, Hindistan’da Meclis-i İlmî tarafından yayımlanmıştır.⁴²

4-Atyebü’n-Nagam fî Medhi Seyyidi’l-Arab ve’l-Acem,

5-Fuyûdu’l-Harameyn: Rüya halinde gördüklerinin ve ilhamlarının derlemesi olan eserdir.⁴³

6-el-Hayru’l-Kesîr: Felsefenin, şeriâtın içinde olduğunu konu alan eserdir.⁴⁴

7-el-Kavlu’l-Cemîl fî Beyâni Sevâi’s-Sebîl: Hindistan’da çok sayıda mensubu bulunan Nakşibendiyye, Kâdiriyye ve Çiştîyye tarikatlarının seyr-i sülûk, âdâb ve erkânı hakkında bilgiler içerir.

8-Lemehât: Mutasavvıfın varlık felsefesine dair eser hakikat, insan türleri, zaman ve mekân, tezâhürün hakikati gibi çeşitli konuları içerir.⁴⁵

⁴¹ Erdoğan, “Şâh Veliyyullâh” s. 261.

⁴² Erdoğan, “Şâh Veliyyullâh” s.261.

⁴³ Celbanî, *Şâh Veliyyullâh Dihlevî Hayatı ve Eserleri*, s.

⁴⁴ Celbanî, *Şâh Veliyyullâh Dihlevî Hayatı ve Eserleri*, s.

9-el-Heme 'ât: Allah'a ulaşmanın yollarını anlatan Farsça eserdir.

10-es-Sata 'ât fi'l-Feyzi'r-Rabbânî: Dihlevî'nin mutasavvıflara ait kozmoloji görüşlerini özetlediği, kırk altı parçadan oluşan risale çapındaki eserdir. G. N. Celbani tarafından İngilizce 'ye tercüme edilmiştir.

11-Şerhu Hizbu'l-Bahr.

1.1.3.5. Fıkıh İle İlgili Eserleri

1-Huccetullâhi'l-Bâliğa: Alanında eşine az rastlanan hikmet-i teşri eserdir. Dinin konularını anlamak ve kavramak için dînî hükümlerin konuluş amaçlarını ve sebeplerinin açıklanması gerektiğini belirterek eserin önemini vurgular. Şah Veliyyullah'ın en önemli eseri olarak kabul edilen *Huccetullâhi'l Bâliğa* Mehmet Erdoğan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁶

2-Ikdu'l-Cîd fi Ahkâmi'l-İçtihâd ve't-Taklîd: İçtihat ve taklîdin hükümleri hakkında boyun gerdanlığı anlamına gelen eseri Hayrettin Karaman Türkçeye tercüme etmiştir. İçtihat kapısının kapanmadığını belirterek taklide karşı eleştirilerde bulunmuştur.⁴⁷

3-el-Ensâf fi Esbâbi'l-İhtilâf Beyne'l-Fukahâ ve'l-Müctehidîn,

1.1.3.6. Diğer Eserleri

1-Siyasi Mektubât: Halîk Ahmed Nizâmî tarafından toparlanıp kitap haline getirilen eserdir. Farsça ve Urduca matbûdur.

2-Hayat-ı Veli ve Kelimât-ı Tayyibât.

3-Enfâsu'l-Ârifîn: Yedi bölümden oluşan eser, ilim ehli akrabalarının, kendisinin Mekke ve Medine'deki tasavvuf ehlinin biyografilerinden bahsetmektedir.

⁴⁵ Mehmet İlhan, *Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Kelâmî Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, s.9.

⁴⁶ Bekir Topaloğlu, "Huccetullâhi'l-Bâliğa" *DİA*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 453.

⁴⁷ Hayrettin Karaman, *İctihat, Taklit ve Telfik Üzerine Dört Risâle*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004. s. 123.

1.2. XVIII. YÜZYILDA HİNDİSTAN

Dünyanın en kadim medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan Hindistan⁴⁸ yüz ölçümü bakımından dünyanın yedinci, nüfus bakımından ikinci ülkesi konumundadır. Ülke, tarih boyunca ipek yolu üzerinde bulunması ve yeraltı-yerüstü kaynakları sebebiyle birçok ırk tarafından istilâya uğramıştır. Zengin bir kültüre sahip olan ülkenin çoğu %80 ile Hindu dinine mensuptur. Ülkede Müslümanların nüfusu %13 civârındadır. Bu oran Hindistan'ı 175 milyon ile Endonezya'dan sonra en büyük ikinci İslâm ülkesi yapmaktadır.⁴⁹ Nüfusun geri kalanını Hristiyan, Budist, Sih ve diğer dinlere mensup olanlar oluşturmaktadır. İngilizcenin yaygın olarak konuşulduğu Hindistan'da resmî dil sayısı 22'dir. Bu istatistikler Hindistan'ı din, kültür ve etnik yapı bakımından dünyanın en zengin ülkesi olduğunu göstermektedir.⁵⁰

Hindistan Türk dünyası içinde önemli bir bölgedir. 19. yüzyıla kadar Türk devletlerinin hâkim olduğu ülkede birçok Türkler birçok devlet kurmuştur. İslâm'dan önce Sakalar (M.Ö.140-120), Kidarite Krallığı (M.S. 320-500), Kuşanlar (565-870) ve Türk Şahileri (665-870) devletleri bölgede var olmuştur. Asıl Türk hâkimiyeti ise İslâm'dan sonra olmuştur. Hint altkıtasında kurulan Müslüman Türk devlet ve hanedanlarını şöyle sıralayabiliriz: Gazneliler (963-1187), Gurlular (963-1187), Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526), Karluk Hanedanı (1224-1266), Bengal Sultanlığı (1337-1576), Dekkan Sultanlıkları, Gucarat Sultanlığı (1400-1583), Malerkotla Devleti (1454-1947), Pakli Sarkar Devleti (1472-1703), Argun Hanedanı (1520-1591), Tarhan Hanedanı (1554 1591), Babürlü Devleti (1526-1857), Karnatik Navablığı (1692-1855), Haydarabad Nizamlığı (1724-1948). Bu devletler Hind altkıtasına ve Afganistan'ın bulunduğu bölgeye hâkim olmuşlardır.⁵¹

⁴⁸ Ülkede tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Dravidler, Avustraloidler, Ariler, Persler, Yunanlar, Makedonlar, Türkler, Afganlar bu medeniyetlerin en bilinenleridir. Bâbürlüler ve İngilizlerin hâkimiyet zamanlarında birleşik yapıya sahip bölge, bugün Hindistan, Pakistan, Bengladeş, Myanmar ve Sri Lanka yönetimleri şeklinde paylaşılmış durumdadır. Bu bölgeye Hint altkıtası denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sırrı Erineç, "Hindistan: Fiziki ve Beşeri Coğrafya", *DİA*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 69-71

⁴⁹ Erineç, "Hindistan: Fizikî ve Beşerî Coğrafya" s. 69-70.

⁵⁰ <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-hindistan/erişim> tarihi:20.03.2022)

⁵¹ Veli Uçmaz, *Hint Alt Kıtasında Yaşayan Türk Toplulukları İçin Tarihten Günümüze Yapay Üst Kimlik Belirleme Çalışmaları: Mugallar-Karluklar-Türkler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, s. 44.

Bu bölümde Dihlevî'nin düşünce dünyasının şekillenmesinde büyük etkisi olan 18. yüzyıldaki sosyal, siyasal, ekonomik ve dinî durumlar üzerinde duracağız.

1.2.1. Siyasi Durum

Şah Veliyyullâh, Bâbürlü⁵² sultanı Evrengzîb Âlemgir'in⁵³ vefatından (h.1118) dört yıl önce doğdu ve Âlemgir'den sonra on bir Bâbür sultanı görmüştür. Âlemgir, tahtta kaldığı müddetçe âdil bir yönetim sergilemiş, ülke topraklarını genişletmiş, sarayda çalgıyı kaldırmış, yoksullara yardım etmiş, yolcular için hanlar yapmış, eğitime önem verip müderrislere iş imkânları sağlamıştır.⁵⁴ Ancak Âlemgir'in oğlu Bahadır Şâh'la devlet gerileme dönemine girmiştir. Bahadır Şâh'tan sonra daha liyâkatsiz kişilerin gelmesi, şehzâde savaşlarıyla beylerin güç kazanıp Sultan'ın otoritesinin azalması sonucu Turaniyyan, Ehl-i İran, Afganlar, Hindistan-Za gibi hizbler devlet içinde güçlenmeye başlamıştır.⁵⁵ Bu hizblerin başlıcaları ve özellikleri şöyledir:

1-Turaniyan: Türkistan'dan gelen Türklerin oluşturduğu gruptur. Başka bölgelerden gelen Sünnî-Türkler de bu hizbden sayılır. Dışarıdan Hindistan'a gelenler içerisinde en kalabalık olan Turaniyan'dır. Timur oğullarının ülkesinden gelmelerinden dolayı en önemli mevkilere gelmişlerdir.⁵⁶

2-İraniyyan: İran'dan gelen Türklerden oluşan gruptur. Diğer Şîî Türkler de bu guruptan sayılır. Bâre Seyyidlerinin yardımlarıyla devlette önemli mevkiler elde etmişlerdir. İran'da mâli, idâri ve ordu işleri o devirde Türkler'in elinde olması

⁵² Bâbürlüler devletini bir Türk sultanlığı olan ve Delhi sultanlığını yıkan, Çağatay Türklerinden Bâbür kurmuştur. Bu devlet üç asır (1526-1858) Hindistan'da Türk sultanlığı olarak hüküm sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Bâbürlüler", *DİA*, 1991, c. IV, s. 400.

⁵³ Şâh Cihan'ın dört oğlundan birisidir. Dekken valisiyken İran'a başarılı seferler düzenleyerek adını duyuran Âlemgir, babasının hastalanmasıyla başlayan kardeşler arasındaki taht kavgalarından başarılı çıkarak hâkimiyeti ele geçirmiştir. (m.1659). Yaklaşık yarım asır devletin başında kalan Âlemgir Hindistan tarihinin en uzun tahtta kalan yöneticilerindendir. *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*'yi (*el-Fetâva'l-Hindîyye*) yazdırmasıyla meşhûr olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Khaliq Ahmad Nizamî, "Evrengzîb", *DİA*, 1995 c. XI, s. 537-539.

⁵⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, c. II, s. 238-239; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, s. 54-55.

⁵⁵ Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. II, s. 327-328.

⁵⁶ Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. II, s. 327.

devlet kademelerinde tercih edilmelerini sağlamıştır. Turaniyan ile çekişme içinde olmalarına rağmen, diğer hizblere karşı işbirliği içinde olmuşlardır.⁵⁷

3-Afganlar: Sint ırmağı ile Hindu-Kuş'un arasındaki dağlıklardan gelenlerdir. Pişaver'in dağlıklardan gelenlere dağ adamı anlamında olan "Rohilla" denirdi. Orduda Turaniyan'dan sonra dışardan gelen en kalabalık grup bunlardır.⁵⁸

4-Hindistan-Za: Müslüman ve Hindu yerlilerden oluşan kesimdir. Sadece Hindistan'ın yerlileri değil, diğer bölgelerden gelip birkaç göbek sonra yerleşenler de bu isimle anılır olmuştur.⁵⁹

Dolayısıyla Şâh Veliyyullâh'ın yaşadığı dönem iç çatışma, ayaklanma ve fitnelerin, çoğaldığı Bâbürlüler devletinin gerileme dönemidir.⁶⁰ Bu dönemde Dihlevî'nin, Evrengzîb'den sonra 11 Moğol sultanı görmesi siyasi karmaşayı özetlemektedir.⁶¹ Bu sultanların bazıları birkaç ay bazıları ise birkaç gün görevde kaldığından Dihlevî döneminde, uzun süre tahtta kalan Sultanlar ve dönemlerinin önemli gelişmelerini aktaracağız.

1-Muhammed Muazzam Bahadır Şâh (1707-1712): Şâh Âlem Bahadır Şâh Evvel unvanıyla anılan Bahadır, Şâh Evrengzîb'in en büyük oğludur. 1707'de babası vefat etmeden önce kendisini veliaht tayin etmişti. Ancak kardeşleri abilerinin sultanlığını kabul etmemişlerdir. Kardeşi Âzam Şâh, abisinin üzerine yürümüş, Sarây-ı Câcev denilen yerde yapılan savaş neticesinde, Âzam Şâh oğlu Bîdâr ile birlikte savaş meydanında öldürülmüştür.⁶²

Bahadır Şâh karakter ve düşünce olarak babasından tamamen farklıydı. Bunun en önemli ispatı, Şîî düşünceye sahip olmasıdır.⁶³ Cuma ve bayram hutbelerinde Hz. Ali'nin vâsî olarak zikredilmesini istemesi, Sünnî âlimleri huzuruna çağırarak Hz. Ali'nin Halife tayin edildiğine dair Şîî'lerin ileri sürdüğü rivâyetleri okuyarak ikna etme çabaları, ülkede huzursuzluğa yol açtı. Onun Şia'nın İsnâ

⁵⁷ Bayur, *Hindistan Tarihi* c II, s.328.

⁵⁸ Bayur, *Hindistan Tarihi* c. II, s. 329.

⁵⁹ Bayur, *Hindistan Tarihi* c. II, s. 329.

⁶⁰ Siyalkutî, *Hayatuhû ve Da'vetuhû*, s. 7; Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. I, s. 493-494.

⁶¹ Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, c. V, s. 55.

⁶² Ahmet Taşağıl, "Bahadır Şâh I", *DİA*, İstanbul, 1991, c. IV, s. 455.

⁶³ Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, c. V, s. 56.

Aşeriyye koluna mensupluğu ve mezhebî görüşünü dayatması, Müslüman nüfusun %95'lik kısmı Sünnî olan halkın tepkisine ve en nihâyetinde Padişahın ikamet ettiği Lahor şehrinde ayaklanmalarına sebep olmuştur.⁶⁴

2-Muizzüddin Cihândar Şâh (1712-1713): Cihândar, babası Bahadır Şâh'ın (ö. 1712) vefatından sonra Evrengzîb döneminin önemli isimlerinden biri olan vekîl-i mutlak Esed Han'ın⁶⁵ oğlu Zülfikar Han'ın gayretleriyle tahtın güçlü adaylarını bertaraf ederek Bâbürlü sultanı olmuştur.⁶⁶ Eğlenceye düşkün olan Cihândar Şâh, devlet işleriyle ilgilenmemesi, hazineyi zevkleri için harcaması üzerine Azîmüşşan'ın⁶⁷ oğlu Ferruhsiyer Ahmed Han, Raca Sidhist, Hâce Âsım (Eşref Han), Mîr Müşrif ve Zeynüddin Han gibi bazı nüfuzlu Şâhısların desteğini alarak Patna'da adına hutbe okutarak hükümdarlığını ilan etmiştir. Bunun üzerine Cihândar Şâh ile Ferruhsiyer Ocak 1713'te meydana gelen Sâmûgarh Savaşı'nda karşı karşıya gelmiş, Ferruhsiyerin galibiyeti neticesinde Cihândar Şâh, Delhi'de Esed Han ve Zülfikar'a sığınmıştır. Ancak Ferruhsiyer'e yaranmak için zamanında tahta geçirdikleri Cihândar Şâh'ı teslim etmişlerdir. Ferruhsiyer amcasını ve maiyetindekilerini idam etmiştir. Ardından Esed ve Zülfikar'ı da babasına yaptıkları ihanetten dolayı idam etmiştir. Sadece Cihândar'ın oğlu Azîzüddin (ileride II. Âlemgîr unvanıyla Bâbürlü tahtına çıkacak) kurtulmuştur.⁶⁸

3-Ferruhsiyer İbn Azîmüşşân (1713-1719): Ferruhsiyer amcası Cihândar Şâh'ı idam ettikten sonra Bâbürlü tahtının rakipsiz sahibi olmuştur. Ancak tahtı ele geçirirken gösterdiği cesâret ve beceriyi tahta geçtikten sonra gösterememiştir. En büyük hatası Bâce Seyyidlerinden Abdullah Han'ı vezirliğe, Hüseyin Ali'yi de ordunun başına getirmesi olmuştur. İdârî yönden zayıf olan Ferruhsiyer, Sihler'in, Racputlar'ın, Maratalar'ın ve Çatlar'ın itaatini sağlayamamıştır. Onlarla girdiği mücadelelerde başarısız olunca tavizler vererek devletin toprak ve vergi kaybına

⁶⁴ Taşağıl, "Bahadır Şâh I" *DİA*, 1991, c. IV, s. 455; Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, c. V, s. 56-57.

⁶⁵ Esed Han, Türklüğü ile övünen İraniyana mensup Âlemgîr'in veziridir. Başarılı bir komutan olan oğlunun adı Zülfikâr'dır. Bu baba oğlu kışkırtıcı hizbler, Âlemgîr'i kışkırtmak amacıyla halk arasında "Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur" sloganını yaymışlardır. Bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. II, s. 331-332.

⁶⁶ Enver Konukçu, "Cihândar Şâh" *DİA*, İstanbul, 1993, c VII. s. 537.

⁶⁷ Cihândar Şâh'ın tahta geçmek için öldürdüğü kardeşi.

⁶⁸ Konukçu, "Cihândar Şâh" c VII. s. 538.

sebepe olmuştur. Ferruhsiyer'in, bu idârî yönden zayıf, kararsız ve korkak davranışlarından dolayı devlet işlerini tamamen Seyyid kardeşler ele geçirmiştir.⁶⁹

Ferruhsiyer döneminin önemli olaylarından birisi de, hastalığı sırasında kendisini iyileştiren William Hamiltona⁷⁰ Doğu Hindistan Şirketi'nin⁷¹ Bengal, Bihâr, Orissa, Sûret ve Madras'ta herhangi bir gümrük vergisi ödemediği ticaret yapması hususunda sözleşme imzalamasıdır. Bu karar ile Hindistan'da İngiliz nüfusunun yerleşmesi hız kazanmıştır.⁷²

Yönetim zafiyetlerinin oluşturduğu kargaşaya bir de akli melekelerinin zayıflaması eklenince, Hüseyin Ali Han ve Abdullah Han, Ferruhsiyer'in gözlerine mil çekerek hapsetmiştir. Padişâhlıktan uzak durmak şartıyla, serbest bırakıldıktan bir süre sonra vefat etmiştir. Ferruhsiyer'in başına gelenler İmparatorluğun gücünü zayıflatmış, Bâbüre tahtına oturanlara saygısızlık alışkanlık haline gelmiştir. Bir imparatorun göreve getirdikleri tarafından tahttan hapse atılmak suretiyle uzaklaştırılması devletin itibarına büyük bir darbe vurmuştur.⁷³

4-Muhammed Şâh Padişâh (1719 - 1748): Muhammed Şâh, 30 yıla yakın tahtta kaldı. 17 yaşında Seyyid Kardeşlerin desteğiyle tahta geçen Muhammed Şâh, genç olması ve kararları kendisi alamaması sebebiyle uyguladığı politikalar, imparatorluğun dağılmasına sebep olmuştur.⁷⁴

⁶⁹ Khalıq Ahmed Nızamı, "Ferruhsiyer" *DİA*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 411.

⁷⁰ İskoç Cerrahı olan Hamilton 18. yüzyılın ilk yarısında Hindistan'a gelen İngiliz Doğu Hindistan Şirketi temsilcisidir. Ferruhsiyer ile yakın ilişkiler kurmuş tedavisine yardımcı olması, ilişkileri kuvvetlendirerek tüm taleplerine Sultan Ferruhsiyer olumlu cevap vermiştir. Hamilton döneminde şirket birçok imtiyaz elde ederek güçlenmiştir. Bkz. [https://en.wikipedia.org/wiki/William_Hamilton_\(surgeon\)](https://en.wikipedia.org/wiki/William_Hamilton_(surgeon)) (erişim tarihi:03.02.2022)

⁷¹ İngiliz tüccarların Hindistan'da ticari faaliyet yapabilme girişimleri neticesinde, İngiliz Kraliçesi I. Elizabet'in izniyle 31 Aralık 1600'de kurulan şirketin adıdır. Sir William Hawkins (şirket temsilcisi), Harbert (deniz kaptanı), Sir Thomas Roe (elçi), Terry ve Ovington (din adamı), Thomas Best, Dr. Fryer ve Hedges gibi isimler şirketin kurulması ve büyümesinde önemli rol oynamışlardır. Özellikle Sir William Hawkins, Sir Thomas Best ve Sir Thomas Roe Surat Limanında ticaret kolonileri kurabilmek için Bâbürlüler ile yakın temas kurmuşlar, Babürlü Devleti'nin hükümdarı Cihangir Şâh ile görüşüp imtiyazlar elde etmişlerdir. Bkz. Canan Kuş Büyükbaş, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin Kuruluş Aşamasında İngilizlerin Hindistan'a Yerleşme Çabaları", *Mavi Atlas*, 2019, ss. 275-293. s. 276.

⁷² Nızamı, "Ferruhsiyer" c. XII, s. 411.

⁷³ Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Velîyyullâh Dehlevî*, c. V, s. 59-60.

⁷⁴ [https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_%C5%9Eah_\(Bab%C3%BCr_imparatoru\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_%C5%9Eah_(Bab%C3%BCr_imparatoru)) (erişim tarihi:02.18.2022)

Âlemgir'den sonra tahta geçenlerin hataları Muhammed Şâh zamanında doruk noktasına ulaşmış, her alanda sorunlar gün yüzüne çıkmıştır. Bu devrin bir saray mensubu dönemi şöyle anlatmıştır:

“Bu ikisinin(Seyyid Kardeşler) tasallutundan dolayı, padişah cuma namazından başka hiçbir ferman çıkarmaya muktedir değildir. İki kardeş, bütün İran ve Turan soyunu aşağılamak için karar vermişlerdir. Makamı terk etmek ve bir köşeye çekilmekte de kurtuluş yoktur. Bütün mirasçı aile mensupları, uzak yakın fedakâr memurların gönlü; taht ve tacın sahibi yetkisiz kalmış, cuma namazına ve şer’î hükümleri uygulamaya kadir değildir diye son derece üzgündür. Agra yakınından Hint Okyanusuna kadar Hindular puthâne yapmakta ve inek kesmeyi yasaklamaktadırlar.”⁷⁵

Muhammed Şâh’ın tahtta bu kadar uzun süre kalmasını sağlayan en önemli etken, Bâre Seyyidlerinin saraydaki hâkimiyetine son verilmesidir. Muhammed Şâh’ın kendisi dâhil dört sultanı başa getiren Seyyidlerin hâkimiyetine son veribilmesini sağlayan en önemli unsur, tahtın sahibine karşı samimi ve bağlı olan Nizâmülmülk Âsafcâh’tır.⁷⁶

Bölgedeki Türkler tarafından çok sevilen Nizâmülmülk’ün Delhi’deki varlığından rahatsız olan Emîrülümerâ Hüseyin Ali Han, Mâlvâ valiliğini önererek onu Delhi’den göndermek istemiştir. Nizâmülmülk, azledilmemesi şartıyla bu teklifi kabul edip Mâlvâ’ya Vâli olmuştur. Kısa sürede nüfuzlu kimseleri etrafına toplayarak Seyyidlerin Delhi’deki hâkimiyetini bitirmek için sultanı ve etrafındakileri teşvik etmiştir. Durumdan haberdar olan Seyyidler, Nizâmülmülk’ü bu sefer de Mâlvâ’dan uzaklaştırmak için Agra, Allahâbâd, Mûltan veya Burhânpûr valiliklerinden birini teklif etmiş, bu teklifi kabul etmeyen Nizâmülmülk, harekete geçerek önce Handeş’i ele geçirmiştir. Seyyidlerin gönderdiği Dilaver Han komutasındaki orduyu da mağlup ederek, Seyyidlere karşı olan kesimleri safına çekmeyi başarmıştır. Nihâyet Delhi’deki Türk asıllı kumandanların Seyyidler’e karşı bir harekate girişip Hüseyin Ali Han’ı öldürmesi, ardından kardeşinin intikamını almak için harekete

⁷⁵ *Hindistan Tarihi*, c. IX, s.166’dan naklen Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, c. V, s. 60-6

⁷⁶ Asıl adı Nizâmülmülk Âsafcâh Mîr Kamerüddîn Çîn Kılıç Han’dır (ö. 1161/1748). Kaynaklarda Çîn Kılıç Han ismi daha çok kullanılır. Dedesi ve Babasının idareci olmaları, onun henüz 17 yaşında Mansâbdar olmasına zemin hazırlamıştır. Bkz. İqtidar Husain Sıddıqı, “Nizâmülmülk Âsafcâh” *DİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 196.

geçen Kutbülmülk Abdullah Han'ın esir düşüp sonra öldürülmesiyle birlikte, Seyyidlerin hâkimiyetine son verilmiştir. Sultan Muhammed Şâh da, Nizâmülmülk'ü veziri olarak tayin ederek saltanatını güçlendirmiştir.⁷⁷

Muhammed Şâh döneminde gerçekleşen ikinci büyük hadise ise, Nâdir Şâh'ın⁷⁸ Delhi'ye saldırısı olmuştur. İç karışıklarla zaafa düşen Hindistan'a yönelen Nâdir Şâh, önce Lahor'u ardından Delhi'yi işgal etmiş, Bâbürlü hazinesini talan etmiş, Taht-ı tâvus ve kûh-i nur elması⁷⁹ gibi meşhûr hazineleri almıştır. Bâbürlülerle yaptığı antlaşma ile İndus nehrinin batısında kalan yerleri topraklarına katmış, aynı zamanda Hindistan'dan üç eyaleti bölerek Nâdirabâd'a dönmüştür.⁸⁰ Nâdir Şâh'ın Delhi saldırısının oluşturduğu yıkımı Hint tarihçi şu cümlelerle özetlemektedir:

“Nadir Şâh'ın gidişinden sonra şehir ölümlerle doluydu, diri kimse kalmamıştı. Evler üzerine kasvet çökmüş, her taraf viran olmuştu. Bütün mahalleler yanmış, yakılmıştı. Ölümlerin cesetlerinden çıkan kokular her tarafı tutmuştu. Ne bir kimseye kefen veren vardı, ne de ölüleri mezara gömenler vardı. Ölümler, Hindu-Müslüman bir olmuş, birbirini üstüne yığılarak yakılıp kül olmuştu.”⁸¹

Bâbür sultanlarının zayıf idâresi ve hizblerin makam elde etme için çekişmelerinin bedelini 1739'da halk ağır bir şekilde ödemiştir. Hazinenin boşaltılması ve üç önemli eyalet olan Bengal, Bihar ve Orissa'nın Delhi'den ayrılmasıyla Bâbür İmparatorluğu ağır bir yara almıştır.

5-Şah Âlem II (1759-1806): II. Âlemgir Şâh'ın oğlu olan Şâh Âlem 16. Bâbür sultanıdır. Kırk yedi sene tahtta kalmıştır. Şâh Âlem'in bu kadar uzun süre saltanatını sürdürmüş olması, sembolik bir sultan olması sebebiyledir. Miras aldığı enkâzı daha fazla ayakta tutamayan Şâh Âlem döneminin en önemli hâdisesi, şüphesiz İngilizlerin İmparatorluk üzerinde tam bir hâkimiyet sağlaması olmuştur.

1764 senesinde Doğu Hindistan şirketi ile yapılan savaşı kaybeden Şâh Âlem, İngilizlerle antlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Yapılan antlaşma gereği bazı

⁷⁷ Siddiqui, "Nizâmülmülk Âsafcâh" s. 196-198.

⁷⁸ İran'da Avşarlılar hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı. Bkz. Azmi Özcan "Nâdir Şâh", *DİA*, İstanbul, 2006, c. XXXII, s. 276.

⁷⁹ Nâdir Şâh, taht-ı tâvûsu I. Mahmud'a hediye olarak göndermiş olup günümüzde Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'ndedir, elmas ise halen İngiliz kraliyet ailesinin himâyesindedir.

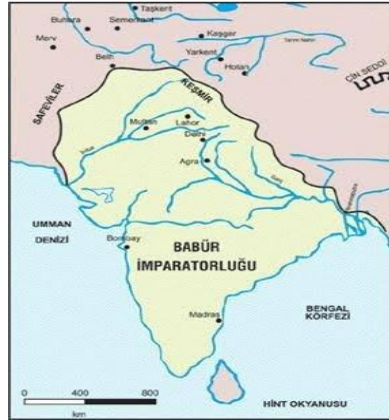
⁸⁰ Özcan, "Nâdir Şâh", s. 277.

⁸¹ *Hindistan Tarihi*, c. IX, s. 272 den naklen Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, c. V, s. 65.

eyaletlerden vergi toplama ve idârî kadroyu belirleme gibi imtiyazlar verilmiştir. Antlaşmada yer alan ağır maddelere imza atarak Şâh Âlem, âdetâ İngilizlerin bir görevlisi haline gelmiştir. Tahtta uzun süre kalması da bu hakikati kanıtlamıştır.⁸²

Dihlevî'nin yaşadığı zaman dilimindeki siyasi durumu 18. Yüzyılın başlarından itibaren dönemin sultanları, önemli Şahsiyetleri, hizbleri, hâdiseleri ve savaşlarıyla aktarmaya çalıştık. Dihlevî'nin yaşadığı dönemdeki istikrarsızlık ve karmaşayı *Hindistan Tarihi* eseri sahibi Yusuf Hikmet Bayur şöyle özetlemiştir:

“Âlemgir, Hindistan Timur oğullarının son büyük padişahıdır. Ondan sonra ne oğulları, ne de torunları arasında güçlü ve değerli bir kişi çıkmamıştır; onun ölümünden sonra 13 yıl içinde bir sürü taht kavgası olmuş ve bu süre içinde on şehzade taç giymiştir. Bu çekişme ve savaşlar, bir yandan bazı bey ve vâlilerin, öbür yandan bazı yerli ulus ve hükümdarların bağımsızlığa kaçmak istemelerini ve bunda başarı sağlamalarına sebep olmuştur. Bu durum sırasında İran'da Türk acununun eski kültür içinde yetiştirdiği birinci sınıf son büyük adam olan Nadir Şâh Afşar, ortaya çıkmış ve Hindistan istilâsına kalkışarak Gurkanlı(Bâbürlü) devletinin toplanmasını büsbütün güçleştirmiştir. Başta Maratalar ve daha ufak ölçüde Sihler olmak üzere Hindistan yerlileri de, uyanıklık devrine girmiş, bazı yerlerde birleşip ulusal birlikler kurmuş ve fütûhâta girişmişlerdir.”⁸³

Bâbü İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü bölge⁸⁴

⁸² Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Velîyullâh Dehlevî*, c. V, s. 66.

⁸³ Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. II, s. 319.

⁸⁴ <https://kursadinsofrasinda.wordpress.com/2019/01/01/babur-impatorlugu/> (erişim tarihi:05.04.2022)

1.2.2. Ekonomik ve Sosyal Durum

Hindistan, ekonomik yönden zengin kaynaklara sahip olması sebebiyle, sömürgeci ülkelerin daima radarında olmuştur. Bu ülkeler Hindistan'ın kaynaklarından faydalanmak için birçok girişimde bulunmuştur. Hegel, Hindistan'ı şöyle tarif etmiştir:

“ Bir Arzular Ülkesi olarak Hindistan, Dünya Tarihînin temel bir unsurunu oluşturur. Eski çağlardan itibaren, tüm uluslar, arzularını ve hırslarını yeryüzünün sunduğu en değerli, mucizevi hazinelere sahip bu topraklara ulaşacak yolu bulmaya yönelttiler. Bu ülke inciler, elmaslar, parfümler, gül esansları, filler, aslanlar gibi tabiat hazinelerinin yanı sıra, bir de hikmet hazineleri ile dolup taşmıştır. Bu hazineler artık Batı'ya geçmiştir. Hindistan'ın hazinelerine sahip olmak her zaman için uluslararası ve tarihsel öneme sahip bir mesele olmuştur. Daima ulusların kaderi Hindistan'ın varlığına bağımlı kalmıştır. Hindistan'ın zenginliğinin farkına varılınca. Bu Arzular Ülkesi ele geçirilmiş; ondan küçük ya da büyük bir parça elde etmemiş hiçbir Doğulu büyük ulus ya da Modern Avrupalı Batılı kalmamıştır. Eski dünyada, Hindistan'a ilerleyen ilk hükümdar Büyük İskender olmuş; ancak ona yalnızca dokunabilmişti. Modern dünyanın Avrupalıları, doğrudan girebilecekleri bu harikalar ülkesine dolaylı bir yoldan yani Deniz yolundan girmiştir. Ve söylendiği gibi, bu ülkenin genel birleştiricisi olmuşlardır. İngilizler, daha ziyâdesiyle de Doğu Hindistan Şirketi, ülkenin efendisi olmuştur. Zira Avrupalılara tabi olmak Asya imparatorluklarının zorunlu kaderi olmuştur. Bir gün Çinliler de bu kadere teslim olmak zorunda kalacaklar.”⁸⁵

Alman Felsefeci Hegel'in tarifi Hindistan'ın zengin kaynaklarını bilme ve Batının bir Asya ülkesine hangi gözle baktığını göstermesi açısından önemlidir. Hakikaten Avrupalı ülkeler özellikle Portekiz, Hollanda, Fransa ve en son gelen sömürgeci İngiltere'nin sosyal ve ekonomik yönden açtığı yaralar halen kapanmamıştır.

Sultan Âlemgirden itibaren başa gelen idarecilerin eğlenceye dalıp devlet işlerini geri bırakmaları sonucu sosyal ve iktisâdî düzen bozulmuş, zenginler fakirleri

⁸⁵ George Willhelm Frederick Hegel, *The Philosophy of History*, New York, Dover Publication, 1956, s. 142-143 den naklen Yücel Bulut, “Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2012, Cilt, III, Sayı 6, 2003, ss. 71 – 106, s. 71.

sömürmüş, vergiler ve işsizliğin artmasıyla açlık ve sefâlet baş göstermiştir. Zina, kumar, adam öldürme, yol kesme artmış ve güvenlik kaybolmuştur.⁸⁶

1.2.3. Dinî Durum

Önemi sebebiyle bölgedeki dînî durumu, Şâh Veliyyullâh'ın yaşadığı dönemle sınırlandırmayarak daha genel bir şekilde ele almaya çalışacağız.

1.2.3.1.Hindistan'a İslâm'ın Girişi

Hindistan halkları, İslâmiyet'ten önce kendileriyle ticaret yapmaları ve dînî benzerlikleri vesilesiyle Arapları tanımıştır. O zamanlarda Hindistan'da da putperestlik hâkimdi. Sahil konumlarının karşılıklı olması, deniz ticaretiyle Arapların bölgeyi tanınmasını sağlamıştır. Bu ilişkilerle bölgeyi bilen Müslümanlar Hz. Peygamber'in vefâtından hemen sonra İslâm'ın "tebliğ" emri gereği bölgeye yolculuklar yapmıştır.⁸⁷ Hz. Ömer'in, İran tarafına yaptığı fetihler bölgeye yaklaşılmasını sağlamıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali ile başlayan Sind bölgesine yapılan seferlerin, hicrî 92'ye kadar devam ettiği görülmüştür. Ancak bu toprakları İslâm topraklarına katmak, Haccac b. Yusuf'un komutanı Muhammed b. Kasım es-Sekafi'nin Sind'i yani Pakistan'ı fethetmesiyle (h. 92-93) gerçekleşmiş ve Sind, İslâm devletinin uzak doğu bölgesini oluşturmuştur⁸⁸ Fetihten sonra Muhammed b. Kâsım'ın, mâbedlere dokunulmayacağı yönündeki tâlimatları, halka karşı yumuşak tutumu, dönemin Halifesi Ömer b. Abdulaziz'in Hindu Racalarına⁸⁹ gönderdiği müslüman olmaları halinde diğer müslümanlarla aynı haklara sahip olacakları yönündeki bildirimleriyle İslâm, askerî faaliyetlerden çok ihtidâ anlayışıyla, Hint altkıtasında yayılmaya başlamıştır.⁹⁰

Kıta'nın genelinde İslâm hâkimiyeti, Gazneli Mahmut'un bölgede İslâm'ı yaymak için 17 sefer yapması ve (m.1025-1026) Somnat seferinin ardından gelen

⁸⁶ Celbani, *Şâh Veliyyullâh Dehlevi Hayatı ve Eserleri*, s. 49; Siyalkutî, *Hayâtuhu ve Da'vetuhû*, s. 13.14

⁸⁷ Daudî, *Şâh Veliyyullâh'tan Günümüze Pakistan ve Hindistan'ta Hadis Çalışmaları*, s. 23-24.

⁸⁸ Daudî, *Şâh Veliyyullâh'tan Günümüze Pakistan ve Hindistan'ta Hadis Çalışmaları*, s. 35-36; Azmi Özcan, "Hindistan: Tarih" *DİA*, c. XVIII, 1998, s. 76.

⁸⁹ Hindistan'da kral, imparator, büyük toprak sahibi kimselere verilen isim.

⁹⁰ Khalîq Ahmad Nızamî, "Hindistan: Din", *DİA*, İstanbul, c. XVIII, 1998, s. 85.

zaferle mümkün olmuştur.⁹¹ Bir Türk devleti olan Gazneliler’le kıtada yedi asır sürecek İslâm hâkimiyeti başlamıştır. Sultan Mahmut, ordusundaki Hindû askerlerin ve halkın dinine karışmamış, camiiler yaptırıp İslâm’a giren halka dînî eğitim vermek için müderrisler görevlendirmiştir. Hint medeniyetinin asker, ulemâ ve bölgeye gelen sûfîlerin de etkisiyle İslâm’dan güçlü şekilde etkilendiği söylenebilir.⁹²

1.2.3.2. Hindistan’daki Diğer Dinler

Köklü tarihe ve geniş bir coğrafyaya sahip olan kıtada, farklı inanç ve dinler zaman içinde gelip geçmiştir. Bunların en meşhurlarını yerel dinler ve dışarıdan gelen dinler olarak sınıflandırabiliriz.

Yerel dinlerin en köklüsü Hinduizm’dir. Farklı inanç ve kültürlerin senteziyle oluşan dinin en belirgin özelliği, kast sistemidir. Nitekim buna tepki olarak Budizm ve Caynizm, ortaya çıkan diğer yerel dinlerdir. Bölgede yerel dinlerin sonuncusu Guru Nanak tarafından oluşturulan İslâm, Hinduizm ve Hristiyanlık karışımı Sihizmdir.⁹³

Hindistan’a dışarıdan pek çok din gelmiştir. Bunlardan en önemlisi Hristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüştlüktür. Hristiyanlığın bölgeye ne zaman geldiği tam bilinmemektedir. Yahudilik kendilerine göre Hz. Süleyman’la bölgeye gelmiş ancak ilim adamlarına göre II. Bâbil sürgününden sonra bölgeye gelmiştir. Zerdüştlüğün ise VIII. asırda İslâm ordularından kaçarak bölgeye sığınmalarıyla geldiği tahmin edilmektedir.⁹⁴

1.2.3.3. Hint Altkıtasında Hanefî-Sünnî Anlayışın Yayılması

Hint altkıtasında yönetimi ele geçiren ilk İslâm devleti’nin Gazneliler (963-1186) olması, Sünnî-İslâm anlayışının bölgede yayılmasını sağlamıştır. Gazneli

⁹¹ Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, *DİA*, c. XIII, 1996, s. 482; Nızamı, “Hindistan: Din”, s. 85.

⁹² Nızamı, “Hindistan: Din”, s. 85-86; Mehmet Erdoğan, *Huccetullâhi’l-Bâliğa*, İz Yayınları, İstanbul, 2018, c. I, s. XLIV.

⁹³ Kürşat Demirci, “Hindistan: Din” *DİA*, c.XVIII. 1998 s. 92-94.

⁹⁴ Demirci, “Hindistan: Din” s. 92-94.

Mahmud yönetimi ele geçirince, Sünnî câmia tarafından İslâm âleminin Sünnî kahramanı olarak anılarak Abbâsî Halifesinin övgülerine mazhâr olmuştur.⁹⁵

Gazneliler'den sonra kıtada yönetimi ele geçiren devlet, Delhi Sultanlığıdır. (1206-1526) Sultanlığı yönetenler Müslüman Türklerdir. Sünnî itikâda sıkı bir şekilde bağlı kalan Delhi Sultanları, halka Hanefî mezhebine göre davranmış, onlardan cizye alıp, mâbedlerine karışmamıştır. Kendilerini kâfirlerin kökünü kazıyan, puthaneleri yıkan İmâm-ı Azâm'ın binalarını yapan olarak, para ve kitâbelerinde tanımlayan Delhi Sultanları, Hanefî fikhının öğretildiği medreseler inşa ederek Sünnî akîdenin bölgeye yerleşmesini sağlamıştır.⁹⁶

Bâbür Şâh'ın Delhi Sultanlığına son vermesiyle bölgede Bâbürlüler dönemi başlamıştır (1526-1858). Bâbür Şâh, Delhi döneminde yapılan medreselerin bölgenin genelinde inşa edilmediği, iç karışıklıklar sebebiyle eğitim faaliyetlerinin aksadığını belirterek, Hanefî medreselerini bölgede sistemli ve yaygın hala getirmiş ve bu mezhepten Müftüler tayin ederek Sünnî itikâdın kıtada varlığının güçlenerek devam etmesini sağlamıştır.⁹⁷ Ayrıca Bâbür'ün Hanefî fikhının ibadet ve akâidle ilgili hükümlerini içeren mesnevî tarzındaki *Mübeyyen Der Fıkh* eseri Bâbür Şâh'ın din konusundaki yetkinliği ve bölgedeki Sünnî itikâdın yerleşmesine etkisi açısından önemlidir.⁹⁸

Bâbür Sultanlarından Ekber Şâh döneminde Sünnî sultanların bölgedeki hâkimiyeti sekteye uğramıştır. Bu dönemde bölgede sahte mehdiler çoğalmıştır. Bunun sebeplerinden en önemlisi elf-i evvel'in bitip elf-i sâninin başlaması olmuştur. Ekber Şâh, bu sahte mehdileri, ulemanın da telkinleriyle ortadan kaldırmasına rağmen Mübarek ve oğlu Ebû'l-Fadl'ın kendisini mehdi gibi göstermelerine ses çıkarmamıştır. Bunun sebebi, halk arasındaki etkisini arttırarak ulemânın etkisini

⁹⁵ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, c. XIII, 1996, s. 482.

⁹⁶ Naimur Rahman Farooqi, "Delhi Sultanlığı" *DİA*, 1994, c. IX, s. 131; Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. I, s. 356.

⁹⁷ Ahmed Aydın, *Hint AltKıtasında Hanefî Geleneği: Bâbürlüler Dönemi*, IV Uluslararası Şeyh Şabân-ı Velî Sempozyumu –Hanefîlik Mâturudîlik, 2017, Kastamonu, s. 461; Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. I, s. 493-494.

⁹⁸ Ömer Faruk Akün, "Bâbür" *DİA*, c. IV, 1991, s. 399; Ahmed Aydın, *Hint Alt Kıtasında Hanefî Geleneği: Bâbürlüler Dönemi*, IV Uluslararası Şeyh Şabân-ı Velî Sempozyumu –Hanefîlik Mâturudîlik, s.462.

azaltmak, dolayısıyla da din konusunda sözünün geçmesini sağlamaktır.⁹⁹ Ekber Şâh; Mehdilik anlayışının verdiği güç ve Mîr Abdullatif'in çeşitli din, mezhep ve ırkların bir arada barış içinde yaşama düşüncesi "sulh-ı küll" fikrini benimsemesine katkıda bulunmuştur. Bu fikir ile beraber Selim Çiştî'nin tarafından kendinde oluşan mistik hava¹⁰⁰ ve Brahman, Mecûsi, papaz, Budist'lerin görüşlerini benimseyen Ebû'l-Fazl'ın da etkisiyle¹⁰¹ İslâmiyet, Hıristiyanlık, Budizm, Zerdüştlük, Mecusilik, Hinduizm karışımı din-i ilâhiyi kurmuştur.¹⁰² Bu etkilerle beraber Ekber Şâh'ın bu dini kurmasının diğer sebebi, topraklarını genişletmek, Müslüman olmayan yerel halkın askerî gücünden faydalanmak olmuştur.¹⁰³ Ekber Şâh'ın İslâm dinini ifsat etme faaliyetlerine bölgedeki âlimler sert tepki göstermiştir. Bu âlimlerden en önemlisi İmâm-ı Rabbânî, inzivaya çekilmek yerine ihyâ ve tecdit yolunu seçmiş, bölgedeki dînî parçalanmanın sebebini Ehl-i Sünnet anlayışından sapmak olarak görmüş, bu durumdan çıkmanın yolunu Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e tabi olmakla mümkün olacağını savunmuştur.¹⁰⁴ İmâm Râbbânî, Ekber Şâh'ı bizzat muhatap almadan ulema ve devlet adamlarına Ehl-i Sünnet fikrine dayalı uyarılar yapmıştır. Ekber Şâh'tan sonra tahta geçen oğlu Cihangir'in "dîn-i ilâhî"¹⁰⁵ kanunlarına son verip İmâm Rabbânî'ye tâbi olması onun gayretlerinin neticesini göstermektedir.¹⁰⁶

Sünnî anlayışın Hint altkıtasında güçlenmesini sağlayan önemli etkenlerden birisi de, Sultan Âlemgir'dir. Tahta geçtikten sonra Ekber döneminin izlerini yok etmek ve Şîlîğin etkisini bölgede azaltmak, Hanefî fikhını ve itikâdini bölgeye

⁹⁹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. II, s. 75-77.

¹⁰⁰ Enver Konukçu, "Ekber Şâh", *DİA*, İstanbul, c. X, 1994, s. 542-543; Bedriye Reis, "XVI-XVII. yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlâhî Tartışmaları ve İmâm-ı Râbbânî", *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 16, 2006, s. 213.

¹⁰¹ Enver Konukçu, "Ebû'l-Fazl el-Allâmî", *DİA*, İstanbul, 1994, c. X, s. 313.

¹⁰² Konukçu, "Ekber Şâh", s. 543.

¹⁰³ Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. II, s. 98-99.

¹⁰⁴ Ethem Cebecioğlu, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul 1999, s. 127-129; Ahmed Aziz, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, İstanbul, 1995, s. 260-262; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, (çev. Komisyon), Yasin Yayınevi, İstanbul, 2011, c. I, s. 250, Mektup 51, c. II, s. 128-130 Mektup 265; Reis, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlâhî Tartışmaları ve İmâm-ı Râbbânî" s. 231.

¹⁰⁴ Konukçu, "Ebû'l-Fazl el-Allâmî", s. 313.

¹⁰⁵ Dîn-i İlâhî: Hindistan'da Müslüman ve Hinduuları birbirine yaklaştırmak için Ekber Şâh tarafından ilan edilmiş fâizin, içkinin, kumarın, güneşe tapmanın câiz olduğu, İslâm, Hinduizm, Mecusilik Budizm, Zerdüştlük karışımı günümüzde mensubu olmayan siyasi amaçla kurulmuş bir dindir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Fuat Bilkan, *Sultanın Dini*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015; Ömer Rıza Doğrul, *Ekber Bir Türk Dâhisi*, Yüksel Yayınevi, İstanbul, 1944.

¹⁰⁶ Reis, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlâhî Tartışmaları ve İmâm-ı Râbbânî", s. 233.

hâkim kılmak için çaba harcamıştır.¹⁰⁷ Bu çabaların belki de en önemlisi Hanefî mezhebine göre yazılan kanun kitabı *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*'dir. Ülkede Hanefî mezhebine göre hüküm verilmesine rağmen, kadıların yetersizliği, Hanefî külliyyâtının genişliği ve dağınıklığı, sebebiyle oluşan kargaşa sonucu *Fetâva'l-Âlemgîriyye*'yi (*el-Fetâva'l-Hindiyye*) yazdırmıştır.¹⁰⁸ Elli yıllık uzun saltanatı zamanında Hint altkıtasında Hanefî-Sünnî anlayış güçlenmiştir.

1.2.3.4. Hint Altkıtasında Şîî Anlayışın Yayılması

Şîî düşünce, İslam'ın ilk yüzyılında Hindistan'da var olmaya başlamıştır. Coğrafi konumunun İran tarafından gelen göç için uygun olması Şîî unsurlarının bölgede etkisini arttırmıştır. Özellikle Moğol istilâları bölgeye göçü hızlandırmıştır.¹⁰⁹ Şia'nın bölgede varlığını arttırdığı en önemli dönem Safevîler'in İran'da gücünü arttırmasıyla başlamıştır.¹¹⁰ Özellikle Hümâyün döneminde Safevîler'in kıtaya etkisi hızlanmıştır. Hümâyün'un kardeşleri ve Şir, Şâh Sûr'la girdiği mücadeleyi kaybedip bölgede gidecek yer bulamayınca tek çare olarak Safevîler'e sığınmıştır. Dönemin hükümdarı I. Tahmasb tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Tahmasb'dan askerî yardım talep etmiş ve tekrar hükümdar olması durumunda On İki İmâm adına hutbe okuyacağı sözünü vermiştir. Nitekim bu yardım sonucu tahtı ele geçirmesiyle Şia'nın bölgedeki varlığı belirginleşmiştir.¹¹¹ Ekber Şâh döneminde veziri Mübârek ve oğlu Ebû'l Fazl'ın Şia'ya karşı olan sempatisiyle bölgede güçlenmeleri devam etmiştir.¹¹² Bu dönemde İmâm-ı Rabbânî'nin Şia'ya karşı *Redd-i Revâfız* adlı bir eser yazması bölgedeki Şia etkisinin rahatsızlık verici düzeye ulaştığını göstermiştir.

Âlemgir'le zirveye ulaşan Sünnî anlayış, oğlu Azam Şâh'ın Şia'ya meyilliyle zayıfladı, ardından gelen ve kendisini seyyidler listesine yazdıran Bahadır Şâh'la

¹⁰⁷ Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dihlevî*, c. V, s. 52.

¹⁰⁸ Bayur, *Hinistan Tarihi*, c. II, s. 239.

¹⁰⁹ Göktuğ Çalışkan, *Hindistan Şiîliği ve Hindistan Şiîliğinin İran-Hindistan İlişkilerindeki Yerinin Yumuşak Güç Çerçevesinde İncelenmesi: Konstrüktivist Bir Bakış*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, 2020, s. 57.

¹¹⁰ Abdülhamit Birişik, "Hint-Alt Kıtasında Batı Sömürgeciliği Karşısında İslâmî Fikir Akımları: Hint-Alt Kıtasında Şîî Cemaatler ve Gruplar", *Tohum Dergisi*, sayı 160, 2018, s. 29.

¹¹¹ Enver Konukçu, "Hümâyün", *DİA*, 1998 c. XVIII, s. 482.

¹¹² Birişik, "Hint-Alt Kıtasında Batı Sömürgeciliği Karşısında İslâmî Fikir Akımları: Hint-Alt Kıtasında Şîî Cemaatler ve Gruplar", s. 29

beraber sarayda Timur hanedanı'nın anlayışına ve devlet menfaatlerine ters olan Şîî görüş benimsenip Sünnî anlayışın terk edilmesi, hutbelerde Ali'nin ismi zikredilip, ilk üç halifenin isminin çıkarılması gibi uygulamalar yapılmıştır.¹¹³

Halkın tamamına yakınının ve geçmiş Bâbürlü sultanlarının Sünnî olmasına rağmen Bahadır Şah'ın Şîî anlayışını benimsemesinin arka planında Bâre Seyyidleriy vardır. Moğol istilâsı sonrası Irak'ı terk edip Hindistan'a yerleşen sülâle devlet kademelerinde önemli mevkilere gelmiştir. Özellikle Ekber Şâh döneminde savaşlarda yaptıkları gayretlerden dolayı mansabdâr¹¹⁴ olarak Bâbürlü devletinde mevkiler elde etmişlerdir. Bahadır Şâh ve Ferruhsiyer'in tahta geçmelerinde etkili olan sülâle Hüseyin Ali ve Seyyid Hasan Ali'nin öncülüğünde yönetimi ele geçirmiştir. Onların etkisiyle ezan bir süre Şîî usulüne göre okunsa da, halkın güçlü muhalefeti neticesinde devam ettirilememiştir. Evrengzîb'in saltanatının sonuna kadar Bâre Seyyidleriy'nin Sünnî oldukları sanılmıştır. Kendilerini gizlemeyi başarmaları onları hızlı bir şekilde devletin en üst kademesine taşımıştır. Ancak Dekken Valisi Nizâmülmülk'ün gayretleriyle Muhammed Şâh zamanında Bâre Seyyidleriy'ne ağır bir darbe vurularak sülâlenin Bâbürlü idaresindeki hâkimiyetine tamamen son verilmiştir.¹¹⁵

Alemgir sonrası siyasi ve dinî yönden geriye gidişin başladığı bir dönemde yaşayan Dihlevî, zor bir zamanda faaliyetlerini yürütmüştür. Çevresindeki sorunları görmezden gelemeyen Dihlevî, toplumun ihyâsı ve sorunların çözümü için birçok eser vermiştir.

Tarih boyunca farklı dinlere ev sahipliği yapan kıtada Müslümanlar diğer dinlerden etkilenmiştir. Dihlevî döneminde bu etkilenme artmış bid'at ve hurafeler Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmıştır. Özellikle Hindu, Sih, Maratalar'ın etkin olduğu bölgelerde Müslümanlar zor durumda kalmışlardır. Öyle ki İslâm'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmek, bu dinlere mensup kişiler tarafından engellenmiştir.¹¹⁶ Ancak Müslümanların kendileri de dine zarar veren davranışlar

¹¹³ Aydın, *Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, s. 86; en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, c. V, s. 56.

¹¹⁴ Hindistan'da Bâbürlü devlet bürokrasisinde yüksek rütbeli askerî ve sivil görevli.

¹¹⁵ Azmi Özcan, "Bâre Seyyidleriy," *DİA*, İstanbul, c. V. s. 69-70.

¹¹⁶ Siyalkutî, *Hayatuhû ve Da'vetuhû*, s. 15.

sergilemişlerdir. Hakiki Tasavvufu yaşamaktan uzak dervişler, insanların duygularını sömürerek mallarını ellerinden almışlardır. Onların yönlendirmeleriyle kabir ziyaretleri artmış hatta kabirleri ziyaret secde etmeye, haccetmeye kadar ulaşmıştır. Ayrıca Şia da akîdelerini toplumunda hızla yaymış, dönemin âlimleri de bütün bu gidişat karşısında bir çözüm üretememiştir.¹¹⁷

¹¹⁷ Siyalkutî, *Hayatuhû ve Da'vetuhû*, s. 14-16.

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂMET-HİLÂFET KONUSUNDAKİ TEMEL MESELELER

2.1. İMÂMET-HİLÂFET KAVRAMI

İmâmet kelimesinin sözlük anlamı “bir şeye kast etmek, öne geçmek”tir. Master kalıbında gelen kelime “أَمَّ” filinden türemiştir.¹¹⁸

Hilâfet kavramı ise sözlükte, “birinin yerine geçmek, ardından gelmek, temsil etmek” anlamına gelir. “خلف” filinden türeyen isim, ıstılahta “imâmet”le aynı anlamdadır.¹¹⁹

Terim anlamı olarak imâmet ve hilâfet kavramı, Ehl-i Sünnete göre aynı anlamdadır. Cüveynî’ye göre imâmet ve Hilâfet, dînî ve dünyevî konulardaki tüm işlerde, kapsayıcı bir yönetim ve tam bir başkanlıktır.¹²⁰ Ancak Şia’ya göre ikisi farklıdır. Şia’ya göre İmam, nas ve tayin ile belirlenir ve bu görevi Hz. Ali soyundan gelenler yürütür. Halife ise başka bir yolla Müslümanların başına geçen devlet başkanlarına denir.¹²¹

2.2. İMÂMETİN ŞARTLARI

İmâm olmak için İslâm âlimleri, aklî ve naklî delillerle bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartların sayısı ve içeriği âlimlere ve mezheplere göre değişmektedir. Biz genel hatlarıyla konuyu ele almaya çalışacağız.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, Dâru'l-Mearif, Kâhire, thk. Heyet, 1986, c. VI, s. 136.

¹¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, c. II, s. 964.

¹²⁰ Ebu'l-Maali Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf Cüveynî, *Giyâsu 'l-Ümem fî Tiyâsi 'z-Zülem*, thk. Mustafa Ali-Fuad Abdulmun'im Ahmed, Dâru'z-Zâhim, Beyrut, 2007, s. 73.

¹²¹ Hasan Onat, “Şii İmamet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde).” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, c. XXXII, ss. 89-110, s. 102.

2.2.1. Din

Halife sadece devlet değil, din işlerini de yöneteceğinden Müslüman olmalıdır. Konunun İslâm devleti başkanlığı olmasından dolayı, doğal olarak müslüman olması gerektiğinden bazı âlimler mustakil bir şart olarak zikretmemiştir. Ancak cumhur ulemâ şart olarak saymış ve müslüman olmayanın yöneticiliğini kabul etmemiştir.¹²² Bazı âyetleri kıyas ederek delillendirmeye çalışmışlardır. Bu konuda en meşhur âyet “*Allah mü'minler aleyhine kafirlere kesinlikle fırsat vermeyecektir.*” âyet-i kerîmesidir.¹²³ Ancak bu âyet-i kerîme müfessirler tarafından âyetin siyak ve sibâkında geçen “*Kıyamet gününde Allah aranızda hüküm verecektir.*”¹²⁴ cümlesinden dolayı bu hükmün yevm-i kıyâmette gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir.¹²⁵ Bu şart hakkında delil getirilen Mü'minlerin kâfirleri veli edinemeyeceği hakkındaki âyetler daha isabetlidir. “*Mü'minler, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler. Kim böyle yaparsa Allah ile hiçbir ilgisi kalmaz.*”¹²⁶ Veli kelimesinin birinci manası dost iken, ikinci manası yöneticidir.¹²⁷ Birinci mana esas alınacak olsa bile dost edinilmesi yasaklanan kâfirin mü'mine yönetici olmasına müsaade edilmesi düşünülemez. Bu konuda delil alınan diğer âyette Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin ve içinizden kendilerine yetki verdiğiniz yöneticilerede itaat edin.*”¹²⁸ Bu âyetteki içinizden ifadesini İslâm âlimleri müslümanlar olarak yorumlamışlardır. Bu konuyu

¹²² Cuveynî, *Gıyâsu'l-Umem*, s. 94, 96-97; Âmidî Seyfuddin Ali b. Muhammed b. Salim, *Ebkâru'l-Efkâr fi Usûli'd-Dîn*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. III, s. 484.

¹²³ Nisa,4/141.

¹²⁴ Nisa,4/141.

¹²⁵ Ebu Berakât en-Nesefî, *Tefsîri Neseî Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut, 2018, c I, s. 407.

¹²⁶ Al-i İmran, 3/28.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XV, s. 407.

¹²⁸ Nisa, 4/59.

hâkim ve emire kıyas eden Kâdî Abdülcabbar, bu ikisinin müslüman olması zorunluğu olduğundan bunların üst makamı olan İmâm'ın müslüman olmamasının düşünülemeyeceğini ifade eder.¹²⁹

2.2.2. Cinsiyet

İslâm âlimleri, halifenin vazifelerini belirledikten sonra kadının fizikî, psikolojik ve sosyal konumunu dikkate alarak halifenin erkek olması gerektiğini savunmuşlardır.¹³⁰ Din ve devlet işlerini idâre eden halife, Cuma ve Bayram namazları başta olmak üzere mescitte namazları kıldırmakla görevlidir.¹³¹ Diğer bir görevi adaleti sağlamak için hüküm vermek, hadleri uygulamaktır.¹³² İmâmın bu görevleri yapması için de erkek olması şarttır.¹³³ Gazzâlî kadılık görevi verilmeyen, çoğu konuda şahitliğine başvurulmayan kadının, imâmete adaylığını kabul etmez.¹³⁴ Çünkü bu görev yumuşak davranmamayı, cesareti ve psikolojik olarak kuvvetli olmayı gerektirir.¹³⁵

Cesur ve güçlü olmayı gerektiren belki de en önemli görev, ülkeyi düşmana karşı korumaktır. Halife, başkomutan olarak orduyu yönetir ve ülkenin sınırlarını düşmanlara karşı muhâfaza eder.¹³⁶ Kadının yaratılışı gereği bu görevleri erkek kadar iyi yönetemeyeceğini söyleyen İslâm âlimleri, bu görüşlerini bazı âyetlerle de

¹²⁹ Kâdî Ebû Huseyin Abdülcabbar *el-Muğni fi Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, (thk. Mahmud Muhammed Kasım), Dâru'l-Mısriyye, Mısır, c. XX, s. 201.

¹³⁰ Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, (thk. Abdurrahmân Umeyre), Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1998, c.V, s. 233; İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihâl*, Beyrût, 1317, c. IV, s. 179.

¹³¹ Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 2010, c. I, s. 123.

¹³² Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid)*, (çev. Taha Hakan Alp), Bedir Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 283.

¹³³ Kadınların hâkim olmaları konusunda ittifak yoktur. Hanefî mezhebi, kadının şahitliğinin kabul edildiği alanlarda hâkimliğini de câiz görür. Ancak İmâm Şâfi, kadının hâkimliğini hiçbir şekilde câiz görmez. Dolayısıyla hadler konusunda kadının şahitliği kabul olmadığı için ittifakla, bu konuda hâkimliği de câiz değildir. Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, c. II, s. 346.

¹³⁴ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Fedâihu'l-Bâtiniyye*, Dâru's-Sakafiyye, Kuveyt, (t.y) s. 180.

¹³⁵ Muhammed b. Tayyib Bakillânî, *Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsü'd-Delâil fi'r-Reddi Alâ'l-Mülhideti'l-Muattlati ve'r-Râfizati ve'l-Hevârici ve'l-Mu'tezil*, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, s. 143-144.

¹³⁶ Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille*, c. II, 823-830; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Maverdi, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Beyrut, 1990. s. 15-17.

desteklemektedir. Nisâ sûresinde “*Erkekler, kadınların yöneticisidir.*”¹³⁷ âyetini bu delillerin başında zikretmektedirler. Âyette geçen “kavvâm” kelimesi tefsirlerde hâkim kılmak, yönetici kılmak şeklinde açıklayan müfessirler bu hâkimliği de yöneticinin halkına hâkim ve idâreci olmasına benzetmektedirler. Beydâvî, âyetin devamındaki “*Bu da Allah’ın bazılarını bazularına üstün kılması sebebiyledir.*”¹³⁸ cümlesinden hareketle burada üstün olanın erkekler olduğunu ifade ederek erkeğin kadınlardan üstün olduğu alanları şöyle zikretmektedir; “*Allah erkekleri mükemmel akıl, tedbir, amel ve taatlerde üstün kılmıştır. Bundan dolayı birçok alan erkeklere tahsis edilmiştir. Örneğin peygamberlik, İmâmlık, idarecilik, hadleri uygulama, her alanda şâhitlik ile cihat ve Cuma namazıyla benzerlerinin erkeklere farz kılınması, asabelik, mirasta hisse fazlalığı, boşanma hakkının erkeklere verilmesi gibi hususlar erkeklere tahsis edilmiştir.*”¹³⁹ Neseî de aynı şekilde bu alanlara, namazı tam kılmaları, orucu tam tutmaları yönlerinden de erkeğin üstün olduğunu zikrederek “kavvâm” yönetici, üstün olanın da erkekler olduğu şeklinde tefsirinde açıklamaktadır.¹⁴⁰ Âyet klasik tefsir eserlerinde genel olarak bu şekilde tefsir edilmektedir.

Elmalılı “kavvâm” hâkim diye açıklamış bu hâkimiyetin ise efendinin milletine hizmetkâr olması şeklinde bir hâkimiyet olduğunu söylemiştir. Bu şekilde Allah erkeği hakim kılmakla ona üstünlük verirken kadına değer verip erkeği onun nafakasını sağlamakla yükümlü tutarak kadını üstün kılmıştır. Müfessir, âyeti kerîmede Allah’ın üstün kılınanları kapalı, erkekleri mutlak olarak zikretmemesini kadınların da bazı yönlerden erkeklerden üstün olabileceğine işaret ettiği şeklinde yorumlamıştır. Ancak toplam üstünlüklere bakılınca erkeğin öne geçtiğini, bu yüzden kadının erkeğe daha fazla muhtaç olduğu için erkeğin hakim kılındığını söylemiştir¹⁴¹ Bayraktar Bayraklı ise kavvâmı, işi tam anlamıyla yapan, kadının

¹³⁷ Nisâ,4/34.

¹³⁸ Nisâ,4/34.

¹³⁹ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî*, Dâru'l Reşid, Beyrut, 2000, s. 353.

¹⁴⁰ Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâikü't-Tenzil*, s. 354.

¹⁴¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, c. II, s. 556-557.

işlerini de yerine getiren şekilde tefsir etmiştir.¹⁴² Süleyman Ateş, üstünlüğün cinsiyet bakımından olduğunu, âyetin erkek cinsinin kadın cinsinden üstün olduğunu ifade ettiğini ama bunun da herkesi kapsamadığını nice kadınların zekâ ve beceride erkekten üstün olduğunu söylemiştir.¹⁴³

Bu ayetin konu hakkında delil olamayacağını ileri sürenler ayetin sebebi nüzûlünden¹⁴⁴ ve siyak-sibakından¹⁴⁵ hareketle aileyi kapsadığını belirterek konu hakkında bu âyeti delil getirmeyi uygun görmezler.¹⁴⁶ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fakihler ise ev idâresi gibi ülke yönetmekle kıyaslanamayacak bir konuda dahi erkeği yönetici kılan İslâm'ın, devlet yönetimi gibi karmaşık, meşakkatli bir görevi evleviyetle erkeğe tahsîs ettiğini savunurlar.¹⁴⁷

Son dönemlerde günümüzde kadının toplumdaki konumundan hareketle, İslâm'da böyle bir şartın dayanağı olmadığını, dolayısıyla kadının da yönetici olabileceğini kabul edenler de vardır. Görüşlerini İslâm'ın kadınlara verdiği değer, Kur'ân'da Sebe melikesinin övülmesi, İslâm tarihinde kadının farklı alanlarda aldığı görevleri¹⁴⁸ ile desteklerler.

¹⁴² Bayraklı Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2002, c. V, s. 120-123.

¹⁴³ Süleyman Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi*, İstanbul (t.y.), c. XI, s. 94.

¹⁴⁴ Katâde'den gelen rivâyette o şöyle demiştir: Bize Hasen rivâyet etti ki, Hz. Peygamber zamanında bir adam karısına bir tokat atmış, kadın da Peygamber'e gelerek kocasını şikâyet etmiş. Bunun üzerine Peygamber, kocası hakkında kısas kararı vermiş. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuş. Sonra kadını çağırıp bu âyet-i kerîmeyi okumuş ve kadına şöyle demiş: "Sen bir şey diledin ama Allah da ondan başkasını diledi ve Allah'ın dilediği daha hayırlıdır" buyurmuş. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedrettin Çetiner, *Fatiha'dan Nâs'a Esbâbı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 213-214.

¹⁴⁵ "Anne, baba ve akrabaların geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik. Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bilin ki Allah her şeyi görmektedir." Nisâ,4/33 "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır." Nisâ,4/35 Nisâ 34. âyetin öncesi aile fertlerinin mirâs hakkını bildirirken sonrası yine aile kurumuyla ilgili olan eşlerin boşanma/barışma durumlarını bildirmektedir.

¹⁴⁶ Muhammed İzze Derveze, *ed-Düsturu'l-Kur'ânî ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye fi Şuûni'l-Hayat*, (b.y.), 1966, c. I, s.115.

¹⁴⁷ Ebu'l-A'la el-Mevdûdî, *İslâm'da Hükümet*, (çev. Ali Genceli), Ankara,(t.y.), s. 650-652; Bekir Topaloğlu, *İslâm'da Kadın*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1984, s. 276.

¹⁴⁸ Sahabe kadınların hadis rivâyeti, Hz. Aîşe'nin Cemel Savaşı'nda orduyu yönetmesi, fetvâlar vermesi, Hz. Ömer'in Şifa binti Abdillâh'a verdiği muhtesiplik vazifesi, Hz. Peygamber'in Ummü Seleme ile istişaresi(danışmanlık görevi) gibi görevler.

Burada konuyu kadın-erkek eşitliğine getirmek ve günümüz demokratik yönetimlerdeki devlet başkanlığını esas alarak konuyu bağlamından koparmak bizce yanlıştır. Konumuz din ve devlet işlerini kendisinde toplayan imâmet-hilâfet makamı için gerekli olan şarttır. Bu şartlardaki amaç en iyiyi aramak, bu sayede halkın yöneticiye itaatini ve toplum düzenini sağlamak, ümmetin fitneye düşmesini engellemektir. Nitekim ilk başlarda hilâfetin kureyşe tahsis edilmesi de, bu amaçla olmuştur. Ayrıca konuyu alimlerin tartıştığı dönemdeki sosyal ve kültürel durumu dikkate almadan değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Kadın da halife olabilir dediğimiz taktirde o dönemin İslâm toplumunun kadına itaatte zorlanacağı, kargaşaya sebep olacağı âşikârdır. Alimlerin konuyu ele aldıkları dönemde kadınlar hilâfet veya yönetici makamına gelmemiştir. Bu durum toplumda âdeta örfleşmiştir. İslâm hukukunda örf, hüküm vermede şer’î delil olarak kabul edilmiştir *Mecelle*’de “örf ile tayin, nas ile tayin gibidir” kâidesi ve örfle ilgili diğer kâideler¹⁴⁹ âyet ve hadisten delil olmasa bile örfün İslâm hukukundaki kuvveti¹⁵⁰ göz önünde tutularak, erkek olma şartı getirilmesi hilâfet-imâmet makamı için gereklidir.

2.2.3. Sağlık

Müslümanlara liderlik edecek kimsenin görevinin önemi ve karşılaacağı zorluklar sebebiyle akıl ve beden sağlığının sorunsuz olması gereklidir. Allah yönetici olarak gönderdiği Talut’un özellikleri hakkında Kur’ân’da “*Allah onu sizin için seçti, kendisini ilimde ve bedende daha güçlü kıldı.*”¹⁵¹ buyurması akıl ve beden yönünden güçlü olmanın yönetim için şart olduğunun delili olarak kabul edilmiştir. Akıl konusunda Efendimizin: “*Kalem üç kişiden kaldırıldı. Akıllanuncaya kadar*

¹⁴⁹ “Âdet hükmedicidir”, “Âdeten imkânsız olan şey hakikaten imkânsız gibidir”, “Hakikat âdetin delaletiyle terk olunur”, “Örfta bilinen şey şart kılınmış gibidir.”, “İnsanların kullanımı delildir, onunla amel etmek vaciptir.”, “Âdete itibar muttarit (sürekli olunca) veya galip oluncadır.” Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, DİB Yayınları, İstanbul, 2019, s. 5-10.

¹⁵⁰ Örf, insanların anlaştığı ve ona göre davrandıkları söz, iş veya terketme eylemleridir. İslâm hukuku açısından örf, şer’î delil olarak kabul edilir. Eğer örf diğer şer’î delillere ve İslâm hukukunun temel kurallarına aykırı değilse hüküm çıkarılırken dikkate alınmalıdır. Ak-ı selim olan insanların ticaret, siyaset, yargı ve sosyal hayatları ile ilgili bir takım düzenlemeleri alışkanlık haline getirmeleri ile oluşan örfler muteberdir. Çünkü İslâm hukukunun hükümlerinin temel gayesi insanların sorunlarını çözmek ve adaleti sağlamaktır. O halde İslâm hukukuna göre hüküm verilirken insanların âdet edindiği unsurları dikkate almadan hüküm verip insanları sıkıntıya düşürmek İslâm hukukunun temel gayesine aykırıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zekiyyüddin Şaban, *Usûlu’l Fıkh*, (çev. İbrahim Kafi Dönmez), TDV Yayınları, Ankara, 2015, s.195.

¹⁵¹ Bakara, 2/247

*deliden,ergenlik çağına ulasincaya kadar çocuktan, uyanincaya kadar uyuyandan”*¹⁵² hadisi de akıl sağlığının zorunlu olduğunun delillerindedir..

Gazzâlî, deli ve çocuğun işlere güç yetirememesi,kendisini kontrol edememe sebebiyle teklif konumunda olamayacağını, işitme ve duyu organlarında kusur olan kimsenin kendi işlerine dahi çeki düzen veremezken devletin işlerini idâre etmesinin mümkün olmadığı görüşlerini belirterek akıl ve beden sağlığının imam olmak için zorunlu olduğunu savunur.¹⁵³

2.2.4. İlim

İslâm âlimleri devleti yönetecek kişinin âlim olmasını şart koşar. İlim sahibi olma konusunda ihtilaf yoktur; ancak bu ilmin derecesi hakkında görüş ayrılığı vardır.

Cüveynî’ye göre imam, devlet işlerinde ve toplumda karşısına çıkacak problemleri çözmesi için fetvâ verebilecek derecede ilme sahip olmalıdır.¹⁵⁴ Eğer imam sorunları müstakil olarak cevaplayacak ilme sahip olmazsa âlimlere yöneltmek zorunda kalır. Buda kendisinin bağımsız hüküm vermesine mani bir durum oluşturur. Bundan dolayı imamın, müftünün vasıflarına sahip, müctehit seviyesinde âlim olması şart koşulmuştur.¹⁵⁵

Müctehitlik seviyesinde ilim sahibi olmayı zarûri gören âlimler, imamın taklidle hüküm vermesini kabul etmezler. Çünkü kendi ilmi ve akli ile Kur’ân ve Sünnetten hüküm çıkaramayan kimse başkalarının görüşlerine uymak zorunda kalır bu durumda bir noksanlık göstergesidir. İmâm, bütün vasıflarıyla kemâl derecesinde olmalıdır¹⁵⁶ diyerek müctehitlik seviyesini zorunlu görmüşlerdir.

Müctehitlik seviyesinde ilim sahibi olmayı zarûri görmeyen âlimler, imamın başkalarının görüşlerini taklit etmesini bir noksanlık olarak görmemiştir. Neseî,

¹⁵² Buhârî, “Fiten”, 18.

¹⁵³ Gazzâlî, *Fedâihu'l Bâtuniyye*, s. 180-181.

¹⁵⁴ Cüveynî, *İrşâd*, s. 169.

¹⁵⁵ Cüveynî, *Giyâsü'l-Ümem*, s. 66.

¹⁵⁶ Ebu'l Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *Usûlu'd Din*, Mektebetu'l Ezheriyye, Kahire, 2003, s. 192; Cüveynî, *Giyâsü'l-ümem*, s. 84; Mâverî, *Ahkâmu's Sultâniyye*, s. 5; Âmidî, *el-İmâmetu min Ebkâri'l Efkâr fi Usûlu'd- Dîn*, s. 176.

Râşit Halifelerin müctehit seviyesinde olduğunu; ancak ardından gelenlerin çoğunun içtihat edebilecek seviyeye ulaşmamasına rağmen insanların onların imâmetini kabul ettiklerini söylemiştir. Çünkü imâmın başkasının içtihadıyla hükmedebileceğini insanlar kabul etmiştir.¹⁵⁷ Gazzâlî’de aynı şekilde imâmın taklit etmesinin bir noksanlık olmadığını imâmın ilim ehlini yönelten verâ sahibi olmasını bu konuda yeterli görmüştür.¹⁵⁸ Maksat imâmetin şeriate uygun işlemesidir. Dolayısıyla imâmın verdiği hükmün kendi görüşü veya başkasının görüşü olması arasında bir fark yoktur. İmâm, zamanın ilim bakımından en iyisini bularak onu taklit edebilir.¹⁵⁹

Konumuz İslâmi hükümlerin uygulandığı bir devletin yönetimi olduğu için Âlimlerin Müctehitlik şartını ısrarla vurgulamaları doğaldır. Fakat Müctehit derecesinde ilim sahibi olma, kâmil vasıflara ulaşma amacıyla teorik olarak âlimler tarafından şart koşulsada uygulanması mümkün olmamıştır. Dolayısıyla imam mutlaka ilim sahibi olmalıdır. Bu ilimden anlaşılması gereken ise İslâmi ilimlerin yanısıra devleti idâre edebilmesi için gerekli olan ekonomik, askerî, teknoloji vb. zamanın ve ülkenin şartlarına göre zarûri olan hususları bilmek olarak anlamak daha uygun olacaktır.

2.2.5. Kureyşîlik

İmâmetin şartları arasında en çok tartışılan hususların başında neseb konusu gelir. Ehli Sünnet âlimleri, “*İmâmlar kureyştedir.*”¹⁶⁰ hadisi şerifi başta olmak üzere, “*Bu iş Kureyş’indir. Onlar İslâm’a bağlı kaldıkca bu konuda onlarla mücadele eden herkesi Allah, yüz üstü yıkar.*”¹⁶¹ Kureyş kıyamete kadar iyilikte de, kötülükte de insanların yöneticisidir.”¹⁶², “*Devlet başkanlığı işi onlardan iki kişi bile kalmış olsa, Kureyş arasındadır.*”¹⁶³ hadîs-i şerîflerini delil göstererek halifenin Kureyş’e mensup olmasını zorunlu görmüşlerdir. “*İmâmlar Kureyştedir.*” hadîs-i

¹⁵⁷ Ebu’l Muîn en-Neseî, *Tebîrâtü’l Edille*, thk. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, Ankara: DİB Yayınları, 2003, c. II, s.441-442.

¹⁵⁸ Gazzâlî, *Fedâihu’l Bâtuniyye*, s.187.

¹⁵⁹ Gazzâlî, *Fedâihu’l Bâtuniyye*, s.191.

¹⁶⁰ Buhârî, “Menâkıb”, 1; Müslim, “İmâret”, 2.

¹⁶¹ Buhârî, “Ahkâm”, 1.

¹⁶² Tirmîzi, “Fiten”, 49.

¹⁶³ Buhârî, “Ahkâm”, 1.

şerîfini Hz.Peygamber'in vefatından sonra hilâfet tartışmaları sırasında Benî Saide'de Hz. Ebû Bekir'in zikretmesi sonucu tartışma bitmiştir. Burada tartışmanın bitmesi bu konuda icmanın olduğunu da gösterir diyerek halifenin Kureyş'ten olması sünnet ve icma ile sâbittir demişlerdir.¹⁶⁴

Hilâfette kureyşîlik kavramını reddedenlerin başında Hâricîler gelir. Onlara göre imâmın Kureyşli olması bedevî, hür veya köle olması arasında hiçbir fark yoktur.¹⁶⁵ Mutezîlilerin çoğunluğu Hâricîler gibi soy şartını kabul etmezler. Kur'ân'a ve Sünnete uyan aynı zamanda ehil olan kimsenin soyuna bakılmadan imâmetini caiz olarak görmüşlerdir.¹⁶⁶ Mutezîli Kâdı Abdülcabbar , “*İmâmlar Kureyştendir*” hadîsini ve Hz. Ebû Bekir'in bu hadîsi zikretmesinin ardından oluşan icmayı Ehli Sünnet âlimleri gibi delil olarak göstermiştir.¹⁶⁷ Şia, soy şartını Hz. Ali'nin soyundan gelenler ile sınırlandırarak kabul etmiştir.¹⁶⁸

Ehli Sünnet âlimleri halife'nin Kureyşliliği meselesinde hadis ve icmanın yanında aklî çıkarımlar ile bu şartı savunmuştur. Nesefî, imâmetin Kureyş soyu ile sınırlandırılmasıyla diğer soyların hilâfet iddiaları engellenmiş oldu. Neticede Halife seçimi kolaylaşmıştır. Ayrıca Kureyş'te imâmeti üstlenecek kabiliyette kimseler olduğunun bilinmesi de bu soya tahsis edilmesini sağlamış olabilir demiştir.¹⁶⁹

İmâm Mâturîdî'ye göre Kureyşli olma dînî bir şart olmayıp dînî bakımdan en takvalı ve sorunları çözmeye en basiretli kişi İmâm olmalıdır. Kureyşlilik şartı siyasi ve sosyolojik bir şarttır.¹⁷⁰

İbn Haldun'da Kureyşliliği dînî bir şart olarak görmeyip sosyolojik bir durum olan asabiyet teorisiyle konuyu açıklamıştır. Ona göre Kureyşlilik şartının hikmeti, bu kabilenin üstün özellikleri sebebiyle değil Kureyş'in diğer kavimlere göre asabiyet bakımından daha üstün olmasıdır. Bu şartın konulmasıyla kargaşa

¹⁶⁴ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 183-184.

¹⁶⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, c. I, s. 116.

¹⁶⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l Milel ve'l Ehvâi ve'n Nihal*, c. IV, s. 89.

¹⁶⁷ Kâdi Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, c. II, s. 692.

¹⁶⁸ Ebu Muhammed Hasan b. Musa Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, (thk. Helmut Ritter), İstanbul, 1931, s.19.

¹⁶⁹ Nesefî, *Tebziratu'l-Edille*, c. II, s. 439.

¹⁷⁰ Mehmet Zeki İşcan, “Bir Türk Bilgini İmâm Mâturîdî'nin İslâm Düşüncelerine Katkıları”, *SDÜİF*, Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyete Katkıları Sempozyumu, Isparta 2007, s. 465.

engellenmiştir. Zamanın şartlarında Kureyş üstündü. Bugün ise asabiyet bakımından üstünlük şartını taşıyan biri başa getirilmelidir.¹⁷¹

Hilâfetin Kureyşliliğini kabul edenlerin gerekçelerinin ortak noktası zamanın şartlarını dikkate alarak Kureyş'e bir üstünlük atfetmeleridir. Bu üstünlükte dînî bir üstünlük olmayıp asabiyet bakımından güçlü olmaktır. Kureyş'in Hz. Peygamber'e yakın olması, Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle nazil olması da asabiyet üstünlüğü destekleyen unsurlar olmuştur.

2.2.6. Hürriyet

Hür olma şartı köleninde ehil olması halinde imam olabileceğini savunan Hârici ve Mutezîlinin görüşlerine karşı ortaya konmuştur.¹⁷² Onlar köleliği bir eksiklik olarak görmezler. Fakat bu görüşün uygulanması mümkün değildir. Köle efendisinin mülkü altındadır. Kendi adına bir tasarrufta bulunma yetkisi olmayan birinin başkası hakkında hüküm vermesi düşünülemez ve emir altında oldukları için kendi iradeleri de yok gibidir. Bu noksanlık imâmete mânidir.¹⁷³

Gazzâlî, imâmetin halkın ihtiyaçları için sürekli zaman ayrılması gereken bir makam olduğunu efendisinin emrinde olanın vakit bulamayacağını söyleyerek kölenin imâmetini kabul etmemiştir.¹⁷⁴ Taftazânî ise kölenin konum itibarıyla sözünün halk tarafından kabul görmeyeceğini söyleyerek hür olmayı şart koşmuştur.¹⁷⁵ Mâverdî, kölelik, şahitliğe engel bir durum olabileceği gibi hakimlik görevini hakkıyla yapmasınada mâni olacaktır. Dolayısıyla köleler hakim ve imam olamaz demiştir.¹⁷⁶ Cüveynî İmâmet için hürriyet şartını erkeklik, akıl ve bulûğ şartlarıyla aynı maddede zikretmiş bu şartların kabulü için delile ihtiyaç duymamıştır.¹⁷⁷

¹⁷¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 248-249.

¹⁷² Şehristânî, *el-Milel ve'n- Nihal*, c. I, s.116; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l Milel ve'l Ehvâi ve'n Nihal*, c. IV, s. 89.

¹⁷³ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 130.

¹⁷⁴ Gazzâlî, *Fedâihul Bâtiniyye*, s. 114.

¹⁷⁵ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 290.

¹⁷⁶ Maverdi, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 138.

¹⁷⁷ Cüveynî, *Gıyâsü'l-Ümem*, s. 82.

Kölelik bugün yaygın olmadığı için âlimlerin bu görüşü yadırganabilir. Ancak konu zamanın şartları dikkate alınarak incelenmelidir. Köleliğin toplumda varlığını devam ettiği ve statü olarak en alt kesim olarak kabul gördüğü bir topluma kölenin imâmeti uygundur demenin halkta bir karşılığı olmayacaktır. Herkesin rahatlıkla kabul edeceği bir kimsenin imam olması için hür olma şartının getirilmesi dönemin sosyolojik yapısına göre getirilmiş bir şarttır.

2.2.7. Ehliyet

Devleti yönetecek şahsın sorumluluklarının önemi ve çokluğu sebebiyle işleri idâre edebilmesi için yeterli donanıma sahip olması şarttır. İmâm olacak kişi hükümleri uygulayabilecek, cezaları tatbik edebilecek, halkını içerden ve dışarıdan gelen tehtitlere karşı muhafaza edebilecek, gelirleri adil bir şekilde pay edebilecek, mazlumun hakkını koruyup, zâlimede ceza verebilecek, devletin bütün kademelerine atama yapabilecek, İslâm'ı tebliğ için her yere davetçi gönderebilecek kabiliyete sahip olması gerekir.¹⁷⁸

İşi ehline vermekle ilgili Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: “Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. Allah her şeyi isitmekte, her şeyi görmektedir.”¹⁷⁹ Devlet başkanlığı gibi halkın tamamını ilgilendiren bir durumda ehil olmayana iş emanet edilirse imam görevlerini hakkıyla yerine getirmiş olamaz, müslümanların birliği bozulur, düşman cesaretlenir imâmdan beklenen işler yerine getirilememiş olur.

Kısacası imâmın görevlerini yerine getirebilmesi için hükümleri uygulamada ve cihat yapmada cesaretli, halkı idare etmede muktedir, yöneticileri seçme ve atama konusunda basiretli birisi olması gerekir.

¹⁷⁸ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, (thk. Ahmed Ferid el-Mezidi), , Dâru Kütübü's Sakafiyye, Beyrût, 1994, s. 478.

¹⁷⁹ Nisa, 4/58.

2.2.8. Adalet

Âdil olmaktan kast edilen iki mana vardır. Birincisi hukûkî açıdan imam âdil olmalıdır.¹⁸⁰ İslâm hukukunun ana gayesi, can, mal, nesil, akıl ve dinin korunmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek imâmet makamında olan şahhsın varlık ve meşrûiyet sebebidir. İslâm hukukçuları Kur’ân ve sünnet ışığında bu hedefleri gerçekleştirmek için hüküm veren yöneticileri ve halkı kapsayan genel kurallar ortaya koymuşlardır. Bunlar, “kanlarda asıl olan masumluktur”, “insanda asıl olan hürriyettir”, beraat-ı zimmet asıldır”, “zarar karşılığında zarar vermek yoktur” vb. kurallardır.¹⁸¹ Bu kurallar halkın tüm kesimi için geçerlidir.¹⁸² Dolayısıyla imâmın hukûkî açıdan âdil olması bütün bu gayelerin gerçekleşmesi için zorunludur. İkincisi ise imam dînî bakımdan âdil olmalıdır. Yani ihlaslı, takvalı, büyük günahlardan kaçınan, küçük günahlarda ısrar etmeyen îtikat ve amel yönünden sağlam birisi imam olmalıdır. Neticede hukûkî işlerde âdil olmayan kimseye zâlim, dînî bakımdan âdil olmayan kimseye fâsık denir.¹⁸³

Dînî ve hukûkî açıdan adâlet vasfını taşıma hususu Râşit Halifeler dışında çoğunlukla mümkün olmamıştır.¹⁸⁴ Âlimler âdalet vasfının kaybolması durumunda halifenin azlinin gerekip gerekmeyeceğini tartışmışlardır. Bazı hususlarda adâletini yitirmiş yöneticiyi azl etme girişiminin daha büyük sorunlara sebebiyet vereceği gerekçesiyle uygun görmemişlerdir.

2.2.9. Masumiyet

İmâmın masum olması gerektiği Şia’ya ait bir ilâvedir. Onlara göre masum olmaktan kasıt şöyledir: İmâm küçük ve büyük hiçbir günahı bilerek veya bilmeyerek işlemez. İmâm doğumundan ölümüne kadar günah işlemekten beridir.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Mehmet Şaşa, ‘‘İmam Maturûdînin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri’’, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2018, sayı: 2, s. 313.

¹⁸¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, DİB Yayınları, İstanbul, 2019, 5-10.

¹⁸² Resul Ersöz, ‘‘Kur’an’a Göre Hak ve Adalet Kavramları Bağlamında İslâm Toplumunun İctimâî Değerleri’’ *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XVIII, Sayı: 2, 2016, ss.1-27, s. 5.

¹⁸³ Çetin, *Maturudiliğin Siyaset (Hilâfet-İmamet) Anlayışı*, s. 155.

¹⁸⁴ Taftazani, *Şerhu'l Akâid*, s. 290.

¹⁸⁵ İbnu'l Mutahhar el-Hillî, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, Dâru'l Hicre, Kum, 1408. s. 168.

Bu anlayış Şîî düşünceye sahip olanlar tarafından ortaya atılmış diğer âlimler tarafından kesin bir dille reddedilmiştir.

Şia'ya göre İmâmlar hiçbir zaman günah işlemezler. Aksi düşünülecek olursa yanlış fetva vermeleri caiz olur. imâmın günah işlemesi; İmâmın asi olmasına, ona tabi olanların yanlış yapmalarına, tabi olmamaları durumunda imâmetin anlamını yitirmesine sebebiyet vereceği için muhaldir. Hatayı düzeltecek yeni imâmın gelmesinde teselsüle yol açacağı için imkansızdır.¹⁸⁶ Ayrıca imam nasların sınırlı olması sebebiyle yeni olaylara karşı yeni hükümler verir. Eğer masum olmazsa bu hükümleri yanlış vereceğinden şeriatı uygulayamaz.¹⁸⁷

Şia imâmının masumiyetini peygamberlerin masumiyetine dayandırmaktadır. Nübüvvet, peygamberin yaşadığı kısa süreyi kapsar. Bu kısa dönem için verilen masumiyet zaman bakımından daha geniş bir dilimi içeren imâmet için evleviyetle gereklidir.¹⁸⁸

Şia aklî çıkarımlarının yanısıra Allah, Hz. İbrahim'e: "*Seni insanlara önder kılacağım,*" demişti. O: "*Soyumdan gelenleri de*" deyince, Allah da: "*Zâlimler benim ahdime nail olmazlar*"¹⁸⁹ âyetini delil olarak getirmişlerdir. Zâlim olmak günahkarlığında kapsadığından imâmın masum olmasının şart olduğunu söylemişlerdir. Bu çıkarımdan hareketle Şia'ya göre masum olmayan zâlimdir. Çünkü günah işlemek kişinin kendisine veya başkasına zulmetmesidir. Bu durumda olan kimseninde nasla ve icmayla mâmeti caiz olmaz. Taftazâni bu görüşü şöyle reddetmiştir: "*İmâmın masum olmaması daha hususi olan zulüm bir yana ma'siyeti dahi gerektirmez. Âyet-i kerîmede geçen ahd ise İmâmeti değil nübüvveti işaret etmektedir. Size göre icma masumun görüşünü kapsamadıkça delil değildir. Dolayısıyla böyle bir icmayla imâmın masum olması gerektiğini ispatlamak kısır bir döngüdür*"¹⁹⁰ Taftazâni, zâlimi, adâlet vasfını ortadan kaldıracak bir günah işleyip ardından tevbe etmeyen kimse olarak tarif etmiştir. Dolayısıyla masum olmayan illa

¹⁸⁶ Ahmet İshak Demir, "İsnâaşeriyye'de İmamın Otoritesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003 Sayı: 3, ss. 109-125. s. 116.

¹⁸⁷ Hillî, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, s. 168.

¹⁸⁸ Ahmed Mahmud Subhî, *Nazariyyetü'l-imâme lede's-Şi'âti'l-İsnâ 'Aşeriyye*, Beyrût, 1991, s. 116.

¹⁸⁹ Bakara, 2/124.

¹⁹⁰ Taftazâni, *Makâsıd*, s. 768.

zâlimdir demek hatalıdır. Masum olmak günah işleme iradesi ve kudreti bir kimsede olduğu halde Allah'ın kulda günah yaratmamasıdır. Yani insanın nefsinde veya bedeninde bulunup günah işlemesini engelleyen bir özellik değildir. Allah'ın lütfu sonucu hayra sevk şerden men etmesidir. Peygamberlerde bulunan masumiyet budur. Eğer Şia'nın öne sürdüğü gibi imâmın günah işlemesi imkansız olsaydı günahlardan sakınma mükellefiyeti olmaz ve günahları terk ettiği içinde mükâfatı olmazdı.¹⁹¹

Şia masumiyet görüşünü delillendirme çabaları sonucu İmâmet için yeni şartlar ortaya koymak zorunda kalmıştır. Şöyle ki hakkında masumiyet iddia edilecek kişinin ilahi irade tarafından “nasla tayin edilmesi” gerekir. Ayrıca bu kişinin normal insanlar gibi ölmesi düşünülemez. Bir süre ortadan kaybolması yani “gaybetten” sonra geri dönmesi yani “rec’at”etmesi gerekir şeklinde yeni şartlar masumiyet düşüncesiyle beraber şekillenmiş şartlardır.¹⁹²

Masumiyet şartı itikâdî açıdan sorunlu aklî veya naklî açıdan geçerli bir ispatı olmayan, aksine Kur’ân ve Sünnete aykırı bir şarttır. Ehl-i Sünnet ve Mutezîli âlimler imâmeti Şia gibi ilâhî bir görevlendirme olarak kabul etmedikleri için ismet sıfatını sadece peygambere has kılarak reddetmişlerdir.¹⁹³

2.2.10. Zâhir Olma

Ehli sünnet âlimlerine göre devletin başına geçecek kişi zâhir olmalıdır. Bu şart İmâmiyye Şia'sının “gaybet” anlayışına karşı ortaya konmuştur.

İmâmiyye Şiası nas ve tayin ile atanan imâmların sayısını on iki olarak kabul eder.¹⁹⁴ On Birinci İmam Hasan el-Askeri'nin oğlu On İkinci İmâm Muhammed el-Mehdî, 260/873-874 yılında babasının vefatının hemen ardından evinin altında kaybolarak gaybete girmiştir. İmâmiyye Şiası bu tarihi, gaybet-i suğrânın (küçük gaybet) başlangıcı olarak kabul eder. Bu dönemde imam insanlarla birlikte hayatını

¹⁹¹ Taftazânî, *Şerhu'l Akâid*, s. 289.

¹⁹² Cemil Hakyemez, “İmamiyye Şiasında İsmet İnancı” *Marife Dergisi*, sayı: 1, 2007, ss. 167-192, s. 175.

¹⁹³ Kadı Abdulcebbar, *el-Mugnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, c. XX, Kahire 1963. S. 90-97; Nureddin es-Sâbûnî, *Maturidiyye Akâidi*, (çev. Bekir Topaloğlu), DİB Yayınları, Ankara, 1980, s. 114.

¹⁹⁴ On iki imamın isimleri ve ölüm tarihleri için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, “İsnaaşeriyye” *DİA*, İstanbul, 2001 c. XXIII, s. 143.

devam ettirmiştir. Ancak onu sadece sefir denilen özel kişiler görebilmiş onlar vasıtasıyla dini hükümleri bildirmiş ve meselelere çözümlerler bularak devleti idare etmiştir. Küçük gaybet döneminde dört sefir gelmiştir¹⁹⁵ Son sefirin 329/941'te ölümünün ardından gaybet-i kübrâ dönemi başlamıştır. Muhammed el-Mehdi zarûri bir sebepten gaybete girmiştir. Kendisi sağdır insanlar onu göremesede o insanları görebilmektedir. Kıyâmetten önce mutlaka gelecek ve Şia devletinin başına geçerek zulmü ortadan kaldırıp adaleti tesis edecektir.¹⁹⁶

Şia'nın imâmet görevinin devam ettiğini ileri sürmesi Ehl-i Sünnetin "İmâm zahir olmalıdır." şartını benimsemeye sevk etmiştir. Nitekim, Mâturîdî âlimlerinden Ebû'l-Muîn en-Nesefî, İmâmet makamında olan kişinin zâhir yani "görünen halktan gizli olmayan insanların ulaşabildiği birisi olmalıdır" diyerek Şia'nın "gaip" anlayışını reddeder. İmâmdan beklenen görev ve sorumlulukların aksamadan yerine getirilebilmesi için açık ve zahir olmalıdır. Halktan gizli olması durumunda kendisinden beklenen fayda sağlanamayacaktır.¹⁹⁷

Ehl-i sünnet âlimlerine göre, imam zahir olmalıdır ki insanlar ona ulaşabilsin, kendisi toplum içinde bulunarak sorunları tespit edip çözüme kavuştursun. İmâmın ortada gözükmemesi zâlimlere cesaret vererek zulmü artırır. İmâmetten beklenen amaçların başında zulmü engellemek vardır. Gizli olan imâmın bu faydaları sağlaması imkansızdır.¹⁹⁸

2.2.11. Efdal Olma

Efdal-mefdul meselesi İslâm mezheplerinin görüş ayrılığı yaşadığı temel meselelerdendir. En faziletli olma anlamına gelen efdal varken başka birisinin imâmetinin geçerliliği üzerine yapılan tartışmaların çıkış noktası, Şia'nın Hz.Peygamberin vefatından sonra ilk Halife olarak Hz. Ali'yi görme arzusudur. İlk üç halifenin Hz. Ali'nin hakkını gasp ettiği düşüncesi üzerine inşa edilen Şia

¹⁹⁵ Muhammed es-Sadr, *Târîhu 'l-Gaybeti's-Suğrâ*, Beyrût, 1972, s. 566.

¹⁹⁶ Mustafa Öz, *İmâmiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 85.

¹⁹⁷ Nesefî, *Tabsiratu 'l-Edille fî Usûli 'd-Dîn*, c. II, s. 825.

¹⁹⁸ Taftâzânî, *Şerhu 'l-Akâid*, s. 287.

mezhebi, Hz. Ali'nin imâmetini kanıtlamak için müstakil eserler yazmışlardır.¹⁹⁹ İmâmet için efdal olma şartı da Hz. Ali'nin üstünlüğü üzerine ileri sürdükleri delilleri kapsayan bir kavramdır.

Şia'ya göre Hz. Ali varken, Hz. Ebû Bekir'in ve ardından gelen Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilâfetleri meşru değildir. Çünkü imâmlık vasıflarının tamamını taşıyan ve Hz. Peygamberden sonra en erdemli kişi sadece Hz. Ali'dir. Dolayısıyla efdal olan Hz. Ali varken, mefdul olanların imâmetleri geçersizdir.²⁰⁰

Şia âlimleri Hz. Ali'nin dönemin en faziletlisi olduğunu kanıtlamak için birçok delil zikretmiştir. İleri sürdükleri başlıca deliller şunlardır: İlk iman eden kişidir, kendisi bizzat mucizeler göstermiştir, bütün savaflara katılmıştır, ilmî yönden herkesten üstündür, fazileti geçmişteki peygamberlerle eşit seviyededir, ilk üç haifeden daha cesaretlidir, soyu peygamberin nesebi olması hasebiyle en üstün olan Benî Hâşimdir.²⁰¹ Bunca üstünlüğe sahip olan varken daha aşağı mertebedeki birisinin mertebesini imâmet makamına yükseltip efdal olanı geri bırakmak aklın kabul etmeyeceği bir durumdur. Allah Kur'ân'da çeşitli ayetlerde efdal olanın tercih edilmesi gerektiğini buyurmuştur: “*Öyle ise, hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi? Ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?*”²⁰² âyeti kerîmesi ve “*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!*” “*Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar.*”²⁰³ Dolayısıyla ilim, takva, neseb, izzet bakımından üstün olanın daha aşağıda olan birisine tâbi olması düşünülemez.²⁰⁴

Ehli sünnet halifenin efdal olmasını ister ancak bunu şart haline getirmemiştir. Dolayısıyla mefdulun imâmetinide kabul etmiştir. Buna rağmen Hz. Peygamber ve önceki tüm peygamberlerden sonra insanların en faziletli kişilerinin sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵

¹⁹⁹ Örneğin Hz. Ali'nin imametini kanıtlamak için İbn Mutahhar el-Hillî'nin kaleme aldığı el-Elfeyn kitabı ismindende anlaşılacağı üzere iki bin delil içerir.

²⁰⁰ Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, nşr. Mehdi Muhakkik, Tahran, 1372, s. 4-6.

²⁰¹ Hillî, *el-Bâbü'l-âdi aşere*, s. 45; Ebu'l Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *Usûlu'd Dîn*, s. 199.

²⁰² Yunus, 10/35.

²⁰³ Zümer, 39/9

²⁰⁴ Hillî, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, s. 168.

²⁰⁵ Pezdevî, *Usûlu'd Dîn*, s. 199.

Ulemânın bu sıralama üzerine ittifak etmesi ellerinde delil olduğunu gösterir.²⁰⁶ Ehl-i sünnet âlimleri Şia'nın iddialarına karşı icma deliliyle beraber nassdan deliller ileri sürmüşlerdir. Örneğin Leyl suresinde ki “*Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan (ateşten) uzak tutulur.*”²⁰⁷ âyeti kerîmesinin iniş sebebi Hz. Ebû Bekir'dir.²⁰⁸ Peygamberin “*Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e tabi olun*”²⁰⁹ “*Güneş peygamberlerden sonra Hz.Ebû Bekîr'den daha faziletli biri üstüne ne doğmuş ne batmıştır.*”²¹⁰ “*Ümmetimin en hayırlısı Ebû Bekir sonra Ömer'dir.*”²¹¹ buyurması en faziletliilerin sıralamasına hadîs-i şerîflerinde işaret ettiğinin göstergesidir.²¹²

Taftazânî Şia ve Ehl-i Sünnetin fazilet sıralaması üzerine getirdikleri delilleri çelişkili bularak kabul etmez. Ona göre bu mesele amelî olmadığı gibi kararsız kalma durumunda da dinde vacip olanı terk etme anlamına gelmez.²¹³

2.3. HALİFENİN GÖREVLERİ

İslâm devletinde yönetici, din ve devlet işlerini yönetmesi sebebiyle sorumluluk alanı çok geniştir.İslâm âlimleri dinin vücâbiyetlerine ve kendi zamanlarının ihtiyaçlarına göre aklî ve naklî çıkarımlarda bulunarak imâmın görevlerini maddeler halinde tespit etmiştir. Genel olarak imâmın görevleri şöyle tasnif edilmiştir:

1.Dînî görevleri: İmâmın tayin edilmesinde ki ilk gâye din işlerinin yürütülmesidir.²¹⁴ İmâm, dini selefin yolu olan Kur'ân ve sünnet üzere muhafaza eder. Dînî hususlarda halkın şüpheye düşmemesi ve dîne hâlel gelmemesi için İslâm'ı doğru bir şekilde açıklar ve anlatır.²¹⁵ Cuma ve bayram namazlarında

²⁰⁶ Taftazânî, *Şerhu'l Akâid*, s. 281.

²⁰⁷ Leyl, 92/17-18.

²⁰⁸ Taftazânî, *Makâsıdu'l Kelâm fî Akâidi'l-İslâm*, (çev. İrfan Eyibil), Bilnet Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 768.

²⁰⁹ Tirmizî, “Menâkıp”, 16.

²¹⁰ Mecma'u'z-Zevâid, 9/44.

²¹¹ Buhâri, Fedâilu's-Sahâbe, 4.

²¹² Taftazânî, *Makâsıd*, s. 768.

²¹³ Taftazânî, *Şerhu'l Akâid*, s. 281.

²¹⁴ Taftazânî, *Şerhu'l Akâid*, s. 285.

²¹⁵ Mâverdi, *Ahkâmu's Sultâniyye*, s. 22

cemaate imâmlık yapar²¹⁶ Fıkhî meselelerde fetvâlar verir.²¹⁷ Dini tebliğ etmek için görevlendirmeler yapar.²¹⁸ Müslümanların ibadetlerini rahatça yapabilmeleri için gereken her türlü tedbiri alır.²¹⁹

2. İktisâdî görevleri: Zekât ve vergileri fıkhî ölçülere göre toplar. Ganimet ve gelirleri hakkaniyetli bir şekilde pay eder. Beytü'l-malı denetler ve korur. İsrâf ve cimrilik yapmadan devlet işleri ile ilgili ödemeleri zamanında yapar.²²⁰ İş imkanları sağlayarak halkın refâhını artırır.²²¹

3. Adlî görevleri: Şeriatın koyduğu kuralları ihlal edenlere karşı had ve cezaları tatbik eder. Halkın sorunlarının İslâm hukukuna uygun çözülmesi ve cezaların verilmesi için hâkimlerin atamasını yapar.²²²

4. Askerî görevleri: Dış tehditlere karşı sınır güvenliğini sağlar. Gerektiğinde cihad eder. Savaşta ordu komutanlarını belirler. Ülkenin nizâmı için gereken güvenlik önlemlerini alır.²²³

5. İdâri görevleri: Ülkede nizamın sağlanması, haklı sorunlarının hızlı bir şekilde çözülmesi için gerekli kurumları tesis edip, ehliyet ve liyakat sahibi kimseleri tespit ederek atamaları yapar.

6. Sosyal görevleri: Halkı dinler, ihtiyaçlarını giderir. Velîsi olmayan kız ve erkekleri (İslâm hukukuna göre evlenmek için veliye ihtiyaç duyan kız veya erkek) evlendirir.²²⁴ Kimsesiz yardıma muhtaç olanların ihtiyaçlarını giderir.

²¹⁶ Taftazâni, *Şerhu'l Akâid*, s. 285.

²¹⁷ Cüveynî, *İrşâd*, s. 169.

²¹⁸ Şehristâni, *Nihâyetü'l-İkdâm*, s. 478.

²¹⁹ Hacc, 22/41

²²⁰ Mâverdi, *Ahkâmu's Sultâniyye*, s.22; Taftazâni, *Şerhu'l Akâid*, s. 285.

²²¹ İbn Mace, "Ticaret", 25.

²²² Mâverdi, *Ahkâmu's Sultâniyye*, s. 22

²²³ Taftazâni, *Makâsîd*, s. 738; Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, c.II, ss. 823-830; Ebû'l-Hasen el-Eş'ari, *Makâlâtü'l İslâmiyyin ve İhtilâfû'l- Musallîn, İlk Dönem İslam Mezhepleri* (çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), İmak Yayınları, İstanbul, 2019, s. 640.

²²⁴ Taftazâni, *Şerhu'l Akâid*, s. 285.

2.4. HALİFENİN VUCUBİYETİ

Kur'an ve Sünnet'te, yönetimin gerekliliği hususunda doğrudan bir hüküm olmasa da yönetici ile insanlar arasında olması gereken ilişkiler hakkında hükümler vardır. Adâlet, eşitlik, insani haklar gibi genel ilkeleri belirten ayet ve hadisler dolaylı yoldan bir yöneticinin varlığına işaret etmektedir.²²⁵

Din ve devlet işlerini idare edecek bir yöneticinin gerekliliği hakkında genel bir kabul vardır. Ehl-i Sünnet, Mutezîle, Zeydiyye ve Şia'ya göre devleti yönetecek bir imâmın olması zorunludur. Necâdat fırkası, imam seçmeyi vacip olarak görmez. Mutezîle'den Ebû Bekr el-Esamm ve Hişam b. Amr el-Fuvâtî'ye göre adâlet huzur ve güvenin olduğu bir yerde imam seçmek vacip değildir.²²⁶ Mutezilî'den devlet başkanını gerekli görmeyenler gerekliliği Ümme'tin sosyal olgunluğuna bağlar. Onlara göre Ümme eğer kendiliğinden doğruya yönelebiliyorsa, adâleti sağlayabiliyor ve içlerinden fâsik çıkmıyorsa bir devlet başkanına ihtiyaçları yoktur.²²⁷

İmâmın vücûbiyetini kabul eden mezhepler arasında da bazı hususlarda görüş ayrılığı vardır. Ehl-i Sünnet, Zeydiyye, ve Mutezîli âlimlerin geneline göre halifenin tayini insanlara vâcipken, Şia'ya göre Allah'a vâciptir.²²⁸ Zeydiyye, haksızlığın önüne geçmek kanunları tatbik etmek, dinî hükümlerin öğretilmesi, mürtedlerle mücadele gibi dinî ve dünyevî işler için bir imama ihtiyaç duyulacağından halkın bir imameti tesis etmesi vaciptir.²²⁹ Bu tayin vücûbiyetini Ehl-i Sünnet, naklî delillere dayandırır. Ulu'l-emre itaat edin âyeti kerîmesini “*Kim bağlılık sözü verdiği devlet başkanına karşı sebepsiz yere itaatsizlik ederse, kıyamet gününde Allah Teâlâ'nın huzuruna, tutunacağı hiçbir delili bulunmaksızın çıkar. Devlet başkanına bağlılık sözü vermeden ölen kimse, câhiliye devrinde ölmüş gibi olur.*”²³⁰ Hadîs-i şerîfini ve Hz.Peygamberin vefatından sonra henüz defnedilmeden imam tayin edilmesini delil

²²⁵ Maksut Çetin, “İslam Mezheplerinde Yönetimin Gerekliliği Meselesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 2016, ss. 205-238, s. 209.

²²⁶ Taftazânî, *Makâsîd*, s. 738; Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, İstanbul, Dâru'l Funûn, 1928. s. 271; İmâmu'l Haremeyn el-Cüveynî, *Gıyâsu'l Ümem fi İltiyâsi's-zulem*, Daru'n Nahda, Kahire, (t.y.) s. 22; Maksut Çetin, “Mutezîle'nin Siyaset Anlayışı”, *Ekev Akademik Dergisi*, 2014, sayı: 18, ss. 347-374. s. 351.

²²⁷ Çetin, “Mutezîle'nin Siyaset Anlayışı”, s. 234.

²²⁸ Taftazânî, *Şerhu'l Akâid*, s.284.

²²⁹ Çetin, “İslam Mezheplerinde Yönetimin Gerekliliği Meselesi”, s. 234.

²³⁰ Müslim, “İmare”, 58.

göstererek Kitap Sünnet ve icma ile imam tayin etmenin vâcip olduğunu söylemişlerdir.²³¹

Aklî delille sâbit diyenler, insanın fitratı gereği kendilerini fitneden koruyan, aralarındaki çekişmeleri gideren bir lidere ihtiyaç duyacağını dolayısıyla her akl-ı selîmin, zorunlu olarak imam tayin edilmesinin vücûbuyetini savunacağını söyler.²³²

Şia, imâmeti peygamberliğe kıyas ederek Allah'ın lütfu gereği peygamber gönderdiği gibi imâmda tayin ettiğini söylemiştir.²³³ Çünkü şeriatın uygulanması, doğru yolun gösterilmesi, kötülüklerden alıkoyulması gibi görevleriyle imam din ve dünya işlerinde peygamberin yerine görev yapan kimsedir.²³⁴ Dolayısıyla peygamberlerin vazîfelerini yerine getirecek imâmı tayin etmek Allah'a vâciptir. Eğer insanlar tayin ederse aralarında kargaşaya sebebiyet verir. Bu durum İmâmın varlık sebebi olan zararı def edip iyiliğe sevk etmeye aykırı olacağından Ehl-i Sünnetin, "İmâmın tayini insanlara vâciptir." görüşüne şiddetle karşı çıkarmıştır.²³⁵

Taftazânî, Şia'nın imâmeti lütuf olarak görüp tayinini Allah'a vâcip kılmalarını şöyle reddetmiştir: İmâm olmadığı zaman fesat çıkmasının kesin olması iddiası hatalıdır. Eğer imam olmadığı zamanda masiyetten kaçıp emir ve yasaklara itaat edilirse daha meşakkatli olacağı için ihlası daha fazla olacaktır. İmâm tayin etmek lütuf ise insanların masum olarak yaratılması daha fazla lütuftur.²³⁶

2.5.HALİFENİN SEÇİMİ

İslâm devlet yönetiminde imâmın belirlenme şekli mezheplerin tartıştığı temel meselelerdendir. Tartışmanın çıkış noktasını Şia'nın Hz. Peygamberin vefâtından sonra "İmâm nasla tayin edilmiştir." şeklindeki iddialarına karşı Ehl-i Sünnetin cevap vermesi oluşturur.

²³¹ Taftazânî, *Şerhu'l Akâid*, s.284; Taftazânî, *Makâsıd*, s. 738.

²³² Mâverdî, *Ahkâmu's Sultâniyye*, s. 3.

²³³ Taftazânî, *Makâsıd*, s.740.

²³⁴ Tusî, *Risâle-i İmâmet*, s. 15'ten naklen Hasan Onat, "Şîî İmamet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXII, Ankara, 1992, s. 91.

²³⁵ İbn Mutahhar, *el-Babü'l-hâdi aşere*, s. 41 naklen Avni İlhan, "Şîilik ve Ana Prensipleri" *Erdem*, sayı 23, 1996, ss. 375-396, s. 376.

²³⁶ Taftazânî, *Makâsıd*, s. 740.

Şia'ya Hz. Peygamber, vefat etmeden önce yerine imam tayin etmemesi düşünülemez.²³⁷ Peygamber İslâm'ın hakim olduğu bölgelerde Müslümanların işlerini yürütmesi için ilk olarak bir vâli tayin etmiştir. Orduların başına komutan seçiyordu ve yeri geldiğinde Mûte savaşında olduğu gibi biri şehit olursa diğerinin yerine geçmesi için dört kişiyi komutan atamıştır. Kendisi sefere çıkacağı zaman Medine'de olduğu gibi yerine vekâlet etmesi için vâli tayin etmiştir. Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında Hz. Ali'yi emanetleri teslim etmesi, özel işlerini yapması için vekil olarak bırakmıştır. Hz. Peygamberin hayatı boyunca yaptığı bu uygulamalara bakınca yönetici tayin etmeden müslümanları başı boş halde terk etmesi imkansızdır.²³⁸ Dolayısıyla İmâmın tayini Allah'a vaciptir.

Şia'nın nass ile tayinden kasdettiği Ehl-i Sünnetin anladığı şekilde sadece Kitap, Sünnet ve icma değildir. Hilli'ye göre İmâmın nass ile tayini iki yolla mümkündür. Birinci yol Allah, Nebî veya mevcut imâmın kendisinden sonra gelecek imâmı bildirmesiyle olur. İkinci yol ise imâmın elinden bir mûcizenin gerçekleşmesidir.²³⁹

Şia, İmâmın nass ile tayin edilmesini aklî gerekçelerle belirttikten sonra nass ile Hz. Ali'nin imâmetini kanıtlamaya çalışmıştır. Bazı âyet-i kerîmelerin sebebi nüzullarının²⁴⁰ Hz. Ali hakkında olduğunu iddia edip âyetlere batınî yorumlar yaparak Hz. Peygamberden sonra nass ile Hz. Ali'nin tayin edildiğini söylemişlerdir.²⁴¹ Ayrıca Hz. Ali'nin imâmeti hakkında tevâtür derecesinde hadîs-i şerîflerin var olduğunu İslâm tarindeki bazı önemli olaylarında Hz. Ali'yi işaret ettiğini zikretmişlerdir.²⁴²

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre devlet başkanın tayini Allah'a vacip değil halka vaciptir. Hz. Peygamber kendisinden sonra kimseyi imâmete tayin etmemiştir. Eğer öyle olsaydı sahabeden birisi imâmlık iddiasında bulunur ya da Hz. Ebû Bekir'in

²³⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub b. İshâk el-Küleynî, *Usûlu Kâfi*, Dâru'l Hicre, Kum, 1408, s. 426.

²³⁸ Hüseyin Tabatabâi, *İslâm'da Şia*, (çev. Kadir Akabars, Abbas Akyüz), Kevser Yayınları, İstanbul, 1993, s.174.

²³⁹ Hillî, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, s. 168.

²⁴⁰ Ahzap,33/33, Şûra, 42/23, Bakara,2/207 diğer ayeti kerimeler ve ayrıntılı bilgi için bkz. Hillî, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, s. 172-192.

²⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 279.

²⁴² Gadir, Sefine, Sakaleyn, Hak, Menzilet, Davet-i Asire-i Akrabin vb. hadisleri delil getirirler. Tabatabai, *İslâm'da Şia*, s. 176.

halife seçilmesine karşı çıkardı. Nassın varlığına rağmen seçim yoluna gidilmezdi. Tam aksine sahabe Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti konusunda ittifak etmiştir.²⁴³ Şâyet bu konuda nass olsaydı, bu durum gizli kalmazdı. Kible, namaz rekâtlarının adedi ve vakitleri, zekat verilecek malların miktarı ve buna benzer konularındaki meseleler eksiltmeden nakledilmiş ve şöhet bulmuştur. Eğer nass olsaydı dînî bir konuyu gizlemesi düşünülme-yen sahabe mutlaka haber verirdi.²⁴⁴

Ehl-i Sünnet ve Mutezile'ye göre İmâm ehlü'l-hal ve'l-akdin²⁴⁵ seçimiyle göreve getirilir.²⁴⁶ Dört Halifenin göreve getirilme şekillerinin ortak noktası seçimdir. Çünkü hiçbirisi kendisi aday olmamış aday gösterilmiştir. Dolayısıyla İmâmet şartlarını taşıyan ve halkın menfaatlerini gözetecek birisini halk kendisi seçer.²⁴⁷

Ehl-i Sünnet, ilk dört Halifenin göreve gelme usûllerine²⁴⁸ kıyas ederek bu usullerden biriyle halifenin seçiminin yapılabileceğini söyler. Dört Halife iki yöntemle göreve getirilmiştir. Birincisi ahd, yani ehlü'l-hal ve'l-akd olarak nitelenen belli özelliklere sahip kimselerin seçimidir. İkincisi ise görevdeki Halifenin seçimi olan istihlâf yöntemidir. Dört Halifenin sonrasında yaşanan zorla göreve gelme olarak tabir edilen istilâ²⁴⁹ da belirli şartlar gözetilerek kabul edilmiştir.²⁵⁰

²⁴³ Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, II, 838, 842; Taftazânî, *Makâsîd*, s. 748; Sabûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, s. 127.

²⁴⁴ Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, II, 840; Bağdâdi, *Usûlu'd Dîn*, s. 286.

²⁴⁵ İmamı seçen kişileri ifade eden ehlü'l-hal ve'l-akd kavramının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ancak Şia ile Ehl-i Sünnet'in halifenin tayini ve meşrutiyeti hakkındaki tartışmaların neticesinde bu terkinin kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Alimler ehlü'l-hal ve'l-akdin ülkenin tamamında mı yoksa Hilâfet merkezinde mi olacağı, akid esnasında hazır bulunup bulunmaması, kaç kişiden oluştuğu, adalet, rey ve tedbir gibi özellikleri sahip olmasının gerekliliği gibi hususları tartışmışlardır. Bkz. Abdulhamîd İsmail el-Ensari, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", *DİA*, İstanbul, 1994, c. X, s. 539-540; Mâverdi, *Ahkâmu's Sultâniyye*, s. 6; Cüveynî, *Ğiyâsu'l- Ümem*, s. 73.

²⁴⁶ Taftazânî, *Makâsîd*, s. 748.

²⁴⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, c. I, s. 100.

²⁴⁸ 1- Halkın kendi arasından birini halife seçmesi: Hz. Ebubekir ve Hz. Ali'nin seçilmeleri, 2- Halkın bir önceki halifenin teklif ettiği bir adayı onaylaması: Hz. Ömer'in seçilmesi 3- Halkın bir önceki halifenin teklif ettiği birden fazla aday arasından birini halife seçmesi: Hz. Osman'ın seçilmesi ayrıntılı bilgi için bkz.Mehmet Azimli, "Hulafâ-i Râşidin Döneminde Halife Seçimleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, c. VII, sayı: 1, ss. 35-59, s. 58.

²⁴⁹ Ehl-i Sünnete göre zorla yönetime geçen birisinin imameti ve verdiği hükümler geçerlidir. Fitne ve fesada sebebiyet vermemek için imama tabi olmak gerekir. Mutezile ve Hariciler istilâ ile başa geçenin imametini kabul etmez. Bkz. Pezdevi, *Usûlu'd Dîn*, s. 198

²⁵⁰ Mustafa Öz, Avni İlhan, "İmamet", *DİA*, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 203.

2.6. AYNI ANDA İKİ İMÂM

İslâm mezheplerinde hakim görüş devletin en üst yöneticisinin tek olması yönündedir. İmâmın göreve getirilmesinin en önemli gayelerinden birisi birlik ve beraberliğin sağlamasıdır. Dolayısıyla İslâm âlimlerinin çoğunluğu iki başlılık olması durumunda imâmdan beklenen faydanın gerçekleşmeyip ümmetin birliğinin bozulacağını ihtilaf ve isyana sebebiyet vereceğini ileri sürerek aynı anda iki mâmu caiz görmemişlerdir.²⁵¹ İcma ve aklî delillerle görüşlerini ispatlamaya çalışmışlardır.

Aynı anda iki imâmı caiz görmeyenlerin en önemli delili icmadır. Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabe ikinci bir halifenin varlığını tartışmamış tek halifeyle yetinmiştir.²⁵² Aklî delile gelince aynı anda iki imâma izin verilmesi durumunda kendisini imâmete layık gören herkes yaşadığı bölge veya aşîrete imam olabilmesinin önü açılmış olacağından her köy ve mahalleye bir imâmın tayin edilmesi gerekecektir.²⁵³ Dolayısıyla bir yerde iki imâma biat edilmesi durumunda ilk kime biat edilmişse onun imâmeti geçerlidir.²⁵⁴ Diğer İmâmın görevden çekilmemesi durumunda bâği olarak kabul edilir ve ehli bâğiye uygulanan hüküm gereği onunla savaşılar. Eğer iki imâmın biatinde eşitlik olması durumunda ikisinde akdi fesh edilir.²⁵⁵ İkisinden birisi veya üçüncü bir şâhis imam olarak tayin edilir.²⁵⁶

Kerramiyye aynı anda iki imâmın varlığını şartsız olarak kabul etmiştir.²⁵⁷ Delil olarak Şam'da Muaviye'nin ashap tarafından tayin edilmesini Medine ve Irak'ta aynı şekilde ashaptan bir topluluğun Hz. Ali'yi beyat etmesini göstermişlerdir.²⁵⁸ Şia'da aynı zamanda biri sâmit (susan), diğeri nâtik (konuşan) olmak üzere iki İmâmın varlığını kabul etmiştir. Onlara göre Hz. Hüseyin, Hz. Hasan zamanında suskundu Hz. Hasan'ın ölümünden sonra konuşmuştur.²⁵⁹

²⁵¹ Pezdevî, *Usûlu'd Dîn*, s. 195

²⁵² Pezdevî, *Usûlu'd Dîn*, s. 195

²⁵³ Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, s. 275.

²⁵⁴ Mâverdi, *Ahkâmu's Sultâniyye*, s. 10.

²⁵⁵ Üsmendi Alaaddin Lübabu'l Kelam s. 177'den naklen Abubekir S. Yücel, "İki Halifenin Bir Arada Bulunmaması Anlayışı", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 1999, c. XII, sayı:1, s. 5.

²⁵⁶ Sabuni, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, s. 126.

²⁵⁷ Pezdevi, *Usûlu'd Dîn*, s.195.

²⁵⁸ Sabuni, Nureddin, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, s. 125.

²⁵⁹ Eş'ari, *Makâlâtu'l İslâmiyyîn*, s.642; Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, s.274.

Ayrıca zarûrî durumlarda iki imâmı caiz görenler de vardır. Bağdâdî, iki belde arasında ulaşımı engelleyecek bir denizin olması durumunda her bölgenin kendi imâmını seçebilmesi mümkün olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ Aynı görüşte olan Kadı Abdülcabbar doğu ve batı arasında İslâm hükümlerinin uygulanmasını engelleyecek bir zarûretin olması durumunda iki imâma izin verilebileceğini söylemiştir.²⁶¹ Cüveynî, coğrafi şartlar sebebiyle oluşacak bir zarûreti caiz görmekle beraber diğer bölgede seçilen kişinin halife değil merkezi yönetime bağlı emirlik şeklinde olduğu görüşündedir.²⁶²

Özetle aynı zamanda ikinci imâmın kabul edilmemesinde ki maksat ümmet birliğinin bozulmasına sebebiyet vermemektir. Maslahât gereği aynı devirde iki imâmın olmasını dönemlerinin şartlarına göre değerlendiren İslâm âlimleri bu düşünceye şiddetle karşı çıkarak zarûret harici cevaz vermemişlerdir. Ancak günümüz şartları itibara alınarak “Teb’a(halk) üzerine tasarruf, maslahata dayanır.” kaidesine halkın faydasını gözetecek farklı görüşlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

2.7. İMAMIN AZLİ

İslâm devletinin başına gelen yönetici için görev süresi tayin edilmemiştir. Dolayısıyla Dolayısıyla imam hayatta olduğu müddetçe görevinin başındadır. İmâmın görevinin sona ermesi, ölümü, kendi isteğiyle görevden çekilmesi veya geçerli bir sebepten dolayı azliyle olur. İmâmı seçen ehlü'l hal ve'l akd, halifenin adâlet vasfını kaybetmesi veya vücûdunda görevini sürdürmesine engel bir durumu gerekçe göstererek İmâmet akdini “hal” edebilir.²⁶³

İmâmın azl edilmesinin mümkünlüğü ve azli gerektiren sebeplerin neler olduğu konusunda âlimler arasında bir ittifak yoktur. Özellikle İmâmın adâlet vasfını yitirmesine yol açan fisk halinin mahiyetinin ne olduğu ve azli gerektirip gerektirmediği tartışılmıştır.

İmâm-ı Azam Ebû Hanife'ye göre fâsık imâma karşı ilk olarak tevbe etmesi talep edilir. Fitne ve fesada yol açacak bir durumun olmaması şartıyla imam azl

²⁶⁰ Bağdâdî, *Usûlu'd Dîn*, s.274.

²⁶¹ Kadı Abdülcabbar, *Muğni*, c. I, s. 245.

²⁶² Cüveynî, *Ğiyâsu'l-Ümem*, s. 175.

²⁶³ Fahrettin Atar, “Azil” *DİA*, İstanbul, 1991, c. IV, s. 326.

edilebilir.²⁶⁴ Mutezîle, Râfıza ve Kaderiyye fâsık imâmın mutlaka azl edilmesi gerektiğini söyler. Mutezili akâide göre fâsık imam dinden çıkacağı dolayısıyla müslüman olmayanında imâmeti geçersiz olacağından azli gerekir.²⁶⁵ Fâsıklığı imâmın azli için yeter sebep görmeyenler, Emevî ve Abbasî dönemlerinde fâsık imâmların olduğunu, sahâbenin ve tabînin onlara itaat edip arkaladında namaz kıldıklarını belirterek fasıklığın azil sebebi olmadığı görüşündedir. Ayrıca bu görüştekilere göre imâmın azledilmesiye başka bir imâmın tayini gerekli olacağından bu durumun daha büyük sıkıntılara sebebiyet vereceği gerekçesiyle azl edilmemesi gerekir.²⁶⁶

Devlet başkanının fasık olması durumunda azlinin kendiliğinden mi gerçekleşeceği yoksa ehlu'l-hal ve'l-akd tarafından mı olacağı tartışma konusu olmuştur. Nureddin es-Sabuni bu konuda şöyle demiştir: “Devlet başkanı büyük günah işlerse bize göre azledilmeye müstehak olur, fakat imâmeti kendiliğinden düşmez. Şafî’ye göre kendiliğinden düşer.”²⁶⁷ Çünkü Şafiler’e göre hilâfette adâlet, inikâd ve cevâz şarttır. Hanefiler ise adâleti kemal şartı olarak kabul ettikleri için halife adâletten ayrılrsa bile hilâfet mekrûh olmakla beraber caizdir.²⁶⁸

Görüş ayrılığının diğer bir sebebi imam ile ehlu'l hal ve'l akd arasındaki hukûkî ilişkinin hangi yolla olduğudur. Ebû Ya'lâ el Ferra, Seyfettin el-Âmidî, Haccâvi ve çağdaş hukukçuların önemli bir kısmına göre vekâlet ilişkisi var. Dolayısıyla müvekkil vekilini dilediği zaman azledebilir aynı şekilde vekilde istediği zaman görevinden ayrılabilir ve bu azletme herhangi bir hukûkî sorun teşkil etmez. İkinci görüşe göre söz konusu ilişki velâyet ilişkisidir. Ebû Hanîfe, Evzâi ve Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere önemli sayıdaki hukukçuya göre ehlu'l hal ve'l akd, şartları taşıyan Halifeye velâyeti âmme yetkisini verir. Velâyet ilişkisinin getirdiği hukûkî neteciler gereği fâsık olan veliyi diledikleri zaman görevden alamıkları gibi Halifede istediği zaman görevden affını talep edemez.²⁶⁹

²⁶⁴ Pezdevî, *Usûlu'd Dîn*, s. 199; İbn Âbidin, *Reddü'l Muhtar*, c. I, s. 549.

²⁶⁵ Pezdevî, *Usûlu'd Dîn*, s. 196.

²⁶⁶ Pezdevî, *Usûlu'd Dîn*, s. 196.

²⁶⁷ Sabûnî, *el-Bidaye fi Usûli'd-Dîn*, s. 115.

²⁶⁸ Mehmet Akif Aydın, “Hal” *DİA*, İstanbul, 1997, c. XV, ss. 218-221, s. 219.

²⁶⁹ Aydın, “Hal” s. 219.

İmâmın azlini gerektiren diğer sebep irtidat etmesidir. Böyle bir durumda imam tereddütsüz azl edilir. Tevbe edip dine dönmesi durumunda göreve gelmesi için tekrar seçilmesi gerekir.²⁷⁰ İmâmet için gereken bedeni şartlardan; aklın yitirilmesi, körkük, sağırlık, dilsizlik gibi duyu organlarından birinin kaybı ve işleri idare edemeyecek şekilde aşırı yaşlılık imâmın hal edilmesinin sebepleri arasında zikredilmiştir.²⁷¹ Ayrıca başkasının zorla yönetimi ele geçirmesi, imâmın esir düşüp hapsedilmesi ve hürriyetinden ümit kesilmesi de imâmın görevine son verip tekrar imam seçmek için geçerli sebepler arasında sayılmıştır.²⁷²

²⁷⁰ Cüveynî, *Ğıyasu'l-Ümem*, s. 98-99.

²⁷¹ Bakillani, *Temhîd*, s. 143-144.

²⁷² Taftazânî, *Makâsîd*, s.750; Cüveynî, *Ğıyasu'l-Ümem*, s. 116.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİHLEVİNİN SİYASET ANLAYIŞI

Bu bölümde Şah Veliyyulah ed- Dihlevî'nin siyaset anlayışını öncelikle imâmet-hilâfet meselesi bağlamında değindiği hususlar ile aktardık. Ardından devletin diğer kademelerinin nasıl oluşması gerektiği, bu kademelerde görev yapan memurların vasıf ve vazifeleri ile devletin işleyişi hakkında tespit ettiği sorun ve çözüm önerilerini anlattık.

3.1. HALİFENİN TAYİNİ

Ehli Sünnet'e göre Peygamber kendisinden sonra bir halife tayin etmemiştir. Ehl-i Sünnet âlimleri, İslam Devlet yönetiminin keyfiyeti ve kim tarafından idare edileceğine dair doğrudan bir hükmün Kur'an ve Sünnette mevcut olmadığını söylemiştir. Sünnî âlimlere göre ilk dört halifenin hilâfeti ve sonrası hilâfetler nasla değil içtihatla belirlenmiştir. Ancak Şah Veliyyullah ed-Dihlevî bu görüşün aksine görüş bildirmiştir.

Şah Veliyyullah, *İzâletu'l Hafâ 'an Hilâfeti'l Hulefâ'nın* eserini yazma maksatlarından birisi halife tayininin nasla mı yoksa ictihatla mı gerçekleştiğini belirtmek olmuştur.²⁷³

Şah Veliyyullah, Hulefâ-i Râşdîn'in hilâfetinin levh-i mahfûzda²⁷⁴ yazıldığını söylemiştir. Bu mana ise Kur'ân'da mücmel âyetlerle inzâl edilmiştir. Hilâfet konusunda perdenin kalkması için de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hilâfet hakkındaki mücmel âyetleri tafsilatlı olarak ya da işaretle açıklamasıyla sahabe ilk dört halifeyi seçmiştir.²⁷⁵ Dihlevî, müteahhir Eş'âri'lerin bu konudaki düşüncesinin "hilâfetin

²⁷³ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 82.

²⁷⁴ Geçmiş ve gelecek ile ilgili tüm olayların yazılı olduğu kitaptır. Tüm varlıklar ve doğayla ilgili her şey Allah tarafından planlanıp takdir edilmiş ve bu kitaba yazılmıştır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz", *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVII, s.151.

²⁷⁵ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 80.

nasla değil icthathla olduğu” yönünde olmasına rağmen kendi görüşünün bunun hilafına olduğunu da açıkça belirtmiştir.²⁷⁶

Dihlevî bu düşüncesiyle imâmet-hilâfet meselesini fikhî bir konu olmaktan çıkarıp Şîâ gibi akâidin konusu yapmıştır. İlk dört halifenin tayinini insanların görüşlerinin değil Allah’ın bildirmesiye olduğunu söylemesiyle Şia’nın nass ile tayin görüşünü benimsemiş, ilk üç halifenin de nass ile tayin edildiğini ve efdâl olduklarını kabul etmesiyle de Ehl-i Sünnet’le aynı düşünceye sahip olmuştur.

3.2. HALİFENİN GEREKLİLİĞİ

Şah Veliyyullah, Müslümanların kıyamete kadar hilâfet şartlarını taşıyan birini, halife olarak başa getirmeleri gerektiğini bu işin Müslümanların üzerine farz-ı kifaye olduğunu ve bunun birçok delili olduğunu zikretmiştir. Delillerin başlıcaları şunlardır:

Sahabe Hz. Peygamberin defninden önce tehlikeli olmasına rağmen hemen halife tayini işine girişmiştir. Sahabe bunu mücmel hadislerin manasını bilmekle kavramıştır.²⁷⁷

Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **وَمَنْ مَاتَ وَلَيْسَ فِي عُنُقِهِ بَيْعَةٌ، مَاتَ مَيَّةً جَاهِلِيَّةً**

“Hiç kimseye biat etmeden ölenin ölümü cahiliyye ölümüdür.”²⁷⁸ Bu delil konu açısından daha kesin bir delildir.²⁷⁹

Allah (c.c.) cihadı, kazayı, dini ilimleri yaşatmayı, İslâm’ın rükunlarını yerine getirmeyi, kâfiri İslâm beldesinden uzaklaştırmayı Müslümanlara farz-ı kifaye olarak vâcip saymıştır. Halife, haramları işleyenlere, farzları terk edenlere ve dinden çıkanlara karşı sert bir şekilde karşılık verir. Müslümanların diğer din müntesiplerle aynı seviyede kalmaması adına, halife, aşağılayıcı şekilde onlardan cizye alır. Aksi durumda Müslümanlar ile onların mertebesi eşit olacak iki firkadan birinin diğerine

²⁷⁶ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 81.

²⁷⁷ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 88. Sahabeden sadır olan fiil ve sözler akılları ve tecrübeleri sonucu değildir. Sahabe bunu merfu hadislerin hükümlerine göre yapar, ilim ehlinde Cumhuriyetin genel görüşü budur. Bkz. Dihlevî, *İzâle*, c. I, (3. Dipnot), s. 88.

²⁷⁸ Müslim, “İmare”, 58.

²⁷⁹ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 88.

üstünlüğü belli olmayacak dolayısıyla onların düşmanlıklarını durduracak bir engel bulunmayacaktır. Bu maslahatların gerçekleşmesi için halifenin olması şarttır.²⁸⁰

Her insanda geçim temini ve şehirde düzenli yaşamayı kavrayabilecek bir akıl olmasına rağmen, şehrin çıkarlarını gözeten, nizâmını sağlayacak bir belediye başkanına ihtiyaç duyuluyorsa koskoca bir ümmetin nizâmı için de bir idareciye ihtiyaç duyulacaktır.²⁸¹

Şah Veliyyullah *Huccetullahi'l Bâliğa*²⁸² adlı eserinde bu konuyu ihtiyaçlar bahsinde ele almış ve şu hususları zikretmiştir: “Şehirleri hükümdarlar yönetir, hükümdarlar vergilerle güç kazanınca etrafındakiler de güç kazanır. Zamanla bunlar arasında hırs ve kin sonucu ihtilaflar, savaşlar çıkar. İşte tam burada otorite sahibi, hilâfeti kolay kolay elinden alınamayacak bir halifeye ihtiyaç duyulur.”²⁸³

Dihlevî, halifenin özelliklerinin âdetlere ve yöreye göre değişeceğini, sert ve hiddetli toplumların diğer uluslara nazaran daha çok halifeye ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir.²⁸⁴

Yeryüzünde zulmün son bulması için halifenin zorunluluğunu belirten Dihlevî konu hakkında şöyle demiştir: “*Halife, etrafında yeterince asker toplayan, büyük mal varlığına sahip olan ve elindeki saltanatının bir başkası tarafından ele geçirilmesi imkansız gibi görünen kimsedir. Halife öyle olmalıdır ki onu devirmek için genel bir seferberlik, büyük bir gayret, hesapsız mal harcama söz konusu olmalıdır ve insanlar âdeta onu azletmenin asla mümkün olmayacağını, ona boyun eğmekten başka yolun bulunmadığını içlerinde hissetmelidir. Ne zaman ki halife bulunur, yeryüzünde güzel bir siyaset izler, bütün zorbalı kendisine baş eğer, hükümdarlar kendisine itaat eder, işte o zaman nimet tamamlanmış olur, ülkeler ve insanlar huzur bulur. Halife*

²⁸⁰ Dihlevî, *İzâle*, c. I, 89; Dihlevî, *Huccet*, c. II, s. 999.

²⁸¹ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 270.

²⁸² Şâh Veliyyullâh'ın üç Şâheser eseri vardır bunlar: 1. Siyaset ve esas teşkilat bilimi ile ilgili olan *İzâlaetu'l-hafâ an Hilâfeti'l hulefâ* 2. Tasavvuf ve irşat alanında *et-Tefhîmatu'l-ilahiyye* 3. İslâm'ın teşri felsefesini yapan, alanında eşsiz “*Huccetullahil-baliğa*”dır. *Huccetulluhi'l-Baliğa*'nın tercümesi için Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay'ın gayretleri olmuş fakat tamamlayamamışlardır. Hayrettin Karaman eserin tercümesini yapıp Türkçe okuyanlarla bu eseri buluşturmak istemiş fakat kendi zamanı yetmediği için yine onun teşvikleriyle Mehmet Erdoğan tarafından terüme edilmesine vesile olmuştur. Bkz. Mukaddime Hayrettin Karaman, Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, *Huccetullahi'l-Baliğa*, (çev. Mehmet Erdoğan), İz Yayınları, İstanbul, 2018, c. 1.

²⁸³ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 114.

²⁸⁴ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 270. s. 114.

zaman zaman insanlara saldırıda bulunan, mallarını yağmalayan, nesillerini esir eden, harîm-i ismetine giren saldırganlara karşı savaş açmak ve böylece halkına dokunacak zararları ortadan kaldırmak zorundadır. İşte bu ihtiyaç saikiyledir ki İsrailoğulları Peygamberlerine şöyle demişlerdir: Bize bir hükümdar gönder ki, başımıza geçsin de Allah yolunda savaşalım.”²⁸⁵

3.3. İMÂMET-İ ÂMME VE İMÂMET-İ HÂSSA AYRIMI

Dihlevî, imâmeti, âmme ve hâssa şeklinde ikiye ayırmıştır. Hilâfet-i hâssadan kastı Hulefâ-i Râşidîndir. Âmme de Hulefâ-i Râşidînden sonra gelip imâmlık şartlarını yerine getirenlerdir. İmâmet-i hassa'nın âmme'den farkı, kendilerinde âmmedeki şartlara ek şartların bulunmasıdır.

Dihlevî, Halifeyi, âmme ve hâssa diye ayırarak tanımlasa da genel manada halife ve imam kavramlarını şöyle tarif etmiştir: “*Küllî siyaset bilgi ve becerisine sahip olan, sonrada insanlar arasında adaleti yerleştirmeye, zulmü ortadan kaldırmaya muvaffak olan kimselerdir.*” Ona göre imam: “*Daha çok ümmeti ayakta tutacak ilkeler ve onların çıkarlarına yönelik bilgilerer sahip olanlara denir. İmâmlar kaybolmuş insanî değerlerin tekrar ikamesi için son derece hırslı olurlar ve bu yolda çalışırlar.*”²⁸⁶

Dihlevî, halifeyi siyaset ve adâlet ekseninde tanımlarken imam kavramını din ve ahlâk eksenli tarif etmiştir. Tanımdan anlaşıldığı üzere imam kavramını devleti idare eden kimseden ziyâde toplumu ihyâ eden kişi manasında kullanmıştır.

3.4. HİLÂFETLE İLGİLİ İLKE VE ESASLAR

Dihlevî, hilâfet meselesine verdiği öneme binaen bu konu hakkında müstakil eser yazmış ve konuya dair ilke ve esasları belirtmiştir. Hilâfet meselesinde ilke ve esasların belirlenmesinin gerekliliğine vurgu yapan Dihlevî, Rasulullah'ın (s.a.v.) hilâfete ihtiyaç duyulan alanları mezâlim, hadler, kazâ ve cihad olmak üzere dört başlıkta topladığını söyler. Bu konularda küllî esasların belirlenmesine ihtiyaç duyulur. Detaylar ise halkına karşı iyi davranmayı şiar edinmesi kaydıyla devlet

²⁸⁵ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 270. s. 143; Bakara, 2/246.

²⁸⁶ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 274.

başkanının takdirine bırakılmıştır. ²⁸⁷ Dihlevî'ye göre küllî esas ve ilkelerin belirlenmesinin zorunludur. Bunun çeşitli sebeplerinin olduğunu belirterek maddeler halinde şöyle sıralamıştır:

1-Hilâfet makamına gelen kişi zâlim ve zorba olursa hevâsına göre hareket ederek hak ve hakikate uymaz. Böyle bir halife halkın ifsadına sebep olur ve kendisinden beklenen faydayı gerçekleştirmez. Yaptığı her işin maslahata uygun olduğunu iddia ederek halka faydadan çok zararı olur. Halkın zulümle karşılaşması durumunda ona karşı muhalefet edebilmeleri için önceden belirlenmiş esasların olması gerekir. Bu ilke ve esaslara dayanarak halk zalim halifeyi görevden uzaklaştırabilecektir.

2-Halife, adaleti tesis etmek ve zulme engel olmak zorundadır. Bu görevi yerine getirirken vereceği cezaların oranı çok önemlidir. Davalar sonucunda verilen cezanın fazla ya da az olması durumunda halkın halifeye güveni kalmaz neticede ihtilaflar ortaya çıkar. Mağdur olan taraf içinde intikam duygularını besleyerek kendi başlarına cezâ kesmeye kalkarlar.

3-İnsanların çoğunluğu ülke siyasetinde neyin hak ve doğru olduğunu kavrayamaz. Buna rağmen içtihat ederek kararlar verirler. Yönetime gelenlerin kimi yumuşak kimi katı olabilir. Kimi cezaların caydırıcılığını hafif bularak oranını artırabilir kimi de her davacıyı haklı sanarak hatalı kararlar verebilir. Bütün bunların tespit edilmesi insanüstü bir çaba gerektireceğinden kaza ile ilgili esasların iyice belirlenmesi gerekir. Her şeye rağmen ihtilaflar çıkabilir. Ancak esaslar belirlenirse insanların ihtilaf ettiği hususlar ayrıntılar olacaktır. İnsanların ayrıntılar üzerine ihtilaf etmeleriye esaslar üzerine ihtilaf etmelerinden daha hafif olacaktır.

4- Söz konusu ilke ve esaslar şeriat esas alınarak oluşturulmalıdır. Böyle olduğu takdirde ilke ve esaslar namaz ve oruç gibi insanı Allah'a yaklaştıran esaslar olurlar. ²⁸⁸

Dihlevî, hilâfet için gerekli esasların belirlenmesinin zorunluluğunu insanların karakterlerinin farklı olması sebebiyle adaletin gerçekleşmesinin güçlüğüne dikkat çekerek anlatmaya çalışır. Toplumda mefsedetin engellenmesi için halifelikle ilgili esasların belirlenmesi gerektiğini vurgulayan Dihlevî, siyasetle ilgili meselelerin

²⁸⁷ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s.999.

²⁸⁸ Dihlevî, *Huccet*, c. II, s.1000.

şehvetine düşkün ya da saldırgan kimselere havale edilmesi mümkün değildir. Halifelerin ne kadar âdil veya ne kadar zâlim olduklarını tespit edebilme açısından da bu ilke ve esasların belirlenmesi zorunludur.²⁸⁹

3.5. HALİFEYE İTAATİN VUCUBİYETİ

Birçok maslahatın gerçekleşmesi için halifenin gerekliliğini belirten Dihlevî, bu maslahatları iki grupta toplamıştır.

1-Ülke siyasetine dönük maslahatlar: Ülkenin düşmanlara karşı askeri yönden savunulması, zâlimlerin zulümlerinin sonlandırılması, davaların çözüme kavuşturulması gibi maslahatlardır.

2-Milli/dinî siyasete dönük maslahatlar: İslâm dininin yasakladığı şeylere meyledenlere, farz olan hususları terk edenlere ve dinden çıkanlara şiddetli şekilde karşı koyacak ayrıca diğer dinlere mensup olanlardan horlayıcı şekilde cizye alacak bir halifeye mutlaka ihtiyaç vardır.²⁹⁰

Dihlevî, dinin ve ülkenin salâhiyetinin bu maslahatlara bağlı olduğunu ve Rasulullah(s.a.v.) bu maslahatları gerçekleştirmek için gönderildiğini aktardıktan sonra şöyle demiştir: “*Devlet başkanı Rasulullah’ın(sa) naibi ve onun emirlerinin icracısıdır. Bu itibarla ona itaat, Rasulullah’a(sa) itaat olmakta; ona isyan da Rasulullah’a(sa) isyan sayılmaktadır. Günah olan bir şeyi emretmesi halinde ise ona itaatin Allah’a itaat olmadığı, o haliyle onun Rasulullah’ın(sa) naibi olmadığı ortaya çıkmaktadır.*”²⁹¹

Halifeyi, Hz. Peygamberden sonra onun yerine geçen kimse olarak tarif eden Dihlevî emirler dine uygun olduğu müddetçe itaatin vacip olduğuyla ilgili Rasulullah’ın(sa) hadislerini zikrederek görüşünü delillendirmiştir.²⁹² “*Kim âmire itaat ederse bana itaat etmiş; kim de âmire isyan ederse bana isyan etmiş olur.*”²⁹³ “*Devlet başkanı ancak bir kalkandır; arkasından savaşılar ve onunla korunulur. Eğer Allah’tan sakınmayı emreder ve adalet gösterirse bununla kendisine ecir*

²⁸⁹ Dihlevî, *Huccet*, c. II, s.1000.

²⁹⁰ Dihlevî, *Huccet*, c. II, s.1001.

²⁹¹ Dihlevî, *Huccet*, c. II, s.1004.

²⁹² Dihlevî, *Huccet*, c. II, s.1004.

²⁹³ Müslim, “İmâre”, 32.

verilir. Bundan başka bir şey emrederse ondan gelen aleyhine olur.”²⁹⁴ “Müslüman bir kimseye sevdiği, sevmediği her hususta amirini dinleyip itaat etmesi gerekir. Meğerki kendisine günah olan bir şey emredile! Eğer günah olan bir şey emredilirse ne dinlemek vardır ne de itaat!”²⁹⁵

Dihlevî, halifenin zorunluluğunun vacip olduğunu belirttiği gibi ona itaatın dine aykırı bir emir olmadığı müddetçe de vacip olduğunu, söylemiştir. Hilâfet-i hâssa olan Hulefâ-i Râşidîn’in hilâfetlerinin hak olduğunu ve buna inanmanın da itikât konusu olduğunu söylemiştir.²⁹⁶ Ehl-i Sünnete göre fikhî bir mesele olan ilk dört halifenin seçimi Dihlevî’ye göre inanç meseledir. Hulefâ-i Râşidîn’in halifelîğini kabul etmeyenlerin Müslümanları, kendilerine çekme çabasına karşı ortaya koyduğu inanç boyutu, ilk dört halifeye yapılan haksız düşünceleri yavaşlatmıştır.

3.6.HİLÂFET-İ ÂMME’NİN ŞARTLARI

Hilâfet-i âmme, “Dini ilimleri ihya etmek, İslâm’ın rükûnlarını yerine getirmek, cihad ve cihadla alakalı olan orduların düzenlenmesi, savaşa karar verme, ganimet dağıtımını işlerini yürütmek, yargı kararlarını almak, hadleri uygulamak (yasama, yürütme, yargı), zulmü kaldırmak ve emr-i bi’l ma’ruf nehy-i an’il münker yapmak suretiyle Peygamber yerine dini ikame etmeye kendini adayan kimsedir.”²⁹⁷ Şah Veliyyullah bu tanımı mantık tanım kurallarından beş tümele göre yaptığını, bu tanımında gerekli tüm konuları içine aldığını belirtir.

Hilâfet-imâmet meselesi açısından, mutlak olarak “Hilâfetin şartları” denildiğinde anlaşılan kısmı, Dihlevî “hilâfet-i âmme’nin şartları” şeklinde kayıtlayarak ifade etmiştir. Halife’in şartlarının sayısı konusunda mezhepler arası ihtilaf olsa da bunlar içerik bakımından aynı sayılır. Hz. Peygamber’in yürüttüğü dînî ve dünyevî işleri idâre makamı olan hilâfet makamının öneminden dolayı İslâm mezhepleri ve düşünürleri bu konuya ayrı bir ehemmiyet vermiştir.

²⁹⁴ Müslim, “İmâre”, 43.

²⁹⁵ Müslim, “İmâre”, 38.

²⁹⁶ Celbani, G.N., *Şâh Veliyyullâh Dehlevî Hayatı ve Eserleri*, s. 40.

²⁹⁷ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 85.

Bu şartların genelinde görüş birliği içinde olan âlimler, imâmın nesebi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i Sünnet'in geneli bu konudaki hadisler ve icmaya dayanarak "İmâm Kureyş'ten olmalı" derken, Şia, İmâm'ın Hz. Ali soyundan olması gerektiğini ve bunun da nasla sabit olduğunu kabul etmiştir.²⁹⁸

Dihlevî, imâm'ın; akıllı, sağlıklı, erkek, cesur, ülkede tanınan, kendisine itaat edilmesi mümkün olan birisi olması gibi şartları akl-ı selimin kabul edeceği şartlar olarak görmüştür. Farklı coğrafya ve dinler bu konularda ittifak içindedirler. Ancak İslâm bunlara ek şartlar getirmiştir. İmâm'ın, Müslüman, ilim ve adâlet sahibi ve Kureyş'ten olması İslâm'ın getirdiği şartlardır.²⁹⁹

3.6.1. Müslüman Olmalı

Şah Veliyyullah "*Allah kâfirlere Mü'minlerin aleyhinde asla imkân tanımaz*"³⁰⁰ âyet-i kerîmesini, imâm'ın müslüman olmasının şart olduğuna delil olarak zikretmiştir. Halifenin işlerinin asla müslümandan başkasının elinde tamamlanamayacağını, eğer halife dinden çıkarsa ona karşı çıkmak gerektiğini söylemiştir.³⁰¹

3.6.2. Akıllı ve Bâliğ Olmalı

Mecnun, sefih ve sabî kendi mallarından mahcurdurlar. "*Sefihlere mallarınızı vermeyiniz*"³⁰² âyetiyle görüşünü delillendiren Dihlevî'ye göre kendi mallarında tasarruf yetkisi kısıtlı olanın Müslümanların mallarında bi't-tarıki'l-evlâ tasarruf yetkisi yoktur.³⁰³

3.6.3. Erkek Olmalı

Dihlevî, erkek olma şartını, kadınların fizîki ve ilmî bakımdan yetersiz olduklarını ifade ederek gerekçelendirir. Akıllarının yönetim konusunda yeterli

²⁹⁸ Abdullah b. Ömer b. Süleyman Demicî, *el-Hilâfetu'l-Uzmâ İnde Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, Dâru Tayyibe, Riyâd, 1988, s. 265; Bağdâdî, *Kitâbu Usûlu'd-Dîn*, Dâru'l Funun, İstanbul, 1928, s. 273.

²⁹⁹ Dihlevî, *Huccet*, c. II, s.1002.

³⁰⁰ Nisâ, 4/141

³⁰¹ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 89.

³⁰² Nisâ, 4/5

³⁰³ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 90.

olmadığını, dînî konularda eğitimlerinin ve bilgilerinin eksik olduğunu aynı zamanda savaşmaya uygun olmadıklarını belirtmiştir. Bu hususlar dikkate alındığında kadından halife olması durumunda halifeden beklenen faydanın sağlanamayacağını belirterek halifenin görevlerini eksiksiz yapabilmesi için devleti yöneten kişinin erkek olması gerektiğini savunmuştur.³⁰⁴ İranlıların bir kadını başlarına getirdiklerinden dolayı zikredilen hadîs-i şerîfe de bu konuda değinmiştir: “لن يفلح لن يفلاح قوم ولو أمرهم امرأة *Başlarına kadın geçiren hiçbir kavim iflah olmayacaktır.*”³⁰⁵

Dihlevî'nin kadınların yönetici olmayacağına dair görüşleri dönemseldir. Zamanın şartlarına, sosyal yapısına ve kadının toplum içindeki konumuna göre ortaya koyduğu gerekçelerin günümüzde aynen zikredilmesi mümkün değildir. Çağımızda kadın, eğitimini erkeklerle eşit şartlarda alan, askeriye dahil tüm alanlarda görev yapabilen bir birey olan kadına, yetersiz diyerek yönetici olmasını kabul etmemek geçerli bir sebep değildir.

3.6.4. Hür Olmalı

Dihlevî, kölelerin mahkemelerde şahitliğinin kabul olmamasını gerekçe göstererek hür olmanın şart olduğunu belirtmiştir. Ayrıca köleler, sosyal statü olarak insanların gözünde hakir ve küçüktürler. Görevleri efendilerinin işleriyle meşgul olmaktır. Halifenin vazifeleri ve kölenin toplum içindeki konumunu göz önünde bulundurarak halife hür olmalıdır demiştir.³⁰⁶

3.6.5. Sağlıklı Olmalı

Dihlevî, halifeliğin farz-ı kifâye olmasından dolayı sağlıklı birisi varken organlarında noksanlık olanların bu göreve getirilmesini uygun görmemiştir. Çünkü halife, mahkeme işlerini yürütür. Burada davalı, davacı ve şahitlerin mahkemede konuşulan konuları duyması, görmesi ve bilmesi gerekir. Şehirlere vali ve kadı tayin

³⁰⁴ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 90.

³⁰⁵ Buhârî, “Fiten”, 17.

³⁰⁶ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 90

eder. Ordu hazırlama, harbe komutanlık etme işlerini yürütür. Bütün bu işler ancak sâlim organlarla mümkün olur der.³⁰⁷

3.6.6. Cesur ve Âdil Olmalı

Şah Veliyyulah, cihat vazifesini halifenin en önemli görevi olarak görmüştür. Dolayısıyla bu makamda olanın savaş durumunda orduyu yönetebilecek kabiliyete ve cesarete sahip olması gerekir.³⁰⁸ Çünkü cihat, yeri geldiğinde canını ve malını feda etmeyi gerektiren zor bir görevdir.³⁰⁹

Şah Veliyyullah şâhitlikte, kadılıkta ve hadis rivâyetinde şart koşulan âdil olmayı ve bunun için gerekli vasıfları, insan yönetiminde bi't-tarikî'l-evla şart olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı halife büyük günahattan kaçınmalı, küçük günahta ısrar etmemeli, edeb ve hayâ dışı davranışlarda bulunmamalıdır.³¹⁰

3.6.7. Müctehit Olmalı

Âlimlerin çoğunluğuna göre halife müctehit olmalıdır. Dihlevî de buna katılmaktadır. Ancak Şah Veliyyullah bu zamanda müctehit şartlarını³¹¹ taşıyan kimsenin olmadığını söylemiş lakin ictihat kapısını da kapatmamıştır. Bundan dolayı halifeden talep edilen müctehitlik farklıdır. Şah Veliyyullah'a göre halife, Kitab, Sünnet, icma ve kıyas yoluyla elde edilen hükümleri tafsili delilleriyle bilmelidir.³¹² Çünkü hilâfet hüküm vermeyi, dini ilimleri canlandırmayı, iyiliği emretmeyi, aynı zamanda kötülükten nehyi gerektirir. Bunların tamamı ancak “müctehidin” elindedir.³¹³ Dihlevî bu görüşünü, Ebû Davut'ta geçen şu hadisle desteklemiştir:

³⁰⁷ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 90.

³⁰⁸ Dihlevî, *İzâle*, c. I, 91.

³⁰⁹ Dihlevî, *Huccet*, c. II, s. 1059.

³¹⁰ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 91.

³¹¹ Dihlevî'ye göre müctehit olmanın şartları: Tefsir ve Kıraat ilmini bilmek, hadisleri senetleriyle ve sahihini zayıfından ayıracak derecede bilmek, icmanın dışına çıkmamak için önceki Âlim'in görüşünü bilmek, Arap dili ve Belagatına hakim olmak, İstinbat metotlarını ve cem-te'lif yollarını bilmektir. Ayrıca Müctehit'in müstakil olması gerekmez mezhepleri taklit edebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 92.

³¹² Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 92.

³¹³ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 91.

الْفُضَاءُ ثَلَاثَةٌ: وَاحِدٌ فِي الْجَنَّةِ، وَاثْنَانِ فِي النَّارِ، فَأَمَّا الَّذِي فِي الْجَنَّةِ فَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَقَضَى بِهِ، وَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَجَارَ فِي الْحُكْمِ، فَهُوَ فِي النَّارِ، وَرَجُلٌ قَضَى لِلنَّاسِ عَلَى جَهْلِ فَهُوَ فِي النَّارِ

“Hâkimler üçtür biri cennette ikisi cehennemdedir: 1- Cennette olan hâkim hakkı bilen ve onunla hükmedendir. 2- Hakkı bildiği halde hükümde zulmeden hâkim ateştedir. 3- Cahillikle insanlar arasında hükmeden kimse ateştedir.”³¹⁴

3.6.8. Kureyş’ten Olmalı

Dihlevî Ehl-i Sünnet’in genelinin kabul ettiği gibi imam baba tarafından Kureyş’ten olmalı demektedir. Çünkü Hz. Ebû Bekir (r.a.) Ensar’ın hilâfet talebini “*İmâmlar Kureyş’tendir*”³¹⁵ diyerek vazgeçirdi. Ebû Hureyre’den ve Cabir’den rivâyet edilen *الناس تبع لقریش في هذا الشأن، مسلمهم تبع لمسلمهم، وكافرهم تبع لكافرهم*

“*İnsanlar bu konuda (Halifelikte) Kureyş’e bağlıdır.*”³¹⁶ Hadîsi yanında, İbn Ömer’den de bu konuda şu rivâyet ulaşmıştır: *لا يزال هذا الأمر في قریش ما بقي من الناس اثنين* “*Bu iş insanlardan iki kişi kalana kadar Kureyş’te devam eder.*”³¹⁷ Hadîs-i i şerîflerini görüşüne delil olarak getirir.³¹⁸

Şâh Veliyyullâh *Huccetullâhi’l-Bâliğa* adlı eserinde bu şartın başlıca hikmetlerini anlatır:

1- İslâm şeriatı Kureyş dili ve onların âdetleri üzere geldi. Şeriat belirlediği hadlerle ilgili kuralların çoğunu onların bildiği ve kullandığı şeylere dayandırdı.

2- Kureyş Rasûlullah’ın (s.a.v.) kavmiydi. Onun getirdiği dini korumak ve yüceltmekten başka asabiyetlerini yüceltecek daha büyük bir imkân yoktu. Bundan dolayı onlar hem dinin getirdiği görev bakımından hem de asabiyet bakımından şer’i hükümlerin uygulanması konusunda en liyakatli kimselerdi.

3- Halife olacak kimsenin kolayca itaat edilmesi için tanınıp nesep yönünden de üstün olması önemlidir. Çünkü nesebi olmayanı insanlar küçümser ve değersiz

³¹⁴ Ebû Davud, “Kitâbü’l-Ekziye,” 2.

³¹⁵ Ahmed, Müsned, c. XIX, s. 318, (H.No: 12307.)

³¹⁶ Buharî, “Menâkıb”, 2.

³¹⁷ Buharî, “Menâkıb”, 3.

³¹⁸ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 93.

görür. Nesebin güçlü olması için eskiden beri riyasette bulunan şerefli bir kavimden gelmesi, savaşlar yapmış, uğruna canını verecek insanları hâkimiyeti altında toplamış olması gerekir. Bu özelliklere o dönemde sahip olan Kureyş'in, Hz. Peygamber'in kendi kavimlerinden çıkmasıyla birlikte şerefleri zirveye ulaştı. Dihlevî bu görüşünü Hz. Ebû Bekir'in sözüyle desteklemiştir: “*Bu iş ancak Kureyş ile olur. Onlar yurt bakımından Arapların en ortasındadır.*”³¹⁹

Nesep konusunda Kureyş'ten olmayı yeterli gören Dihlevî, imâm'ın Haşimî kolundan gelmesinin şart olmadığını iki sebeple izah etmiştir:

1- İnsanların tereddüte kapılarak “Peygamber diğer hükümdarlar gibi davranıp mülkün ehl-i beytine tahsisini istemiştir” demelerini engelleyerek imanlarını korumak için böyle bir hüküm getirmemiştir. Bundan dolayı Peygamber(s.a.v.) Kâbe'nin anahtarını amcası Abbas'a (r.a.) vermemiştir.

2- Hilâfet makamı kendisine rızayı, saygıyı ve hilâfetine ittifakı gerektirirken, halife olanın da hükümleri tatbik etmesi ve dini esasları savunması gerekir. Bu şartları taşıyan bir kişiyi, bir kavimde bulması kolaydır. Ancak aile içinden bu şartları taşıyanın çıkması zordur. Bu illet fıkhıdaki, küçük köyün ürünü üzerine yapılan selem akdinin³²⁰ caiz olmayıp, büyük köyün üzerine yapılan selem akdinin caiz olmasındaki durum gibidir.³²¹

3.6.9. Okur-Yazar Olmalı

Dihlevî, bazı âlimlerin bu konudaki “*Hz. Peygamber okuma yazma bilmiyordu bu yüzden okuma yazma şart değildir*” şeklinde Nebi'ye (a.s.) yaptıkları kıyası, yanlış bir kıyas olarak değerlendirmiştir. Çünkü din işlerini yürütecek olan imâm'ın

³¹⁹ Dihlevî, *Huccet*, c. II, s. 1002.

³²⁰ Selem, paranın peşin, malın veresiye değişimini konu edinen satım türüdür. Selem akdinin caiz olmasının şartlarından birisi malın aşırı derecede daraltıcı niteliğe sahip olmamasıdır. Meselâ belli bir tarlanın ürününden veya belirli bir kasabanın ürününden olmak şartıyla yapılan selem ifa imkânsızlığına yol açacağından selemde muteber sayılmamıştır. Bkz. Bilal Aybakan, “Selem” *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVI s. 402-405. Hilâfetin de Haşimî koluna tahsisi durumunda bu işin ifası zorlaşacaktır.

³²¹ Dihlevî, *Huccet*, c. II, s 1002-1003.

okuma yazma bilmeden bu işleri yapması imkansızdır. Bundan dolayı Halife'nin okur-yazar olması şarttır.³²²

3.7. HALİFENİN AZLİ

Dihlevî'ye göre bu şartları taşımayan Halife'ye de tabi olunur. Halife, şartları taşımadığı halde otoriteyi sağlamışsa ve şeriate uygun hükümler veriyorsa ona tabi olmak fitneye sebep olmamak için zorunludur.³²³ Çünkü bu makama gelen birisini savaştan ve kargaşaya sebep olmadan azletmek mümkün değildir. Bu durumda daha büyük sorunlara yol açacağından maslahat gereği isyan edilmez.³²⁴ Dihlevî, zâlim halifeye başkaldırının fitneye ve yeryüzünde fesadın çıkmasına sebep olacağını kesin olarak görmüştür. Onun azliyle elde edilecek maslahat ise zannîdir. Kesin bir fitne varken zannî bir maslahat için halifeye isyan edilmeyeceğini ifade etmiştir.³²⁵

Ancak Dihlevî, küfür halinde yani müslüman olma şartının kalkması durumunda bu maslahatın ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Delil olarak Sahabenin Rasûlullah'a (s.a.v.), "Halifelîğe uygun olmayana kaşı savaşmak gerekli mi değil mi?" diye sordukları soruya karşı verdiği cevabı: "*Hayır aranızda namaz kıldıkları müddetçe...*"³²⁶ ve Rasûlullah'ın liyakatli emirlere itaat üzerine bey'at aldığı sırada, "*Ancak hakkında elinizde Allah'tan bir hüccet bulunan aşikar bir küfür görürseniz o başka*"³²⁷ hadis-i şeriflerini delil olarak getirir.³²⁸

Özetle Dihlevî, halifenin azlini sadece dinin esaslarından birisinin terk edilip küfre düşülmesi durumunda kabul eder. Ona göre böyle bir durumda halifeye karşı savaş açılması helaldir. Hatta ona karşı savaşmak vaciptir. Halifenin kâfir olmasından dolayı ona karşı yapılan bu savaşta Allah yolunda cihat etme halini alır.³²⁹

³²² Dihlevî, *İzâle*, c. I, .s. 93.

³²³ Dihlevî, *İzâle*, c. I, .s. 93-94

³²⁴ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 1003.

³²⁵ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 96.

³²⁶ Müslim, "İmâre", 65.

³²⁷ Müslim, "İmâre", 42.

³²⁸ Dihlevî, *Huccet*, c. II, s. 1003-1004.

³²⁹ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 1004.

3.8. HİLÂFET-İ HÂSSANIN ŞARTLARI

Hilâfet-i hâssadan maksat Hilâfet-i âmme'nin şartlarına ek olarak bazı şartları taşıyan, yüksek fitratlı, dürüst, istikamet üzere olan Müslümanların önderlerinin hilâfetleridir.³³⁰ Dihlevî *الْخِلَافَةُ بَعْدِي ثَلَاثُونَ سَنَةً* / *Benden sonra hilâfet otuz senedir*³³¹ hadisini delil olarak Hilâfet-i hassa dönemini otuz seneyle sınırlandırmıştır.³³² Dolayısıyla bu sürenin Hulefâ-i Raşid'inin hilâfet dönemine denk gelmesi sebebiyle hilâfet-i hâssadan murad, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelikleridir.

Bu konuyu uzun ve derinlemesine ele alan Dihlevî, kabul ettiği şartları âyet ve hadislerle desteklemiştir. Ortaya koyduğu şartlar Hulefâ-i Râşidîn'in faziletini ortaya koyması açısından önemlidir. Dihlevî, hilâfet-i hâssanın vasıflarını âyet ve hadislerden deliller getirerek açıklar. Hilâfet-i âmmeye ilâveten başka şartların olduğunu bu şartlarında tam ve mükemmel şekilde dört halifede bulunduğunu söylemiştir.³³³ Öncelikle hilâfet-i hâssanın sıfatlarından üç nükte vermiştir.

1-Peygamberler yüce bir fitrat ve erdem üzerine yaratılmışlardır. Peygamberlere verilen faziletler sebebiyle Allah'tan vahiy almaya uygun olmuşlar ve kendilerine âlemin riyâseti/önderliği verilmiştir. Nitekim âyet-i kerîmede: *“Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir.”*³³⁴ buyurmuştur.³³⁵ Ümmetin içinden bir grup üstün meziyetleri ile peygambere çok yakındır ve peygamberin halefleridir. Dihlevî bu grubun ümmetin diğerlerinden farkını şu benzetmeyle anlatır: *“Onların ümmet içindeki durumları çamurun, odunun ve taşın ulaşamayacağı, alamayacağı güneşten ışığını alan aynanın durumu gibidir. Çünkü hilâfet-i hâssa, bilgileri ve hadisleri tafsilatıyla açıklanmış olarak Hz. Peygamberden öğrendiler. Şeriatta da Peygamberin Halifeleri, sıddıklar, şehitler ve salihler olarak adlandırılmıştır.”*³³⁶

³³⁰ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 107.

³³¹ Tirmizî, “Fiten 48; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. IV, s. 272.

³³² Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 105.

³³³ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 106.

³³⁴ En'âm, 124/6.

³³⁵ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 106-107.

³³⁶ *“Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır.”* Nisa,4/69 âyet-i kerimesini görüşüne delil olarak getirir. Bkz. Dihlevî, *İzâle*, c. I, s.107.

2- Peygamberin hakiki halifeleri, ney çalan kişiye benzer. Neyden çıkan ses neyden değil onu üfleyen kişinin maharetiyle ortaya çıkar. Halifelerin yaptıkları işler de esasen onlardan değil peygamberden sâdır olmuştur. Peygamberin kemâlâta erdirmedeği görevleri ardından gelen Hulefâ-i Râşidîn'in tamamlaması Hz. Peygambere nisbet edilir. Dolayısıyla halifelerde nebînin uzuvları gibi olurlar.

3- Âdemoğlunun damarlarında hareket eden şeytan, hevâsına göre yaşayan insana hatalı kararlar verdirebilir. Dolayısıyla insanın seçtiği halifenin zulüm ve zorbalık üzerine bir yönetim sergilemesi muhtemeldir. Nitekim nice yöneticiler-Allah'ın korudukları hariç-dalâlet yolunu tutmuşlardır. İnsanın seçtiği halifenin zâlim olması ihtimaline rağmen halifesizlik daha büyük tehlikedir. Zâlim idâreci ihtimalinden insanların emin olması Allah'ın vaadi veya idarecilerin adâlet ve hakkâniyetli yönetimi için gerekli vasıfların tarif edilmesiyle mümkün olacaktır. Hilâfet-i âmme, adâlet ve ilim sahibi olanın hilâfetinden ibaretken hilâfet-i hâssa nas ve işaretlerin neticesinde ortaya çıkan hilâfettir.³³⁷

Dihlevî bu üç nükte ile hilâfet-i hassanın hilâfet-i ammeden farklı olduğunu ve gerekli olduğunu belirtmiştir. Dihlevî, bu ayrım ile hilâfet-i hassanın yani ilk dört halifenin tayinini ve görevlerini farklı bir boyuta taşımıştır. Dolayısıyla Nass ve nebevi işaretlerle sırasıyla kimler olduğu bildirilen hilâfet-i hâssanın vasıfları da farklıdır. Hilâfet-i âmmede bulunması gereken şartlara ilâveten hilâfet-i hâssada şu şartlar da bulunmalıdır:

3.8.1. Peygamber Dönemi Önemli Olaylara Tanıklık Etme

Dihlevî, İslâm tarihî açısından önemli olan hadiselerle şahit olmayı hilâfet-i hâssa için şart koşmuş ve bu olayları şöyle sıralamıştır: İlk muhacirlerden olmak, Hudeybiye sözleşmesine şahit olmak, Nur suresinin nüzulüne tanık olmak, Bedir'den Tebûk'e kadar yapılan savaşlara ve benzeri büyük hâdiselere tanık olmak gerekir.³³⁸

İlk muhacirlerden olmalı: Dihlevî, hilâfet-i hâssın ilk muhacirlerden olmasının şart olmasını Hac suresinin âyet-i kerîmeleriyle delillendirir. *“Onlar sırf “Rabbimiz Allah'tır” dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek,*

³³⁷ Dihlevî, *İzâle*, c. I, ss.110-111.

³³⁸ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s.111.

namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah'a varır.”³³⁹ Bu ayetteki: “Haksız yere yurtlarından çıkarılan kimseler.” ifadesinden bu kişilerin hicret edenler olduğu anlaşılmaktadır. Âyetin devamında ilk muhacirlerin özellikleri belirtilirken kendilerine egemenlik verilmesi durumunda iyiliği emredip, kötülükten alı koyacaklarının bildirilmesinden dolayı Dihlevî, hilâfet-i hâssanın ilk muhacirlerden olması gerektiğini söylemektedir. Dihlevî, ayet-i kerimedeki “yeryüzünde egemenliğim verilmesi” kısmını namaz kılanlara, zekât verenlere, iyiliği emredip kötülükten nehyedenlere önderlik ederler şeklinde tefsir etmiştir.³⁴⁰

Dihlevî, ilk muhacirlerin sıfatlarından iyiliği emretmeyi ve kötülükten sakındırmayı açıklarken “zikredilen bu sıfatlar Peygamberlerin ismet sıfatı mesabesinde” ifadesini kullanmıştır. Ona göre kötülükten sakındırmak cihat ederek sınırları korumak ve zulmü ortadan kaldırmakla mümkündür. İyiliği emretmekte, emniyeti sağlamak ve insanların kalplerini mutmaîn kılmakla olur. Yeryüzünde egemenlik verilen ilk muhacirler bu görevleri yapmakla mükelleftir. Allah'ın vadinin aksini yapmaları düşünülemez. Dolayısıyla bu vasıflara sahip olanlar Allah için yapacakları vazifelere kendilerini adarlar ve asla günaha yeltenmezler.³⁴¹

Hudeybiye sözleşmesine şâhit olma: “O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler.” Âyeti kerîmenin konuya delil oluşu şöyledir: Hz. Muhammedin yanında bulunanlar Hudeybiye'ye şâhit oldular, onların vesilesiyle din güçlenerek yayıldı. Dolayısıyla halifede bulunan bu sıfat, hilâfetten beklenen faydaların gerçekleştirilmesine inancı ve güveni pekiştirir. Ayrıca O, Hudeybiye'de bulunanlardan Allah'ın razı olduğuna ve ateşte yanmayacaklarına dair nasları ileri sürerek hilâfette Hudeybiye'de bulunma şartını kuvvetlendirmiştir.³⁴²

Nur suresinin inzâlinde hazır bulunmalıdır: “Allah, içinizden iman edip dünya ve âhîret için yararlı işler yapan kimselere vaad etti ki, kendilerinden öncekilere

³³⁹ Hac, 22/39-41.

³⁴⁰ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s.111.

³⁴¹ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s.112.

³⁴² “O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur.” (Fetih, 48/18.) “Bedir ve Hudeybiyeye katılanlara ateş dokunmayacaktır.” (İbn Mâce, “Zühd”, 33.) “Ağacın altında bana biat edenlerden hiç kimse ateşe girmeyecektir.” (Ebu Davud, Sünen, 58, Hadis No:4653.)

verdiği gibi onlara da yeryüzünde hâkimiyet verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir.”³⁴³ Dihlevî, âyet-i kerîme’de geçen “منکم” yani “içinizden” ifadesinden hareketle yeryüzünde hakimiyet verilecek olan kimselerin sadece surenin inzâlinde yaşayanlar olup tüm Müslümanların kastedilmediğini söylemiştir.. Neticede Allah, dinin hâkim olup güçlenmesini âyetin nüzülü esnasında hazır olanların gayret ve çalışmalarıyla gerçekleştireceğini vadettiğinden hilâfet için Nur suresinin inişi esnasında hazır bulunmak şarttır.³⁴⁴

Bedir ve Tebûk’e katılmış olmalı: Dihlevî Bedir ve Tebûk ashabının fazileti hakkın zikredilen âyet ve hadisleri delil getirerek hilâfeti hâssa için bu gazvelere katılımın şart olduğunu söylemiştir. “Andolsun Allah; Peygamber ile içlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tuttuktan sonra, sıkıntılı bir zamanda ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir.”³⁴⁵ âyeti kerîmesini ve “Cebrâil(as) Resûl-i Ekrem’e(sav) gelerek: İçinizde Bedir gazilerine nasıl bir önem veriyorsunuz? diye sordu. Peygamberde(sav): “Onları Müslümanların en faziletlisi kabul ederiz” buyurdu veya buna benzer söz söyledi. Cebrâil(as):“Biz de meleklerden Bedir Gazvesi’ne katılanları meleklerin en faziletlisi sayarız” dedi.”³⁴⁶ Şeklindeki hadîs-i şerîfi konu hakkında delil getirmiştir.

Ayrıca İlk Müslümanlardan olmayanların dolayısıyla bedir ehlinde de olamayanların hilâfetlerinin caiz olamayacağı görüşünü Hz. Ali tarafında yer alıp Muaviye’nin halifeliğini reddeden sahabenin sözleriyle pekiştirmiştir.³⁴⁷ “İbn Ömer’in Muaviye’yi murat ederek Hilâfet sen ve babanla İslâm adına savaşı sende daha layıktır.”³⁴⁸ Aynı şekilde Muaviye’nin hilâfetini caiz görmeyen Abdurrahman b. Ganm el-Eş’arî,³⁴⁹ Ebû’d-Derda ve Ebû Hureyre’nin Muâviye’nin elçisi olarak Hz. Ali’yi(ra) şûraya davet için gelmelerine kızarak onlara şöyle demiştir: “Muhacirlerin, ensarın, hicaz ve irak ehlinin Hz. Ali’ye biat ettiklerini bildiğiniz halde onu şûraya davet etmeniz şaşılacak iştir. Ona razı olan ondan razı

³⁴³ Nur, 24/55.

³⁴⁴ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s 113.

³⁴⁵ Tevbe, 9/17.

³⁴⁶ Buhârî, “Megâzî”, 11.

³⁴⁷ Dihlevî, *İzâle*, c. I, ss. 114-115.

³⁴⁸ Buhârî, “Megazi”, 29.

³⁴⁹ Muâz b. Cebel’in talebesi, sahabe ve tâbiîn devrinin tanınmış Şam ve Filistin fakihî.

olmayandan, ona biat eden ona biat etmeyenden daha hayırlıdır. Muâviye'nin hilâfeti geçerli değilken nasıl şurasına katılım olur. Ayrıca o ve babası Ahzap ehlindedir. Bunun üzerine Ebû'd-Derda ve Ebû Hureyre pişman oldular ve tevbe ettiler.”³⁵⁰

Dihlevî, sahabenin bu sözlerine ek olarak ilk Müslümanlardan olmaması³⁵¹ Bedir gibi büyük hadiseler Müslüman olarak tanıklık etmemesi vb. hilâfet-i hâssa şartlarını taşınamaması sebebiyle Muaviye'nin hilâfetini câiz görmemiştir.

3.8.2.Cennetle Müjdelene

Dihlevî, hilâfet-i hâssanın diğer şartı olarak cennetle müjdelene olmayı ileri sürmüştür. Ona göre Rasulullah'ın(sav): “*Falanca cennetlidir, onun akıbeti kurtuluş ve saâdettir.*” şeklindeki ifâdelerle müjdesine nail olan bir kimse hayatının son anına kadar saadet, takva ve iman üzere olacağından herhangi bir yoruma ve koşula ihtiyaç duymadan halife olma vasfını taşır.

Dihlevî cennetle müjdelenen Hulefâ-i Râşidîn'in hilâfet makamındayken vefat ettiklerini görevleri icâbı dâima göz önünde bulunmalarından dolayı sâlih, büyük günah işlemekten sakınan ve Allah'a itaat eden kimseler olduğunun zannı gâlip ile bilindiğini söylemiştir. Ehl-i Sünnete göre büyük günah işleyen tevbesinin makbul olduğu söylense de cennetle müjdelenen birisinin büyük günah işlemesi tasavvur edilemeyeceğinden böyle bir müjdenin zikredilmesi aldatmaca olur. Ancak Hz. Peygamberin kelâmında da aldatmaca olması düşünülemez. Çünkü dört halifeyi Hz. Peygamberin cennetle müjdelediği kişilerle ilgili hadisler, tevâtür derecesinde olup aksi bir görüşe ihtimal olmayan rivâyetlerdir.³⁵²

Dihlevî, Hulefâ-i Râşidî'nin cennetle müjdelendiğinin kesin delilleri olarak ilk muhacirler, Hudeybiye, Tebük ve diğer zorlu savaflara katılanlar hakkında zikredilen âyetlerde bahsedilen sıfatlar, Said b. Zeyd'in aşere-i mübeşşere hakkında ki rivâyetleri, Ebi Musa ve Câbir'den gelen rivâyetler ile Ebi Said el-Hudri ve İbn Mesud'un Şeyhain'in cennetle müjdelendiğini bildiren rivâyetleri zikretmiştir.³⁵³

³⁵⁰ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s 114-115.

³⁵¹ Mekke'nin fethiyle beraber Ebu Sufyan ve oğlu Muâviye Müslüman olmuştur. Bkz. Mehmet Şeker, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Emeviler*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, s.35.

³⁵² Dihlevî, *İzâle*, c. I, s.115.

³⁵³ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s.116.

Dihlevî, hilâfet-i hassa olmanın şartlarında “imam masum olmalıdır” şeklinde müstakil bir şart zikretmez. Ancak zikrettiği şartların içinde eğer bu şartı taşıyorsa günaha ve hataya düşmesi düşünülemez ifadelerini kullanarak dolaylı yoldan halifenin büyük günah işlemekten korunmuş olduğuna işaret etmiştir.

3.8.3. Ümmetin En Üst Tabakasından Olma

Rasulullah’ın ümmetin en üst tabakasından yani sıddıklar, salihler ve şehitlerden olduğunu bildirmiş olması gerekir. Ferâset sahibi ilham alan bir kişide sıddıklarla aynı seviyede olup sıddık tanımına dâhil olur. Bir kişi hakkında “ilham alıyor” denmesi onun cennetin en üst tabakasından olduğunu yani ümmetin en üstünlerinden olduğunu gösterir. İlham alan kimsenin düşüncesi vahye uygun olur aynı zamanda ilham alan kişinin ibadet ve Allah’a kurbiyeti diğer Müslümanlara göre daha eksiksizdir.³⁵⁴

Hilâfet-i hâssa için sıddıklardan, sâlihlerden, şehitlerden ve ilham alanlardan olmasının şart olmasıyla zâhiri hilâfet³⁵⁵ için gereken şartların yanında batînî hilâfet için gereken şartta yerine getirilmiş olur. Hz. Peygambere tamamen benzemiş olan bu üstün zümreden olanlar Allah’ın âyet-i kerîmelerde³⁵⁶ Peygamberle beraber olanlar için bildirdiği özelliklere de sahip olacağından hilâfet-i hâssa için gerekli vasıflara da sahip olacaktır.³⁵⁷

Dihlevî İlk dört halifenin bu üstün tabakadan olduğuna dair hadîs-i şerîfleri zikretmiştir. “*Rasulullah, Ebû Bekir, Ömer, Ali, Osman, Talha ve Zübeyr ile birlikte Uhud’un üzerindeydi. Kaya hareket edince Rasulullah şöyle dedi: Sakin ol ey Uhud! Senin üzerinde Peygamber sıddık ve şehitler var.*”³⁵⁸ “*Ey Ebû Bekir şunu iyi bil ki Ümmetinden ilk cennete girecek olan sensin.*”³⁵⁹ “*Benden sonra Peygamber*

³⁵⁴ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s.117.

³⁵⁵ Zâhiri hilâfetten kasıt sultanların hilafeti, bâtîni hilafetten kasıt ise Allah’ın veli kullarının halifeliğidir.

³⁵⁶ “*O, Allah’ın elçisi Muhammed’dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah’ın lutuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur.*” (Fetih, 48/29.) “*Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır.*” (Maide, 5/54.)

³⁵⁷ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 117.

³⁵⁸ Buhârî, “*Ashâbu’n-Nebî*”, 6.

³⁵⁹ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, c. VIII, H. No: 4652.

gelseydi o Ömer olurdu.”³⁶⁰ “Meleklerin hayâ ettiği kimseden ben nasıl hayâ etmem. Yani Hz. Osman.”³⁶¹

3.8.4. Peygamber Tarafından Görevlendirilme

Peygamberimizin tarafından hem sözlü hem de fiili olarak birçok defa yöneticilik görevi verilmiş olması gerekir. Peygamberin yöneticilik muamelesi farklı çeşitlerde olabilir.

Peygamber halife olmasını istediği kişinin hilâfeti hak ettiğini söyleyebilir ve ümmetinin yanında güzel muamelede bulunarak onun erdemlerini sayabilir. Ya da Hz. Peygamberimiz halife olacak kişi hakkında bazı karîneler yani belirtiler gösterebilir. Bu belirtileri Sahabe'den fakih olanlar anlar; “Eğer birisi halife olacaksa filan kimse olur.” derler. Mesela Peygamberimizin halife olacak kişiden razı olduğu halde vefât etmesi ya da halife olacak kişinin peygambere en sevimli kişi olması gibi. Nitekim buna benzer cümleleri ashap rivâyet etmiştir.

Peygamberimizin hayatında nübüvvetle ilgili işler konusunda kendisine mesuliyet verdiği kimseler halife olabilirler. İnsanlar onlara karşı güven duyarlar. Peygamberimizin Hulefa-i Raşidîn'in hallerini özellikleri ile beraber zikretmesine gelince (yani sözlü olarak hilâfetini belirtme mevzusuna gelince), Hulefa-i Raşidîn'in hilafeti hak ettiklerine dair birçok hadîs-i şerîf sahâbe tarafından rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamberin bu işaretleri hilafetin vesikası yani belgesidir.³⁶²

Dihlevî, Peygamberin bu beyanlarını, icazet alan birinin hadis rivayeti edebilmesi veya fetva verebilmesi, tıpkı zamanımızda ki hocaların talabelerinin içerisinde bir grubu seçip, onları kendilerinden sonra hocalık yapmaları için kendi yerlerine koymasına benzetmiştir. Nitekim Peygamberimiz hilafetin sahabeden büyük olanlar ve faziletli olanlar için olduğunu açıklamıştır. Örneğin bu hadislerden birisi Ebu Said el-Hudrî'nin şu hadisidir: “*Ümmetimin en merhametlisi Ebubekir'dir. Allah'ın dini üzere en kuvvetli olanı Ömer'dir. En hayâli olan Osman'dır...*”³⁶³ Bir diğer hadis ise Ali ve Huzeyfe'nin şu hadisidir: “*Eğer Ebubekir'i başınıza*

³⁶⁰ Tirmizî, “Menâkıb”, 48.

³⁶¹ Müslim, “Fedâilü Ashab”, 26.

³⁶² Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 120-121.

³⁶³ Tirmizî, “Menâkıb”, 33

getirirseniz onu güvenilir ve dünyadan yüz çevirmiş, ahirete yönelmiş olarak bulursunuz. Eğer Ömer'i başınıza getirirseniz onu güçlü ve güvenilir olarak bulursunuz. Ömer kendisini Allah hakkında kınayanın kınamasından korkmaz. Eğer Ali'yi başınıza getirirseniz (ki ben bunu yapacaklarını düşünmüyorum) onu yol gösterici bir rehber olarak bulursunuz. Sizi dosdoğru olan yola götürür.”³⁶⁴ Bir diğer hadisi şerif Ebu Saîd el-Hudrî'nin şu hadisidir: “Rasulullah dedi ki: Benden başka gökte iki veziri ve yeryüzünde iki veziri olan bir Peygamber yoktur. Gökteki iki veziri, Cibrîl ve Mikâil'dir Yeryüzünde ki iki vezirim ise Ebu Bekir ve Ömer'dir.”³⁶⁵

Peygamberimizin Hulefa-i Raşidin'in hilafetini fiili olarak belirtmesine gelince, bunun hakkında da birçok tevâtür derecesine ulaşan hadis vârid olmuştur.

Hz. Ebu Bekir'e yapılan fiili muâmeleler: Ömer bin Avf'ın kabilesine gittiği vakit namazı Hz Ebubekir 'in kıldırmasıdır. Ya da Tebuk gazvesinde Müslüman ordularının Medine'den çıkması esnasında Hz. Peygamberin, Hz Ebubekir'e orduyu teftiş etme ve namazı kıldırma görevi vermesidir. Peygamberimizin hastalığı zamanlarında namazı hazreti Hz. Ebubekir'in kıldırması, hicretin dokuzuncu senesinde ona hac emirliğini vermesi gibi benzer birçok görevler vermiştir.³⁶⁶

Hz. Ömer'e yapılan fiili muâmeleler: Hz. Peygamberin Hz. Ömer'i bazı gazvelerde komutan yapması ve Medine'de zekât toplama görevi vermesidir.³⁶⁷

Hz. Osman'a yapılan fiili muâmele: Hz. Peygamberin, Hz. Osman'ı Hudeybiye Barış Antlaşması'nda Mekke'ye elçi olarak göndermesidir.

Hz. Ali'ye yapılan fiili muâmele: Hz. Peygamberin Hz. Ali'yi Yemen'e emir tayin etmesi, kolay ve basit bir şekilde hükümlerin (yani yemeni sorunsuz bir şekilde yönetsin) diye Allah'a onun için dua etmesidir. Bu konu hakkındaki hadisler mana yönünden mütevâtirdir.³⁶⁸

³⁶⁴ Ahmed, Müsned, c. I, s. 419. H. No: 559.

³⁶⁵ Tirmizî, “Menkaap” 16.

³⁶⁶ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s.123-124.

³⁶⁷ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 124.

³⁶⁸ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 124-125.

3.8.5. Kur'an'daki Bazı Müjdelerin Halifenin Elinde Gerçekleşmesi

Şah Veliyyulah Dihlevî'ye göre Allah'ın Peygamberimize vadettiği bazı şeylerin halifenin elinde tamamlanması gerekir.

Dihlevî, diğer alâmetlere nazaran bu alâmetlerin halifelikten önce bilinmeyeceğinden ancak halife olduktan sonra anlaşılacağını söylemiştir. Örneğin iki beldenin fethi ve İslam'ın dünya kıtalarına yayılması Fetih suresi 29. ayette Peygamber Efendimize vaat edilmiştir. Ancak bu halifeler döneminde meydana gelmiştir. Bir diğeri ise Tevbe suresi 33. ayette İslam'ın; Yahudi, Hristiyan ve Mecusilere üstün geleceği işaret edilmesi ve bunun üç halife döneminde gerçekleşmesidir. Bir diğeri Maide suresi 54. ayette mürted kimsenin öldürülmesi hakkındaki hükümdür. Bu Hz. Ebubekir zamanında gerçekleşmiştir. Fetih suresi 16. ayette Fars ve Rum beldelerine toplu orduların gideceğine işaret edilmiş ve ilk üç halife döneminde meydana gelmiştir. Kıyamet suresi 17. Ayette mushaflarda yazılı Kur'an'ın cem edilmesi (toplu bir hale getirilmesine) işaret edilmiştir. Bu da ilk üç halife döneminde gerçekleşmiştir. Ve yine Kısradan sonra başka bir Kısra gelmeyeceği Kayser'den sonra başka bir Kayser gelmeyeceği ya da Kısra'nın hazinesinin ele geçirileceği hakkında vârid olan hadisler Fars ve Rum diyarlarının fethedileceğine işaret etmektedir. Bunlar halifeler döneminde meydana gelmiştir.³⁶⁹

3.8.6. Halifenin Sözü'nün Dinde Hüccet Olması

Dihlevî'ye göre halife'nin sözü dînî konularda delil niteliği taşımalıdır. Ancak bundan tüm Müslümanların halifeyi taklit etmesinin vacip olduğu anlamını çıkamaz. Ve yine Peygamberimizden gelen bir hadise yahut habere dayandırmaksızın bizzat halifenin kendi sözüne uyanın vacip olduğu anlamına da gelmez. Çünkü sorgusuz sualsiz kendisine itaatın vacip olduğu tek kimse yalnızca Hz. Peygamberdir. Bu sözden maksat halifenin sözünün menziletü beynel menzileteyn olması, iki durumun ortasında bulunmasıdır. Ne normal insan sözü gibi düşük seviyede ne de peygamber sözünün hüccet oluşu gibi yüksek mertebededir. İkisinin arasındadır.³⁷⁰

³⁶⁹ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 124-125.

³⁷⁰ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 124-126.

Dihlevî halifenin sözünün hüccet oluşunun peygamber sözü seviyesinde olmadığına üzerinde ısrarla durması, Şia'nın vahyin kesilmediği; imamlar ile devam ettiği görüşüyle karıştırılma endişesidir.

Detaylı olarak anlatacak olursak; peygamberimiz bir kimseye ismi ile hitâp ederek bir görev verdiği zaman tüm Müslümanlar ona tâbî olurlar onu emîr olarak kabul ederlerdi. Bu sıfat halifelerde de bulunmaktadır. Yani bu sebeple halifenin sözü hüccet sayılmaktadır. Bu hüccet sıfatı dört halifede her daim bulunmaktadır. Hüccet sıfatının dört halife de sürekli bir surette bulunmasının delili Nur suresinin 55. ayetidir.³⁷¹ Bu ayetten anlaşılacak üzere İslam dinini Allah Teâlâ kendileri için sağlamlaştıracaktır. İslam dininden razı olmanın yolu ise Hac suresi 41. ayette geçen hususlardır. “Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır.”³⁷²

Hulefâ-i Râşidîn'in sözünün hüccet olmasına dair hadîs-i şerîflerde şöyle geçmektedir: “Size benim ve benden sonra gelecek Râşit Halifelerimin sünneti (yani yolundan gitmeniz) gerekir.”³⁷³ “İbn Abbas kendisine bir soru sorulduğu zaman Kur'an'da varsa oradan cevapları. Eğer Kur'an'da bulamazsa Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem sünnetinden cevapları. Eğer sünnetde de bulamazsa Hazreti Ebubekir ve Ömer'den cevapları. Eğer o ikisinden de bulamazsa kendi görüşünü söylerdi.”³⁷⁴ İbni Abbas'ın bu tutumunu tahkik edecek olursak; deliller arasında bir çelişki bulunduğu bir delilin diğerine tercih edilmesi, tercih edilmeyen delilin yok sayılması anlamına gelmez. Bu haberi vâhidin meşhûr hadis ve icma ile çelişmesi anında terk edilmesi gibi de değildir. Fıkıh ilminin kaynakları içerisinde dereceler bulunmaktadır. Ve her bir derece için özel bir hüküm bulunmaktadır.³⁷⁵

³⁷¹ “Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vâdetti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır.” (Nur, 24/55)

³⁷² Hac, 22/41.

³⁷³ Tirmizî, “İlim”, 16.

³⁷⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 20.

³⁷⁵ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 127-128.

Dihlevî Bu konuda İmam Şafii'nin şu görüşünü de aktarmıştır: “*Kitap ve Sünnette bir şey bulunuyorsa, Kitap ve Sünnette geçeni duyan kimsenin mazereti geçersizdir, sadece orada geçene uyması gerekir. Eğer kitap ve Sünnette geçmiyorsa Peygamberin ashâbının sözlerine yahut ashâbından birisinin sözlerine bakarız. Daha sonra imamların (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman) sözlerine bakarız. Bunlardan bize en sevimli geleni taklit ederiz. İhtilafta da bir şey bulamazsak ihtilafta en yakın olarak işaret ettiği kitap ve sünnetten delile bakarız. Bu işaretle beraber olan söze uyarız.*” İlim derece derecedir: İlk derecesi kitap ve sünnet olduğu kesinleşendir. İkinci derecesi, kitap ve sünnette bulunmayan bir konu hakkında yapılan icmadır. Üçüncü derecesi, Hz. Peygamber'in(s.a.v) ashâbının bazısının söyledikleridir.(Bu maddeye karşı olan bir kimseyi bilmiyoruz.) Dördüncü derecesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ashabının ihtilafıdır. Beşinci derecesi ise bu derecelere yapılan kıyastır. Hâsılı kelâm Kitap ve Sünnet varken ilim, Kitap ve Sünnetten başkasından alınmaz. İlim en yüksekte alınır.³⁷⁶

3.8.7. Efdal Olma

Dihlevî, hilâfet-i hâssanın temel şartlarından birisi olarak, ümmetin en faziletlisi olmayı şart koşturmuştur. Çünkü ona göre ümmetin en faziletlisi olmayan kişinin hilâfeti, herkesi kuşatamayacağından kendisine itaat zor olur. Hz Muhammed'in ashâbı havâssu'l-Ümme'dir. Dolayısıyla onlar arasında hüküm verecek kişinin de ehassu'l Havâs olması gerekir. Bu hakikate rağmen insanların en efdali olmayanın halife olarak seçilmesi, ruhsat kabîlinden mümkündür. Fakat ruhsat, zaruret zamanları verilen bir izin olduğundan sağlam bir dayanağı yoktur. Dolayısıyla bu ruhsatı kullanmak, noksanlığı ifade edeceğinden çok fazla tercih edilmemesi gerekir.³⁷⁷ Halife olacak kişinin, dini kâim kılma özelliği olduğu için ümmetin en faziletlisi olması gerekir.

Dihlevî, hilâfet-i hâssanın efdal olması gerektiğini şu sebeplere bağlamıştır:

1-Halifeliği nübüvvete benzetmesi: Dihlevî, hilâfeti nübüvvete benzeterek nasıl ki nübüvvet makamına en üstün gelmesi gerekiyorsa, sadece dünyevî işlerle değil, dini işlerden de sorumlu olan halifenin de üstün olması gerekir.

³⁷⁶ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 128-129.

³⁷⁷ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 129.

2-Efdal olmayanın tayin edilmesi ihânettir: Bir topluluk içinde bir kişi seçilir de, içlerinde daha efdali varsa bu uygulama Allah'a, Rasûlüne ve müminlere ihânettir.

3-Sahabenin istişâre neticesinde efdale öncelik vermesi: Hz. Ebû Bekir'in ümmetin en faziletlisi olması sıfatıyla seçilmesi, efdal olmanın gerekliliğini göstermektedir.³⁷⁸

3.9. HALİFE OLMA YOLLARI

Halife'nin seçilmesi konusunda en büyük ihtilaf Şia ve Ehl-i Sünnet arasındadır. Ehl-i Sünnet temelde biatı yeterli görürken Şia bu konuda bir önceki imamın vasiyetiyle meşruiyetini kabul etmiştir.³⁷⁹ Dihlevî ise vasiyet de dâhil açıklayacağımız dört yoldan biriyle halife olanın hilâfetini kabul eder.³⁸⁰

3.9.1. Bey'at

Emir, Ulemâ, kadı ve ordu komutanı gibi önderlerin bey'at etmesiyle seçilir. Ona göre İslâm devletlerinin bütün ileri gelenlerinin orada bulunması ve bir kişi üzerinde ittifak etmesi gerekmez. Çünkü bu imkânsızdır. Müslümanların durumuyla ilgili görüş sahibi olan bu kişilerin bey'at noktasına ulaşımı kolay olanlarının bey'at etmesi yeterlidir. Ancak az sayıdaki birkaç kişinin bey'atı geçersizdir. Dihlevî bu konuda Hz. Ömer'in verdiği hutbedeki şu sözünü aktarır: “*İstişare edilmeden kendisine biat edilen adama ve ona tabi olanlara fitne, savaş çıkar diye biat edilmez*”³⁸¹ Nitekim Hz. Ebû Bekir de bu şekilde hilâfet makamına gelmiştir.³⁸²

3.9.2. İstihlaf

Mevcut halifenin kendisinden sonraki halifeyi vasiyet etmesidir. Mevcut halifenin âdil olması gerekir. Halife seçilecek olanın da halifelik şartlarına hâiz

³⁷⁸ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 129-130.

³⁷⁹ Hızır Murat Köse, “Siyaset”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 294.

³⁸⁰ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 105.

³⁸¹ Buhârî, “Hudud”, 32.

³⁸² Dihlevî, *İzâle*, c. I s. 94; Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 1003.

olması gerekir. Bu şartların gerçekleşmesi durumunda halkın bu halifeye itaat etmesi ve onu kendilerine imam kılması gerekir. Nitekim Hz. Ömer'in halifeliği bu yolladır.³⁸³

3.9.3. Şûrâ

Dihlevî bu yöntemi mevcut halifenin bir heyet seçip, vefatından sonra bu heyetin aralarında istişare ederek içlerinden razı olduğu kişiyi ittifakla Halife tayin etmesi olarak ifade etmiştir. Bu heyet, vefat eden halife tarafından seçilmelidir. Başka bir heyetin seçtiği halife meşru değildir. Nitekim Hz. Ömer altı³⁸⁴ kişiyi seçti ve Abdurrahman b. Avf'ın başkanlığında Hz. Osman halife seçildi.³⁸⁵ Dihlevî, Hz. Ali'nin hilâfete geçişinin bu başlık altında değerlendirilebileceğini söylemiştir.

3.9.4. İsti'la

İsti'la, halifenin vefatından sonra halifelik şartını taşıyan birisinin bey'at ve istihlâf olmadan halkın isteğiyle, ya da halkı zorlayarak ve savaşarak halifeliğe kalkışmasıdır.³⁸⁶ Râşit halifelerden sonra Halife olanlar genelde bu yolla başa geçmiştir.³⁸⁷ İsti'la ile halife olana itaat etmek gerekir. Bu iki türdür: halifelik şartlarını taşıyan, sorunları harama başvurmadan sulhla çözen bir halife başa gelirse ona itaat etmek gerekir. Hz. Muaviye'nin Hz. Ali ve Hz. Hasan'dan sonraki hilâfeti bu şekildedir. Diğer türü ise halifelik şartlarını taşımayan ve sorunları haram işleyerek çözenin halife olmasıdır. Buna da halkın zarureten itaat etmesi gerekir. Abdulmelik b. Mervan ve Abbâsiler'in ilk halifelerine itaat zarûreten olmuştur.³⁸⁸

³⁸³ Dihlevî, *İzâle*, c. I s. 94; Dihlevî *Huccet*, c. I, s. 1003.

³⁸⁴ Osman b. Afvan, Ali b. Ebi Talib, Zübeyr b. Avvam, Said b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Osman" *DİA*, İstanbul, 2007 c. XXXIII, s. 438.

³⁸⁵ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 95.

³⁸⁶ *Dihlevî, İzâle*, c. I, s. 95.

³⁸⁷ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 1003.

³⁸⁸ Dihlevî, *İzâle*, c. I, s. 95.

3.10. ŞEHİR YÖNETİMİ VE HÜKÜMDARLAR

Dihlevî Hücetullâhi'l Bâliğa adlı eserinde siyâsetü'l medîne (şehir yönetimi ve sîratü'l mülûk (melik-hükümdar) başlıklarıyla siyaset anlayışıyla alakalı bize önemli bilgiler vermiştir. Dihlevî, hilâfet meselesinden ayrı olarak zikrettiği bu bölümde hükümdarın vasıfları, görevleri ve sorumlulukları hakkındaki hususlardan bahsetmiştir. Hükümdarlar başlığını hilâfetten ayrı bir bölümde ele alsada hükümdarların tek bir halifeye bağlı olmasının zorunlu olduğunu zikretmesi hilâfet meselesinin içinde değerlendirilmesi gerektiği göstermektedir. Halifeye bağlı hükümdarların vasıf ve sorumluluklarını aktaracağımız bu başlıkta cüz-ü (hükümdar) zikrederek kül (halife) hakkında bilgilere sahip olmaya çalışacağız.

3.10.1.Şehir

Dihlevî, şehri şöyle tarif etmiştir: *“Birbirine yakın, aralarında muamelelerin sürdüğü ve çeşitli evlerde oturan insanlardan müteşekkil yerleşim birimidir.”*³⁸⁹ Şehri, hükmen tek bir şâhıs olarak kabul eden Dihlevî, çeşitli birimlerden oluşması sebebiyle çözülme ve bozulmaların oluşabileceğini yani hastalanabilmelerinin kaçınılmazdır olduğunu söylemiştir. Toplum için daha uygunu varken onun yerine mevcut durumunun devam etmesi hastalıktır. Birçok bozulmaların ortaya çıkabileceği şehirlerde toplumun ekseriyeti tarafından bir hükümdarın seçilip şehri idare etmesi bir zarurettir.³⁹⁰ Şehirde meydana gelebilecek bozulmalar ve sebepleri şunlardır:

1-Kötü ruhlu kimselerin bir araya gelerek bozgunculuk yapmaları: Bu kimseler çeşitli maksatlarla bir araya gelerek bozgunculuk yaparlar. İnsanları haraca bağlayıp ellerindeki malları almak, şehir halkına öfke ve nefretle zarar vermek, yönetimi ele geçirmek gibi maksatlarla toplumun düzenini bozarlar. Bunlara karşı toplanıp savaş açmak zorunludur.

2-Zâlim kimselerin bireysel olarak bozgunculuk yapmaları: Bu kişiler öldürme, yaralama, darp, yol kesme, aileye, kızlara musallat olma, malları açıktan ve gizli olarak gasp etmek suretiyle insanlara zarar verirler.

³⁸⁹ Dihlevî, *Huccet*, I, s. 132.

³⁹⁰ Dihlevî, *Huccet*, I, s. 132.

3-Fitne çıkararak düzenin bozulması: Zehir, sihir, büyü gibi işlerin yapılması, halkın idarecilere, kölenin efendisine, karının kocasına karşı ayaklanmasına sebep olacak davranışlarda bulunulması toplumun düzenini bozar.

4-İhtiyaçların meşru yollar yerine gayr-ı meşru yollarla giderilmesi: Livata, sevicilik, hayvanlarla cinsî ilişki gibi kötü alışkanlıklar kişiyi meşru olan nikâhtan alıkoyarak kadının erkekleşmesine, erkeğin kadınlaşmasına yol açarak toplumu fesada uğratar.

5-Zararlı muameleler: Kumar, riba, rüşvet, ölçü ve tartıda hile, malın kusurunu gizleme, ihtikâr, pazarlık kızıştırma gibi muameleler iktisâdi düzeni bozarak toplumun fesadına sebep olur.

7- Akitlerden doğan husumetler: Tarafların anlaşmayı kabul etmedikleri kendi açılardan haklı olduklarını iddia ettikleri anlaşmazlıklardır. Böyle durumlarda beyyine (iki Şâhit), yemin, yazılı belge gibi herkesin kabul edebileceği unsurları devreye sokarak anlaşmazlıkları gidererek toplumun düzeninin bozulması engellenebilir.

8-Meslek erbâblarının eksikliği ve görevlerini hakkıyla yapmamaları: Halkın bedevileşmesi, zaruri işler hariç başka mesleklere yönelmemeleri veya mesleklerini başka şehirlerde icra etmeleri toplumun düzenini bozar. Çiftçilik, askerlik, tüccarlık gibi mesleklerin ihtiyaca binaen topluma dağılması gerekirken oran gözetilmeksizin toplumun çoğunluğunun asker olması veya ziraata yönelmesi şehre zarar verir.

Tüccarların ve şehir halkının yabancılara karşı iyi davranmamaları, ziraatçıların tarlalarını boş bırakmaları, güzel yazı, hesap, tarih, tıp gibi meslekler için yeterince eleman yetiştirilmemesi toplumun düzenini bozar.

9-Yırtıcı hayvanlar ve haşeratlar: Şehri bu zararlı hayvanlardan korumak elzemdir. Bunlardan korunmak için şehri kuşatan ribatlar, kaleler, surlar yapmak gerekir.

10- Su gibi zaruri ihtiyaçların yokluğu: Şehrin düzeni için kuyular açılıp, nehirlerle ulaşımı sağlayıp hayatın devamı için zaruri olan suyun topluma ulaştırılması gerekir.³⁹¹

³⁹¹ Dihlevî, *Huccet*, c. I, ss. 131-134.

Dihlevî, genel olarak şehrin düzenini bozacak unsurları zikrettikten sonra kendi yaşadığı dönemi göz önünde bulundurarak ülkelerin harap olmalarının sebeplerini iki maddede özetlemiştir:

1-Devlet hazinesine üşüşmek: Hazineye hakları olan asker, idareci, ilim adamları gibi devlet memurlarının geçimlerini hazine üzerinden sağlaması veyahut hazine üzerinde tasarruf sahibi kimselerin şair(sanatçı), dilenci, zahit gibi kimselere hazineden para vermesi sonucu hazinenin üzerine ve topluma büyük bir yük olmaktadır. Bu kesimlerin yük olmasının sebebi topluma yarar sağlamak yerine geçimlerini sağlamak için devletin kadrolarını işgal etmeleridir. Topluma faydalarının dokunması gerekirken görevlerini hakkıyla yerine getirmediği için şehir hayatını zehir ederek halk üzerinde büyük yük olmaları ülkelerin harap olmasının birinci sebebidir.

2-Ağır vergilerin konulması: Çiftçilere, esnaflara ve farklı meslek gruplarından talep edilen ağır vergiler, gönüllü yapılan bu işlerin zamanla yapılamayacak düzeye gelmesine sebep olur. Dolayısıyla artan vergi yükü sebebiyle bu meslekleri yapan küçük insanların mesleklerini bırakmalarına kuvvetli ve büyük iş yapanların vergi kaçırmasına veya isyan çıkarmasına sebep olur. Yapılması gereken ödenebilecek vergilerin talep edilerek şehri imar etmektir. Vergilerin çoğunluğunun gittiği güvenlik harcamaları için asayiş sağlayacak yeterli kadar personelin bulundurulmasıyla vergi yükünün azaltılması gerekir.³⁹²

Dihlevî tespit ettiği sorunların ve çözüm önerilerinin günümüz dünyasında da güncelliğini koruması kayda değerdir. Ayrıca Dihlevî'nin yaşadığı dönemde siyasi olaylara kayıtsız kaldığı yönünde ki eleştirileri bu görüşleriyle geçersiz kılmaktadır. *Huccetullâh'l Bâliğa*'da buna benzer görüşleriyle onun siyasi ve sosyal sorunları tespit ve bunlara karşı belirttiği çözümlerle onun iyi bir gözlemci olduğunu en nihâyetinde olaylara karşı kayıtsız kalmadığını göstermektedir.³⁹³

³⁹² Dihlevî, *Huccet*, c. I, s.134.

³⁹³ İlhan, *Şâh Veliyyullâh Dihlevî'nin Kelâmî Görüşleri*, s.9.

3.10.2.Hükümdarlar

Dihlevî'nin "mülûk" ibaresiyle konu edindiği kavramı hükümdar olarak çevirdik. Hükümdardan kastı halife olmayan ancak; bir halifeye bağlı olması kâmil bir yönetim için zorunlu olan şehrin lideridir. Eserlerinde halifede olması gereken vasıfları zikreden Dihlevî, halifeye bağlı olan hükümdarların vasıflarını da belirtmiştir. Bu vasıfları iki madde halinde toparlamaya çalışacağız.

1-Beden ve soya dair vasıfları: Akıllı, ergen, hür, işitme, konuşma, görme sorunu olmayan, kendinde ve kavminde bir şerefsizlik taşımayan, sanki görüp işitmiş gibi kişiler hakkında bir kanaate sahip olacak kadar zeki olan birisi olmalıdır.

2-Karakter ve ahlâkına dair vasıfları: Güzel ahlaka sahip olmayan yönetici şehir üzerine yük olur. Cömert, affedici, yumuşak huylu, hikmet sahibi, cesur, ileri görüşlü, halkına karşı sevgisini ölçülü gösteren, halkı sömürme kaygısı olmayan birisi olmalıdır.³⁹⁴

Ayrıca bu vasıflara sahip birisi hükümdar olduktan sonra kendisi gibi birisinin bulunmasının mümkün olmadığı fikrini halkta yerleştirecek girişimlerde bulunmalıdır. Hükümdar bunu başardığı takdirde halk, psikolojik olarak onun içlerinden çıkabilecek en faziletli kişi olduğuna inanarak ona saygıdan dolayı titreyecek ve teslimiyet gösterecektir.³⁹⁵

Bu hükümdarların bir halifeye bağlı olması kaçınılmazdır. Kendi şehrinde bağımsızlığını kazanan hükümdar vergiler toplayarak güçlenir. Eğer adaletten ayrılarak zulme sapar, diğer şehirler üzerinde de hüküm sürmek için harekete geçerse mal, toprak sevdası ve birbirlerine karşı haset, kin sebebiyle savaşımaya başlarlar. Çoğu hükümdarın yaşadığı bu durumlar sebebiyle zayıflayan hükümdarlar egemenliklerini devam ettirebilmek için saltanatının sarsılması imkânsız gibi görünen güçlü, tek bir halifenin etrafında toplanmaları zorunlu olur.³⁹⁶

³⁹⁴ Dihlevî, *Huccet*, c. I, ss.135-137.

³⁹⁵ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s.136.

³⁹⁶ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 143.

3.10.3.Hükümdarların Yardımcıları

Dihlevî, hükümdarların bahsedilen görevleri tek başına yapmasının mümkün olmayacağından her görev için yardımcılara ihtiyaç duyulacağını söyler. Halifede veya hükümdarlarda aranan şartlar kadar ağır olmasa da yardımcılar içinde bazı genel şartları zikreder. Bunlar:

1-Güvenilirlik

2-Kendisine verilen görevi yapabilecek yeterlilikte olmalı,

3-Hükümdarın sözünü dinlemeli, samimi davranıp yeri geldiğinde önerilerde bulunmalı.³⁹⁷

Bu şartların bulunmadığı durumda yardımcı azledilmelidir. Hükümdar, ehliyet ve liyakat yönünden yetersiz olmasına rağmen yardımcısını görevden almazsa ülkesine ihanet etmiş ve kendi bindiği dalı kesmiş olur. Azli zor olacak, akrabalık sebebiyle hükümdarlık üzerinde hak iddia edebilecek kimseler azledilmeleri durumunda sorunlara sebebiyet vereceğinden (şartları taşısa da) yardımcılığa getirilmemelidir.³⁹⁸

Hükümdarın yardımcıları üç türdür:

1-Muhaliflerin kötülüklerinden muhafaza edenler: Bu yardımcılar insanın bedenine nispetle silah tutan eller gibidir.

2-Şehir işlerini yönetmekle görevli olanlar: Bu yardımcılar insana nispetle tabii kuvvet mesabesinde dir.

3-Müşâvir durumunda olanlar: Bu yardımcılar da insana nispetle akıl ve duyular gibidir.³⁹⁹

3.11.4.Hükümdarın Beş Temel Yardımcısı

Dihlevî, hükümdarın yardımcılarının sayısının ihtiyaca göre değişebileceğini söylemiştir. Ancak beş temel yardımcısı mutlaka olmalıdır.⁴⁰⁰

1-Kadı

³⁹⁷ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 139.

³⁹⁸ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 139.

³⁹⁹ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 139.

⁴⁰⁰ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 141.

Kadı olmak için bazı şartlar aranır bunlar: Hür olmak, erkek olmak, akıl-bâliğ olmak, yeterli olmak, insanların aralarında yaptığı muameleleri bilmek, hile ve düzenbazlıklardan haberdar olmak, yerine göre yumuşak ve katı davranabilme meziyetine sahip olmak.⁴⁰¹

Kadı görevini yerine getirirken iki hususa dikkat etmelidir.

1-Durum tespitini iyi yapmalıdır. Davanın konusu; akit, zulüm veya aralarında daha önce geçen bir şeydir.

2- Dâvâcı ve dâvâlinin isteklerini iyi tespit etmeli, delilleri bu tespite göre toplayarak isabetli kararlar verebilir.

2.Ordu Komutanı

Komutan, harp için hazırlık ve planlar yapmalı, askerlerinin cesaretini artırabilecek meziyetlere sahip olmalı, askerlerini iyi tanıyıp görev dağılımını en şekilde yapmalı, düşmanların hilelerini bilmeli, casuslar görevlendirip tuzaklardan haberdar olmalıdır.⁴⁰²

Dihlevî, hükümdarın ordu siyasetinin becerikli bir at terbiyecisinin tavrına benzemesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁰³ Orduyu yöneten komutanın askeri hiçbir zaman kendi haline bırakmadan askerin ihtiyaçlarını bilerek terk etmesi veya yapması gerekenleri tespit etmesi gerekir.⁴⁰⁴

3-Şehir Yöneticisi

Şehir yöneticisi, tecrübeli, yönettiği bölgeyi tanıyarak yararlı ve zararlı olabilecek işleri bilen, haksızlığa karşı her şartta(işleri görüldüğünde veya çıkar sağladıkları durumda) susmayacak bir kavme mensup birisi olmalıdır.⁴⁰⁵

4.Vergi Tahsildarı

⁴⁰¹ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 141.

⁴⁰² Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 141.

⁴⁰³ At terbiyecisi atı; rahvan, tırıs, dörtnala gitmeyi yeri ve zamanında yaptığı müdahalelerle öğretir. Terbiyeci, atın serkeşlik yaptığı zamanlarda azarlama, kırbaçlama gibi uyarılarla disipline eder. Bir süre sonra atın yapması gerekenler meleke haline geleceği için terbiye etmeye gerek kalmaz. Hükümdar da ordu siyasetiyle askerlerinin eğitimini bu şekilde yapıp gerekli refleksleri kazandırmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 140.

⁴⁰⁴ Dihlevî, *Huccet*, c. I, s.140.

⁴⁰⁵ ed-Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 141.

Vergi tahsildarı, kimden ne kadar vergi alınacağını bilen hak sahiplerine ulaştırma usullerine vakıf birisi olmalıdır.⁴⁰⁶

Vergi politikası, halkın yaşamını zorlaştırmayacak ve gerekli ihtiyaçları da karşılayacak şekilde olmalıdır. Vergiler zenginlerden alınmalıdır. Ancak her maldan vergi alınmamalı artıcı ve çoğaltıcı özelliği olan ürünlerden alınmalıdır.⁴⁰⁷

5.Hükümdarın Maaşını Temin Eden Vekil

Hükümdar devler işlerini takip edeceği için geçimini sağlayacak ayrı bir işle meşgul olamayacaktır. Dolayısıyla hükümdarın geçimini ve özel işlerini takip edecek bir kişi vekil olarak bu işleri üstlenir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ ed-Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 141.

⁴⁰⁷ ed-Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 140.

⁴⁰⁸ ed-Dihlevî, *Huccet*, c. I, s. 141.

SONUÇ

İnsan, tabiatı itibariyle sosyal bir varlıktır ve zorunlu olarak toplum içinde yaşar. İnsanın topluluk içinde yaşaması bazı kurumların varlığını zorunlu kılar. İşte bu kurumların başında toplumu idare eden, işlerini düzenleyen bir idarecinin varlığına ihtiyaç duyulur. Bu kurumun İslâm dinindeki en üst karşılığı halifeliktir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra başlayan imâmet-hilâfet tartışmaları, bu zarûri kurumun hayâtiyetine bir delil teşkil etmiştir. Hz. Ali (r.a.) dönemi ile sonrasındaki hâdiseler bölünmelere ve mezhep kimliklerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hilâfetin, keyfiyeti ve boyutlarıyla da hiç bitmeyecek olan bu tartışma, günümüzde de sıcaklığını korumuştur. Ümmet-i Muhammed'in kardeşliğinin, birlik ve beraberliğinin önündeki en büyük engel olarak karşımızda duran bu tartışmanın sebebi, Şia'nın ilk üç halifeye, Hz. Âişe ve sahabeye karşı kabulü mümkün olmayan bir tavır sergilemesidir. Şia'nın bu tavrına karşılık Ehl-i Sünnet âlimleri Raşit Halifelerin faziletine ve imâmetlerinin hak olduğuna dair pekçok eser kaleme almıştır.

Şîi nüfusun yoğunluğu sebebiyle imâmet-hilâfet meselesi Hindistan'da da âlimler tarafından tartışılmıştır. Hindistan'da Müslümanlarının %12 civârı Şîi'dir. Bu da 182 milyonluk Müslüman nüfusu olan Hindistan'da 22 milyona karşılık gelmektedir. Hindistan tarihî içinde bölgedeki Ehl-i Sünnet âlimlerinin gayretleri olmasaydı belki de bu oran çok daha fazla olacaktı. Son üç asırda bu âlimlerden belki de en yüksek etkiye sahip olanı Şah Veliyyullah ed-Dihlevîdir.

Şâh Veliyyullâh "*İzâletu'l Hafâ*" adlı eseriyle Hindistan bölgesinde Ehl-i Sünnet'i güçlendirmiş ve Şia'nın yayılmasını yavaşlatmıştır.

Ehl-i Sünnet'in geneli Hulefâ-i Râşidinin seçimi hakkında 'ictihâdî olarak gerçekleşmiştir' derken Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî ictihatla değil nasla belirlenmiştir demiştir. Ancak onun 'nasla tayin' fikri ile Şia'nın nasla tayini arasında fark vardır. Şia, sert bir şekilde ilk üç halifeyi reddederken Dihlevî, ilk dört halifeyi kendi dönemlerinin efdali olarak kabul etmiştir.

Dihlev'nin hilâfet anlayışını özetleyecek olursak:

1-Halife olmanın şartlarını ve halifenin görevlerini tüm hâlifeleri bir kabul eden genel anlayışın aksine halifeleri iki kısma ayırarak ele almıştır.

2-Hilâfet-i âmmeden olmanın şartları ve görevleri klasik Sunnî anlayışın oluşturduğu çerçeveye hemen hemen aynıdır.

3-Hilâfet-i hassadan olmanın şartları ve görevleri konusunda Sunnî anlayış ile belirgin farklar vardır. Hilâfet-i hâssa, ilk dört halifenin dönemi olan Hz. Muhammed'in(sav) vefatından sonra ki otuz senelik dönemi kapsar. İlk dört halife ve sıraları Ehl-i Sünnetle aynıdır. Farklar dört halifenin şartları ve görevleri konusundadır. Buna göre;

- a- Hulefâ-i Râşidî'nin efdalliğini kabul etmek fıkıh meselesi değil itikâdî meseledir. Bu cümlesiyle Ehl-i Sünnetin hilâfına bir görüş bildirmiştir.
- b- Hilâfet-i hâssa, İslâm'ın tamamlayıcısı konumundadır. Peygamberin tamamlayamadığı görevler olduğunu bu görevlerin Hulefâ-i Râşidî'nin elinde tamamlanacağını şu teşbih ile anlatır: Peygamberin hakiki halifeleri ney üfleyen kişiye benzer. Neyden çıkan ses neyden değil onu üfleyen kişinin maharetiyle ortaya çıkar.
- c- İlk dört halifenin görevleri İslâm'ı tamamlamak olduğu için seçimleri sahabenin içtihadına bırakılmamıştır. Dihlevî, Hulefâ-i Râşidî'nin isimlerinin levh-i mahfuzda yazıldığını, Kur'an'da mücmel ayetlerle inzal edildiğini, bu inzal edilen mananın da Hz. Peygamber'e bazen rüya ile bazen de feraset yoluyla tafsîl edildiğini söyleyerek, nas ile tayinin nasıl olduğunu açıklamıştır. Müteâhhir Eş'âri'lerin bu konudaki düşüncesinin "hilâfetin nasla değil içtihatla olduğu" yönünde olmasına rağmen, kendi görüşünün bunun hilafına olduğunda açıkça zikrederek ilk dört halifenin tayini konusunda Ehl-i Sünnetten farklı görüş belirtmiştir. İlk dört halifenin seçiminde sahabenin izlediği bey'at, istihlâf ve şûra yollarını, dolayısıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'ın hilâfetlerini kabul ederek Şia'dan ayrılmıştır. Hilâfeti ayet ve hadisler ile delillendirme çabasıyla da Şia'nın usûlüne yaklaşmıştır.

- d- İlk dört halife cennetle müjdelenmiştir. Dolayısıyla cennetle müjdelenenin günah işlemesinin mümkün olmayacağını söyleyerek, Şia'nın "İmamlar masumdur" söylemine yakın bir anlayış sergilemiştir. Ancak önceden aktardığımız şekilde ilk dört halifeye vasıf olarak ismet yakıştırması yaparken halife masum olmalıdır gibi müstakil bir şart getirmez.
- e- İlk dört halifenin nass ile tayin edildiğini ve günahlardan berî olduğunu hilâfet-i hâssanın şartı olarak değil, vasfı olarak belirtmiştir.
- f- Halifenin sözü hüccettir demiştir. Ancak kastını, Şia'nın imamlar vahiy almaya devam eder anlayışıyla karışmayacak şekilde açıklamıştır. Şia'nın "imamın söylediği tartışmasız kabul edilmek zorundadır" anlayışını kesin bir dille reddetmiştir. Ona göre halifenin sözü "el- menziletü beyne'l menziletyn"dir. Yani ne normal insan sözü seviyesi gibi düşük ne de peygamber sözü gibi kesindir.

Dihlevî'nin bu görüşlerini yaşatan kurum ve kuruluşlar günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu kurumlar Hindistan'ın genelinde etkili olan en büyük kurumlardır. Onun görüşlerine en yakın hareket eden kurum Dihlevî'nin oğlu Şâh Abdulaziz'in öğrencisi Seyid Ahmed Birelvî'nin faaliyete geçirdiği Birelvî hareketidir. Birelvî Şii'lerin görüşlerini reddeden bir yapıda faaliyetlerini sürdürmüş, kurduğu Tarikat-ı Muhammediyye ile bölgede fikirlerini hızla yaymıştır. Hindistan'ın en büyük hareketleri olan Diyobendiye, Aligarh, Nedvetu'l-Ulema, Dihlevî'nin etkilediği diğer başlıca kurumlardır.

Bölge açısından siyâsi istikrarsızlığın ve çekişmelerin olduğu zorlu bir dönemde yaşamış olan Dihlevî, sorunları tespit etmiş ve çözüm önerilerini sunmuştur. Devleti veya bir şehiri yönetecek kişide olması gereken özellikleri belirlemiş, devletin kurumsallaşması ve işleyişinin verimli olması için en üstten en alta kadar olması gereken kademelerini tespit etmiştir. Ayrıca bu kademelerde görev alacak kişilerin yapması gerekenleri ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Devlet yönetimi ile ilgili onun ilmî derinliğinin yanında iyi bir gözlemci olduğunu, etrafında olup bitenlerden haberdar olup çözüm önerileri sunarak aksiyoner bir kişiliğe sahip olduğunu göstermiştir.

Hulâsa Dihlevî'nin hilâfet anlayışı Ehl-i Sünnetle aynı çizgide olup, Şia karşıtı bir tutum sergilemiştir. O, hilâfet şartları konusunda modernist-yenilikçi akımın aksine, bu konudaki âyet ve hadisleri tutarlı bir şekilde aktararak geleneğe bağlı bir anlayış ortaya koymuştur. Onun fikilerinin bölgenin mezhep kimliğinin oluşmasında etkili olmuştur.

Ayrıca Dihlevî, Şîî ve Sünnî kesimi tatmin etmeye ve uzlaştırmaya çalışan çaba içinde olduğu düşüncesi gerçeği yansıtmamaktadır. Dihlevî *İzâle'nin* birçok yerinde Şia'yı eleştirmi ve görüşleri açıkça reddetmiştir. Zaten onun uzlaştırma gibi bir çabası da olmamıştır. Eseri yazma maksadını mukaddimesinde “Şia'nın yayılmasını engellemek için yazdım” diyerek açıkça belirtmiştir.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ahmet, “Hâriciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikâdîleştirilmesi” *AÜİFD*, sayı XXXI, 1989.

Akün, Ömer Faruk, “Bâbü” *DİA*, c. IV, 1991.

Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Nihal*, Mısır, 1318.

Âmidî, Seyfuddin Ali b. Muhammed b. Sâlim , *Ebkârul Efkar fi Usûli'd- Dîn*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 2003.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, I-XXX, İstanbul (t.y.)

Aydın, Ahmed, Hint Alt Kıtasında Hanefî Geleneği: Bâbürlüler Dönemi, IV Uluslararası Şeyh Şabân-ı Velî Sempozyumu -Hanefilik Mâturudîlik, Kastamonu 2017.

_____,*Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Aydın, Mehmet Akif, “Hal” *DİA*, İstanbul, c. XV, 1997.

Azimli, Mehmet “Hulafâ-i Râşidin Döneminde Halife Seçimleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, sayı: 1 2007.

Aziz, Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Bağdâdi, Abdulkahir, *Kitabu Usuli'd-Dîn*, Matbaatu'd-Devle, İstanbul, 1928.

Bakillânî Muhammed b. Tayyib, *Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsü'd-Delâil fi'r-Reddi Alâ'l-Mülhideti'l-Muattulati ve'r-Rafızati ve'l-Hevâricive'l-Mu'tezil*. Dâru'l-Kütüb, Beyrût, 2005.

Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, İstanbul, 2002.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Hinistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

Bedrettin Çetiner, *Fatihadan Nasa Esbâbı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006.

Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Tefsîru'l Beydâvî*, Dâru'l Reşid, Beyrut, 2000.

Birişik, Abdulhamit, "Hint Alt-Kıtasında İslâm araştırmalarının dünü bugünü: Kurumlar, ilmi faaliyetler, Şâhıslar, eserler" *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı 17, 2004.

_____, "Hint Altkıtasında Batı Sömürgeciliği Karşısında İslâmî Fikir Akımları: Hint -Alt Kıtasında Şîi Cemaatler ve Gruplar" *Tohum Dergisi*, sayı 160, 2018.

Buhârî, Muhammed b. İsmail b. Ebû Abdullah, *Sahihu'l-Buharî*, (thk. Muhammed Zuheyr b.Nasır en-Nasır), Tavku'n-Neca, Şam, 2001.

Bulut, Yücel "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2012, Cilt, III, Sayı 6, 2003.

Cebecioğlu, Ethem, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul, 1999.

Celbanî, G.N, *Şâh Veliyyullâh Dihlevî Hayatı ve Eserleri*, (çev. Hasan Nureddin), Gelenek Yayınları. İstanbul, 2002.

Cüveynî, Ebû'l-Maali Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf, *Giyâsu'l-Ümem fî Tiyâsi'z-Zülem*, thk.Mustafa Ali-Fuad Abdulmun'im Ahmed, Dâru'z-Zâhim, Beyrut, 2007.

_____, *Giyâsu'l Ümem fî İltiyâsi's-zulem*, Darun Nahza, Kâhire, (t.y.)

Çalışkan Göktuğ, *Hindistan Şiiliği ve Hindistan Şiiliğinin İran-Hindistan İlişkilerindeki Yerinin Yumuşak Güç Çerçevesinde İncekenmesi: Konstrüktivist Bir Bakış*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, 2020.

Çantay, Hasan Basri, "Müceddid Büyük Âlimlerden Şah Veliyyullâh'ı Dihlevî", *Hilal Dergisi*, c. I, Sayı 8, 1959.

Çetin, Maksut, *Maturudiliğin Siyaset(Hilâfet-İmâmet) Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Fakültesi, Erzurum, 2013.

_____, “İslam Mezheplerinde Yönetimin Gerekliliği Meselesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 2016.

_____, “Mutezîle'nin Siyaset Anlayışı”, *Ekev Akademik Dergisi*, Erzurum, 2014.

Daudî, Zaferullah, *Şâh Veliyyullâh'tan Günümüze Pakistan ve Hindistan'ta Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Demîcî, Abdullah b. Ömer b. Süleyman, *el-Hilâfetu'l-Uzmâ İnde Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, Riyad, 1996.

Demir, Ahmet İshak, “İsna'Aşeriyye'de İmâmın Otoritesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 3, 2003.

Demirci, Kürşat, “Hindistan: Din”, *DİA*, c.XVIII, 1998.

Derveze, Muhammed İzze, *ed-Düsturu'l-Kur'ânî ve's-sünnetü'n-nebeviyyefî şuuni'l-hayat*, (y.y.), 1966.

Dihlevî, Şâh Veliyyullâh, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, Daruljil, Beyrut, 2005.

_____, *Huccetullahi'l-Baliğa*, İz Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, *İzâletu'l-Hafâ'an Hilâfeti'l-Hulefâ*, Daru'l-Kalem Yayınları, Dimeşk, 2013.

_____, *et-Tefhîmât-ı İlâhiyye*, Haydarabad, Akademiyyatü's Şah Veliyyullah, (t.y.)

Ebû Berakât en-Nesefî, *Tefsiri Neseî Medariku't Tenzil ve Hakâiku't Te'vil*, Beyrut, 2018.

Ebû'l Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *Usûlu'd Din*, Mektebetu'l Ezheriyye, Kâhire, 2003.

- Ensari, Abdulhamîd İsmail, “Ehlü'l-Hal ve'l-Akd”, *DİA*, X, İstanbul, 1994.
- Erdoğan, Mehmet, “Şâh Veıyyullah”, *DİA*, c. XXXVIII, 2010.
- Erinç, Sırrı, “Hindistan: Fiziki ve Beşeri Coğrafya”, *DİA*, c. XVIII, 1998.
- Ersöz, Resul, “Kur’ân’a Göre “Hakk” ve “Adalet” Kavramları Bağlamında İslâm Toplumunun İctimâî Değerleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* c. XVIII, Sayı: 2, Aralık, 2016.
- Eryarsoy, M. Beşir, *Hilâfet*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Eş’ari, Ebü'l-Hasen, *Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l- Musallîn*, İmak Yayınları, İstanbul, 2019.
- Farooqı, Naimur Rahman, “Delhi Sultanlığı” *DİA*, c. IX, 1994.
- Ferra, Ebû Ya’la Muhammed b. Hüseyin, *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, (thk. Muhammed Hamid el-Feyki), Kâhire, 1973.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “İsnaaşeriyye” *DİA*, XXIII, 2001.
- _____, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, ŞA-TO Yayınları, İstanbul, 2001.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid, *Fedâihu'l Bâtıniyye*, Daru’s Sakafıyye, Kuveyt, (t.y.)
- Hakyemez, Cemil, “İmâmiyye Şiasında İsmet İnancı” *Marife Dergisi*, Sayı. 1, Bahar 2007.
- Hasenî, Abdülhay, *Nüzhetü'l-havâtır*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999.
- Hillî, İbnu'l Mutahhar, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, Daru'l Hicre, Kum, 1408.
- İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l Milel ve'l Ehvâi ve'n Nihal*, Beyrut, 1317.
- İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Kâhire, Daru'l-Mearif, c.VI, Heyet, 1986.
- İlhan, Avni, “Şiîlik ve Ana Prensipleri” *Erdem*, Sayı 23, 1996.

İlhan, Mehmet *Şâh Veliyyullâh Dihlevî'nin Kelâmî Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, (çev. Komisyon) Yasin Yayınevi, İstanbul, 2011.

İşcan, Mehmet Zeki, “Bir Türk Bilgini İmâm Mâturidi'nin İslâm Düşüncelerine Katkıları”, *SDÜİF*, Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyete Katkıları Sempozyumu, Isparta, 2007.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, Umran Yayınları, İstanbul, 1981.

Kadı Abdulcebbar, *el-Mugni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, I-XX, Kâhire, (y.y.) 1963.

_____, *Şerhu'l- Usuli'l-Hamse*, (thk. Abdulkerim Osman), Kâhire, 1965.

Kavak, Özgür, “Zor Zamanda Âlim Olmak: Şâh Veliyyullâh Dihlevî'nin Kendi Kaleminden Hayatı”, *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı 17, 2004.

Konukçu, Enver, “Ebü'l Fazl el-Allâmî”, *DİA*, c. X, 1994.

_____, “Ekber Şâh”, *DİA*, c. X, 1994.

_____, “Bâbürlüleri”, *DİA*, c. IV, 1991.

_____, “Hümayun”, *DİA*, c. XVIII, 1998.

Korkmaz, Fahrettin, *Gazâlî 'de Devlet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Köse, Hızır Murat, “Siyaset”, *DİA*, İstanbul, XXXVII, 2009.

Küleyni, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub b. İshâk, *Usûlu Kâfi*, Daru'l Hicre, Kum, 1408.

Maverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, Beyrut, 1990.

Meheran, Muhammed Beyyumi, *el-İmâmetü ve Ehlü'l-Beyti*, (y.y.), Beyrut, 1995.

Merçil, Erdoğan, “Gazneliler”, *DİA*, c. XIII, 1996.

Mevdudî, Ebû'l-A'la, *İslâm'da Hükümet*, (çev. Ali Genceli), Hilal Yayınları, Ankara,(t.y.)

Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*, Darul Erkam, Beyrut, 2010.

Muhacir, Ebû Musab , *Bütün Yönleriyle Hilâfet ve Halifelik*, Mevakitap Yayınları, Konya, 2015.

Muhammed es-Sadr, *Târîhu'l-Gaybeti's-Suğrâ*, Beyrut, 1972.

Muhammed, Ebû Zehra, *İslâmda İtikadi, Siyasî ve Fıkhi Mezhepler Tarihî*, (çev. Sıbğatullah Kaya), Anka Yayıncılık, Ankara, (t.y.)

Mustafa Öz, *İmâmiyye Şiasında Onikinci İmâm ve Mehdî İnancı*, İfav Yayınları, İstanbul, 1995.

Muzaffer, Muhammed Rıza , *Şîa İnançları*, (çev. A. Görpınarlı), İstanbul, 1978.

Nedvî, Ebû'l Hasen Ali , *İslâm Önderleri Tarihî:Şâh Veliyyullâh Dehlevî*, (çev. Yusuf Karaca), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2016.

Nesefî, Ebû'l Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tebziratu'l Edille*, (thk. Hüseyin Atay), Şaban Ali Düzgün, Ankara: DİB Yayınları, 2003.

Nevbahti, Ebû Muhammed Hasan b. Musa, *Firaku's-Şia*, thk. Helmut Ritter , İstanbul, 1931

Nızamı, Khalıq Ahmad, “Evrengzîb”, *DİA*, İstanbul, c. XI, 1995.

Nızamı, Khalıq Ahmad, “ Hindistan: Din”, *DİA*, İstanbul, c. XVIII, 1998.

Onat, Hasan “Şii İmâmet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXII, Ankara, 1992.

Öz, Mustafa, Avni İlhan, “İmâmet”, *DİA*, XXII, İstanbul, 2000.

Özcan, Azmi, “Hindistan: Tarih” *DİA*, İstanbul, c. XVIII, 1998.

Özel,Ahmet “el-Âlemgîriyye”, *DİA*, İstanbul, c. II, 1989.

Reis, Bedriye, “XVI-XVII.Yüzyıllarda Hindistan’da Din-i İlâhî Tartışmaları ve İmâm- Râbbânî”, *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 16, 2006.

Sa’duddîn Mes’ud b. Ömer Taftazânî, *Şerhu’l-Makâsıd*, (thk. Abdurrahmân Umeyre), Âlemu’l-Kutub, Beyrut, (t.y.)

Sâbûnî, Nureddin , *Maturidiyye Akaidi*, (çev. Bekir Topaloğlu), DİB Yayınları, Ankara, 1980.

Siyalkuti, M. Beşir , *el-İmâm el-Müceddid el-Muhaddis eş-Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî Hayatuhû ve Da’vetuhû*, Beyrut, 1999.

Subhî, Ahmed Mahmud, *Nazariyyetü’l-imâme lede’s-Şî’âti’l-İsnâ ‘Aşeriyye*, Beyrut, 1991.

Şaban, Zekiyyüddin, *Usûlu’l Fıkh*, (çev. İbrahim Kafi Dönmez) TDV Yayınları Ankara, 2015.

Şehristânî, *Nihâyetu’l-İkdâm fi İlmi’l- Kelâm*, (thk. Ahmed Ferid el-Mezidi), Daru’l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2004.

_____, *el-Milel ve’n Nihâl*, (thk. Emir Ali Mehna-Ali Hasen Fa’ur), Beyrut, 1997.

Şeyh Müfîd, *Evâilu’l-Makâlât*, nşr. Mehdi Muhakkik, Tahran, 1372.

Tabatabâî, Hüseyin *İslâm’da Şia*, (çev. Kadir Akabars, Abbas Akyüz), Kevser Yayınları, İstanbul, 1993.

Taftazânî, Sa’deddin b. Mes’ûd b. Ömer b. Abdullah, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu’l-Akaid)*, (çev. Taha Hakan Alp), Bedir Yayınevi, İstanbul, 2008.

_____, *el-Mekâsıd* (çev. İrfan Eyibil), Bilnet Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhak et- *Sünenu’t-Tirmizî*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Mısır, (t.y.)

Topaloğlu, Bekir, *İslâm’da Kadın*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1984.

_____, *Kelam İlmi Giriş*, Damla Yayınevi, İlâveli altıncı baskı, İstanbul, (t.y.)

Uçmaz, Veli, *Hint Alt Kıtasında Yaşayan Türk Toplulukları İçin Tarihten Günümüze Yapay Üst Kimlik Belirleme Çalışmaları: Mugallar-Karluklar-Türkler*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Levh-i Mahfûz”, *DİA*, Ankara, c. XXVII, 2003.

Yazıcıoğlu, Mehmed Said, *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, Akçağ Yayınları, Ankara. 2001.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.

Yiğit, İsmail, “Osman” *DİA*, İstanbul, c. XXXIII, 2007.

Yücel, Abubekir, “İki Halifenin Bir Arada Bulunmaması Anlayışı”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, c. XII, sayı 1, 1999.

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1994.

İnternet Kaynakları

<https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-hindistan/>(erişim tarihi:20.03.2022)

[https://en.wikipedia.org/wiki/William_Hamilton_\(surgeon\)](https://en.wikipedia.org/wiki/William_Hamilton_(surgeon))(erişim tarihi:03.02.2022)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_%C5%9Eah_\(Bab%C3%BCr_imparatoru\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_%C5%9Eah_(Bab%C3%BCr_imparatoru))(erişim tarihi:02.18.2022)

<https://kursadinsofrasında.wordpress.com/2019/01/01/babur-imparatorlugu/>(erişim tarihi: 20.04.05)